

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**OSMANLI'DAKİ SIBYAN MEKTEPLERİNİN VE SÜBHA-İ
SIBYAN DERSİNİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

AYŞENUR DURSUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi MUHAMMED FATİH TURANALP

Konya-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞENUR DURSUN		
	Numarası	17810201087		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Eğitimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Osmanlı'daki Sıbyan Mekteplerinin ve Sübha-i Sıbyan Dersinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞENUR DURSUN		
	Numarası	17810201087		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi M. FATİH TURANALP		
Tezin Adı	Osmanlı'daki Sıbyan Mekteplerinin ve Sübha-i Sıbyan Dersinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi			

Osmanlı döneminde ilkokul çağına dinî eğitim veren sıbyan mekteplerinin tarihi seyri, eğitim-öğretim faaliyetleri, mektep personelleri, disiplini, mimari yapısı ve bu mekteplerde ders olarak okutulan Sübha-i Sıbyan eserinin din eğitimi açısından incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Sıbyan mekteplerinde gerçekleştirilen dinî eğitimlerde pedagojik unsurlar günümüze aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana konusunu Sübha-i Sıbyan eserinde yer alan dinî kavramları içeren beyitlerin din eğitimi açısından incelenmesi oluşturmuştur. Eserde yer alan kavramların din eğitimi ile ilgili olan beyit ve mısraları tespit edilmiş, belirlenen temalardan oluşturulan başlıklar altında anlamları verilmiş ve ilgili olan beyit ve mısralar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sıbyan Mektebi, Sübha-i Sıbyan, Manzum Sözlük, Din, Din Eğitimi, Bed'-i Besmele

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AYŞENUR DURSUN		
	Student Number	17810201087		
	Department	Felsefe ve Din Bilimleri		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi M. FATİH TURANALP		
Title of the Thesis/Dissertation	Evaluation of "Sibyan" Schools and "Subha-i Sibyan" Course in Ottoman Empire in Terms of Religious Education			

The historical course of sibyan schools, which give religious education to primary school age children in Ottoman period, their educational activities, school staff, discipline, architectural structure and the study of Subha-i Sibyan work taught as a course in these schools in terms of religious education are the subject of this study. Pedagogical elements in the religious education carried out in sibyan schools, have been tried to be transferred to the present day. The main topic of the study is the study of couplets containing religious concepts contained in the work of Subha-i Sibyan from the point of view of religious education. Couplets and verses related to religious education of the terms involved in the work were identified, their meanings were given under the headings created from the determined themes and evaluations were made about the couplets and verses related.

Keywords: Sibyan School, Subha-i Sibyan, Verse Dictionary, Religion, Religious Education, Bed 'i Besmele

ÖN SÖZ

İslam dini, bireyleri ilmî faaliyetlere yönlendirmekte, eğitim-öğretim faaliyetlerini ciddiye almakta, bireyin her açıdan yetişmesi ve olgunlaşması için öğütlerde bulunmaktadır. Allah, Hz. Peygamber'den yüce vahyi sadece kendisi için almasını değil çevresine vahyi tebliğ etmesini, öğretmesini ve vahyin isteklerine uygun bilinç inşasını gerçekleştirmesini istemektedir.

Hz. Peygamber eğitim-öğretim faaliyetleriyle cahiliyeye başkaldırarak cehalete savaş açmıştır. Ve İslam dini eğitimin, bireylerin ve toplumların maddi ve manevi gelişimini sağlayacağından toplumdaki her fert için cinsiyet ayrımı gözetmeden ilimle hemhâl olunmasını istemiştir. Hz. Peygamber ilim öğrenmenin kadın-erkek herkese farz olduğunu ifade etmiş çocukların eğitimine de özen göstermiştir. Hz. Peygamber döneminde bireylerin eğitimleri gerek aile içerisinde gerekse mescitlerde gerçekleştirilmiştir. O dönemden günümüze eğitim kurumları farklı isimlerle anılsa da hep var olmuştur. Çocukların eğitimi için yapılanmış kurumlar da mevcuttur ve bu kurumlar bir dönem “küttâb” ismiyle anılırken diğer dönemlerde “sıbyan mektebi” olarak anılmıştır. İleriki dönemlerde de yine isimler değişmiş ve her dönem de bireylerin eğitimleri için toplumun yaşam tarzları, kültürleri, gelenek ve görenekleriyle uyumlu kurallar ve yöntemler geliştirilmiştir. Bu dönemlerden biri olan Osmanlı döneminde çocukların eğitim-öğretimi için yapılanmış sıbyan mektepleri, halk çocukları için eğitim-öğretim faaliyetini gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektebi adı verilen eğitim kurumlarına adından da anlaşılacağı üzere küçük yaş (4 yaş, okula başlama yaşı) grubundaki çocuklar kabul edilmiş ve sıbyan mektepleri ilkokul çağını kapsamıştır. Bu mekteplerde ilkokul çağına yönelik dinî eğitim gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bu yaş grubunun okul öncesi çağını da içine aldığı bilinmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi sıbyan mektepleri sistemini, bu mekteplerde verilen dinî eğitimi ve yine bu mekteplerde okutulan Sübha-i Sıbyan eserini inceleme ve günümüzde gerek okul öncesi gerekse ilkokul çağında gerçekleştirilen din eğitimi faaliyetlerine öneriler sunmak amacıyla temellendirilmiştir.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Araştırmanın Konusu ve Problemi, Amacı ve Önemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları, Varsayımları, Çalışmada İzlenen Yöntem, Benzer Çalışmalar ve Temel Kavramlar başlıklarına yer verilmiştir.

Birinci Bölümde ise Osmanlı'nın Eğitim Sistemi, Osmanlı Sıbyan Mektepleri ve bu konunun alt başlığı olarak; Talebe, Muallim, Kalfa, Diğer Personeller, Eğitim-Öğretim, Sübha-i Sıbyan Dersi, Derslerin İşlenişi, Bed'-i Besmele (Âmin Alayı) Mektep İlahisi ve Gülbangi, Disiplin ve Mimari Yapı başlıkları yer almıştır.

İkinci Bölümde, Osmanlı Sıbyan Mekteplerinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi, Bed'-i Besmele Merasimi, Gülbank ve İlahiler, Alfabe Öğretiminde Tekerleme, Falaka ve Sübha-i Sıbyan'da Dinî Kavramların Yer Aldığı Edebî Malzeme başlıkları yer almıştır. Bu başlığın alt başlıkları olarak ise Yaratıcının Sıfatlarını Konu Edinen Beyitler ve Mısralar, Kâinatı Konu Edinen Beyitler ve Mısralar, Ahireti ve Kıyameti Konu Edinen Beyitler ve Mısralar, Vahyi ve Peygamberi Konu Edinen Beyitler ve Mısralar, İslam dini tarafından Tasvip Edilen ve Tasvip Edilmeyen Davranışları Konu Edinen Beyitler ve Mısralar ve İlmi Konu Edinen Beyitler ve Mısralar başlıkları ele alınmıştır. Bu başlıkların her birinin altına da beyitler ve mısralar ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç ve Öneriler ve Kaynakça başlıkları ile bu çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmanın Sübha-i Sıbyan ile ilgili olan kısmında, Mehmed Necib'in eseri Sübha-i Sıbyan'ın şerhi olan "Hediye-tü'l-İhvan" eserinden faydalanılmıştır.

Katkıları ve yönlendirmeleriyle çalışmanın zenginleşmesine vesile olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih TURANALP ve jüri üyeleri Doç. Dr. Murat AK ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAŞKONAK hocalarıma şükranlarımı sunarım. Bilgilendirmelerinden dolayı Selçuk Eğitim Merkezi Müdürlüğünde öğretmen olarak görev yapan Sayın Durmuş Ali Karabacak hocama da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Ayşenur DURSUN

Konya-2021

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	3
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	4
1.5. Çalışmada İzlenen Yöntem.....	4
1.6. Benzer Çalışmalar	5
1.7. Temel Kavramlar	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1.1. Osmanlı'nın Eğitim Sistemi	9
1.2. Osmanlı Sıbyan Mektepleri.....	13
1.2.1. Talebe	17
1.2.2. Muallim	20
1.2.3. Kalfa	23
1.2.4. Diğer Personeller	24
1.2.5. Eğitim-Öğretim.....	24
1.2.6. Sühba-i Sıbyan Dersi.....	28
1.2.7. Derslerin İşlenişi.....	32
1.2.8. Bed'-i Besmele (Âmin Alayı)	33
1.2.9. Mektep İlahisi ve Gülbangi	35
1.2.10. Disiplin	37
1.2.11. Mimari Yapı.....	41
İKİNCİ BÖLÜM	45
2.1. Osmanlı Sıbyan Mekteplerinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi	45

2.2. Bed'-i Besmele Merasimi	48
2.3. İlahi ve Gülbankler	50
2.4. Öğretim Şekilleri	53
2.5. Falaka	54
2.6. Sübha-i Sıbyan'da Dinî Kavramların Yer Aldığı Edebî Malzeme	56
2.6.1. Yaratıcının Sıfatlarını Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	56
2.6.2. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	58
2.6.3. Kâinatı Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	59
2.6.4. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	62
2.6.5. Ahireti ve Kıyameti Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	63
2.6.6. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	69
2.6.7. Vahyi ve Peygamberi Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	70
2.6.8. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	72
2.6.9. İslam Dininin Tasvip Etmediği Davranışları Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	73
2.6.10. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	79
2.6.11. İslam Dininin Tasvip Ettiği Davranışları Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	80
2.6.12. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	82
2.6.13. İlmi Konu Edinen Beyitler ve Mısralar	83
2.6.14. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme	86
SONUÇ ve ÖNERİLER	87
1. Sonuç	87
2. Öneriler	90
KAYNAKÇA	94

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
AÜ:	Ankara Üniversitesi
cc:	Celle Celâlühü
çev:	Çeviren
DED.:	Değerler Eğitimi Dergisi
DİA:	TDV İslâm Ansiklopedisi
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed:	Editör
İÜ:	İstanbul Üniversitesi
KSÜ:	Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi
L.A.P.:	Lambert Academic Publishing
MEB:	Millî Eğitim Bakanlığı
mö:	Milattan Önce
ms:	Milattan Sonra
s:	Sayfa
ss:	Sayfa Sayısı
TALİD:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TİDSAD:	Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
vb:	Ve Benzeri

GİRİŞ

Bu başlık altında çalışmanın Konusu ve Problemi, Amacı ve Önemi, Kapsam ve Sınırlılıkları, Varsayımları, bu Çalışmada İzlenen Yöntem, bu çalışmayla ilgili Benzer Çalışmalar ve Temel Kavramlar başlıklarına yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İnsanlar akıl sahibi varlıklardır ve çeşitli öğretim stratejileri kullanarak elde ettikleri bilgileri öğrenme ve bu öğrenmelerden pratiğe konu olanları uygulayabilme yani eğitime dönüştürme özelliklerine de sahiptirler. Eğitim ve öğretim insan hayatının her alanında söz konusudur ve eğitim hakkı her insanın temel haklarından. İnsanların diğer hakları gibi eğitim hakkı da vatandaşı olduğu devletlerde yasal olarak koruma altına alınmıştır. Hiçbir insanın eğitim hakkı (din, dil, ırk farkı, erkek-kadın, küçük-büyük, çocuk-geç-yaşlı, köylü-şehirli, zengin-fakir vb. mazeretler öne sürülerek) elinden alınmaz.

Bireylere yasal olarak tanımlanan din eğitimi de eğitim hakkına konu olan alanlardan biri olup toplumdaki her bireyin sahip olduğu haklardan. Özellikle okul öncesi ve ilkokul çağına verilecek olan din eğitimi, çocuğun ileriki yaşantısında kişisel ve karakter özelliklerinin sağlıklı gelişmesinde etkili bir rol oynamakta sağlıklı ve dengeli bir psikoloji içerisinde yaşam sürdürmesine yardımcı olmaktadır.

Çalışmanın konusunu, Osmanlı döneminde ilkokul çağında dinî eğitim veren sıbyan mektepleri ve bu mekteplerde ders olarak okutulan dinî kavramların da yer aldığı beyitlerden oluşan Sühba-i Sıbyan eserinin din eğitimi açısından incelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın problemi olarak şu sorulara cevaplar aranmıştır:

- 1- Okul öncesi ve ilkokul çağında din eğitimi verilmesi uygun mudur?
- 2- Sıbyan mekteplerinde öğrencilere yüklü miktarda yapılan maddi yardımların amaçları nelerdir?
- 3- Bed’-i Besmele merasiminin din eğitimine katkıları nelerdir?
- 4- Sıbyan mekteplerinin mimari yapılarının özellikleri, din eğitimine nasıl katkı sağlar?

- 5- Sübha-i Sıbyan eserinde dinî kavramları bünyesinde bulunduran beyitler ve mısralar hangi başlıklar altında ele alınabilir?
- 6- Falakanın din eēitimine zararları nelerdir?
- 7- Alfabe ēretiminde tekerlemenin rolü nedir?

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuēlar bu sorulara birer cevap olmuş ve bu cevaplar doērultusunda önerilerde bulunulmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı ve nemi

Küçük yalarda¹ din eēitimi alan çocukların genēlik dönemlerinde, iēinde buldukları dinin ēretilerini anlamlandırma ve uygulama yönünden, küçük yalarda din eēitimi almayan çocuklara göre daha başarılı oldukları bilinmektedir. Aynı zamanda küçük yalarda din eēitimi alan ocukların, Tanrı inancı daha kuvvetli olmakta ve Tanrının emir ve yasaklarını uygulama konusunda daha dikkatli davrandıkları tespit edilmektedir.

Tanrı inancı ile yetişen çocukların genēlik dönemlerinde psikolojik yönden saēlıklı olmaları bu durumun aksine küçük yalarda din eēitimi almayan, Tanrı inancı ile karılamayan çocukların genēlik dönemlerinde psikolojik sorunlar yaşamaları ve psikolojik desteēe ihtiyaē duymaları söz konusu olabilmektedir. Bu düşüncelerden hareketle küçük ya gruplarına din eēitiminin verilmesinin hayati önem taşıdığı günümüzde de küçük ya gruplarına din eēitiminin -bazı kurumlarca- verilmeye balandıēı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı dönemi sıbyan mekteplerinde talebelere verilen dinî eēitimin araştırılması yapılarak elde edilen pedagojik unsurların din eēitimi aēısından günümüze aktarımını saēlamaktır.

Dinî kavram ēretiminin çocukların hem zihinsel hem de ruhsal gelişimlerine katkıları çoktur. Bu alımada Osmanlı döneminde ezberletilen Sübha-i Sıbyan eserinin dinî kavramları iēeren beyitlerinin incelenmesi, günümüzde küçük ya gruplarına din eēitimi veren kurumlara yahut aile iēerisinde ebeveynler tarafından gerēekletirilen din eēitimine -yardımcı kaynak olarak- örneklilik teşkil etmesinin

¹ Osmanlı sıbyan mektepleri ilkokul dönemi, günümüz okul öncesi dönem (4-6 ya).

önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın önemli olduğuna inanılan diğer bir husus ise Sühba-i Sıbyan eserinde yer alan Arapça ve Farsça kavramlarla çocukların tanıştırılarak dil gelişimlerine katkıda bulunulmasıdır.

1.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın kapsamını, Osmanlı döneminde halkın ilkokul çocuklarına yönelik dinî eğitim veren sıbyan mektepleri, bu mekteplerde ders olarak okutulan Sühba-i Sıbyan eserinde yer alan dinî kavramları içeren beyitler ve mısralar, oluşturmuştur. Bu nedenle, Osmanlı öncesi ve sonrası dönemlerin eğitim faaliyetlerinden, Osmanlı döneminde saray mensuplarının ilkokul çocuklarına yönelik dinî eğitim veren saray mekteplerinden, diğer yaş gruplarına hizmet veren eğitim kurumlarından ve sıbyan mekteplerinde ders olarak okutulan diğer eserlerden bahsedilmemiştir. Ayrıca bu çalışmada Osmanlı döneminde inşa edilip kayıtlara geçen sıbyan mektepleri isim isim ele alınmamıştır.

Çalışmanın evrenini Sühba-i Sıbyan eserindeki beyitler oluşturmuştur. Çalışmanın örnekleme için örnekleme türlerinden *ölçüt örnekleme* türü kullanılmıştır. Marshall ve Rossman'a göre ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması olarak tanımlanmıştır. Grix'e göre ölçüt örneklemesinde araştırmanın konusu olan herhangi bir durum, ölçüt olarak belirlenebilir.² Eserde yer alan beyitler üzerinde ölçüt örnekleme yapılırken sadece dinî kavramların olduğu beyitler ve mısralar çalışma içerisinde yer almıştır. Eserde yer alan fakat dinî kavramları içermeyen beyitlere ve mısralara bu çalışmada yer verilmemiştir. Eserde toplam 452 beyite ulaşılmıştır. Bu beyitlerden dinî kavramları içeren beyit sayısının 34, dinî kavramları içeren mısra sayısının ise 76 olduğu saptanmıştır.

² Ali Baltacı, "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7, 1, 2018, s. 254

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Çalışmada ele alınan örneklere esas olan beyitlerin dinî kavramları içeren tüm beyitleri kapsadığı varsayılmıştır.

1.5. Çalışmada İzlenen Yöntem

Bu çalışmada, *literatür tarama* yöntemi kullanılmıştır. Literatür tarama yöntemi, Gash tarafından belirli bir konuda yayınlanmış olabildiğince çok eserin derinlemesine sistematik olarak araştırılması ve belirlenmesi olarak tanımlanmıştır.³ Bu bağlamda çalışmanın konusu ve soruları belirlenmiş bunun üzerine yayımlanmış eserler, makaleler, bildiriler ve sözlükler detaylı olarak incelenerek notlar oluşturulmuştur. Oluşturulan notlar analiz edilerek bölümler ve bölümlerin alt konu başlıkları oluşturulmuştur. Konu başlıklarının içeriği, faydalanılan kaynaklardan alıntılar ve bu alıntılara getirilen yorumlardan oluşturulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı'nın eğitim anlayışına yer verilmiş, sıbyan mektepleri ve bu mekteplere ait bilgiler, ilgili başlıklar altında ele alınmıştır. Sıbyan mekteplerinde ders olarak okutulan Sübha-i Sıbyan eserinin manzum sözlükler arasında yer almasından dolayı bu kısmın daha iyi anlaşılabilmesi için manzum sözlüklerden bahsedilmiş ve Sübha-i Sıbyan eserinin hakkında elde edilen bilgilerle eserin tanıtımı yapılmıştır. Tanıtımın devamında literatür tarama boyutunu zenginleştirmek için nitel bir araştırma tekniği olan *yapılandırılmış görüşme* tekniğinden yararlanılmıştır. Yapılandırılmış görüşme, önceden yapılan ve hangi tür soruların hangi şekilde sorulup hangi verilerin toplanacağını en ayrıntılı biçimde saptayan, görüşme planının aynen uygulandığı bir görüşme türüdür. Bu türde hedef kişiden, önceden belirlenmiş soruları yanıtlaması istenir. Aynı zamanda görüşmeyi yapanın tarafsız kaldığı bir görüşme türüdür.⁴ Çalışmada zamanın tanığı olan ve Sübha-i Sıbyan eserinin içeriğini ezbere bilen, eğitim alanı içinde bulunmuş bir kişiye

³ Serdar AYTEKİN KÖROĞLU, "Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği", **GİDB Dergi**, 1, 2015, ss. 61-69

⁴ **Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri- Görüşme Teknikleri**, MEB, Ankara, 2012, s. 8

ulaşılarak konuyla ilgili önceden hazırlanmış sorular yöneltmiş ve bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde hem sıbyan mekteplerinin hem de Sübha-i Sıbyan eserinde geçen dinî kavramların yer aldığı beyitlerin ve mısraların din eğitimi açısından incelenmesi yapılmıştır.

Sübha-i Sıbyan eserinin din eğitimi açısından incelenmesi yapılırken *içerik analizi* yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunmadır.⁵ İçerik analizi uygulanan eserde yer alan beyitler baştan sona incelenmiş, dinî kavramları içeren beyitler ve mısralar saptanmış, (saptanan beyitler ve mısralar) belirlenen temalardan oluşan başlıklar altında ele alınmıştır. Her başlığın sonunda, o başlık altında incelenen beyitler ve mısralar yorumlanmıştır.

1.6. Benzer Çalışmalar

Osmanlı dönemi eğitim sisteminin ilk basamağı olan sıbyan mektepleri hakkında pek çok eser, makale ve bildiri bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı sıbyan mekteplerini bölümler hâlinde müstakil olarak ele almakta bir kısmı ise bir bütün olarak detaylara inmeden bilgiler sunmakta ve hâtırat tarzındaki eserlere de konu olmaktadır. Bu eserlerin bir kısmında ise sıbyan mektebinde okutulan derslerden Sübha-i Sıbyanın incelemesi yapılmaktadır.

Sıbyan mektepleri hakkında hâtırat olarak yazılmış en ünlü eser; İsmail Kara ve Ali Birinci'nin yazmış olduğu “Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri-Hatıralar, Tetkikler, Yorumlar” isimli eserdir. Bu eserde sıbyan mekteplerinde okuyan yazarların hatıraları ve değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Yahya Akyüz'ün “Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007” isimli eserin bir bölümünde sıbyan mektepleri hakkında soru-cevap tarzında bilgiler bulunmaktadır.

⁵ Ezel Tavşancıl, A. Esra Aslan, **Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri**, Epsilon Yayınevi, 2001, s. 22

“Türkiye Maârif Tarihi” isimli eserinde Osman Ergin sıbyan mekteplerine kısa bir bölüm ayırmakta ve bu mekteplerin vakıf sisteminden, Bed’-i Besmele merasiminden, vakfiyelerde bu mekteplerle ilgili yer alan bilgilerden, kuruldukları günden belli bir zamana kadar ayakta kalan sıbyan mekteplerinin adetlerinden, bu mektepleri kimlerin yaptırdıklarına dair bilgilerden bahsetmektedir.

Özgönül Aksoy “Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme” isimli doktora teziyle sıbyan mekteplerinin mimarisi hakkında bilgilendirme yapmış ve bazı sıbyan mekteplerini inceleyerek yorumlarda bulunmuştur.

Sıbyan mekteplerinde okutulan eserlerden Sühba-i Sıbyan isimli eser hakkında çalışması bulunan Atabey Kılıç birkaç makede bu ders ve içeriği hakkında bilgiler sunmakta ve alanına yönelik incelemeler yapmaktadır: “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyan -1- İnceleme”, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyan-2 (Metin)”, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyan”, “Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân”.

Muhammed b. Ahmed Er-Rumî, Sühba-i Sıbyan isimli eserinde Arapça ve Farsça kavramların da yer aldığı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir manzum sözlük hazırlamış ve sıbyan mekteplerinde bu sözlük öğrencilere ders olarak okutularak ezberletilmiştir. Bu sözlüğün içeriğinin büyük bir kısmının âyet ve hadislerden alınan kavramlardan oluştuğu saptanmıştır.

Ali Kara, “En Küçük Lügat Sühba-i Sıbyan (Çocukların Tesbihi)” isimli eseri ve Yasin Kara, “Sühba-i Sıbyan Tercümesi” isimli eseri bulunmaktadır. Eserlerin içeriğinde Sühba-i Sıbyan’ın Osmanlı Türkçesi hâliyle yazılışı ve okunuşu ele alınmakla beraber kelimelerin anlamları da yer almaktadır. Tercüme yapılırken Mehmed Necib’in Hediyyetü'l-İhvân eserinden faydalandığı görülmektedir.

Kemal Baş, “Sühba-i Sıbyan’ın Kıbrıs Nüshaları” isimli Yüksek Lisans Tezinde, Sühba-i Sıbyanı tanıtmış ve içeriğindeki kavramları oluşturduğu başlıklar altında incelemiştir. Tezin içeriğinde Sühba-i Sıbyan eserindeki beyitlere yer vermiştir. Tezin son kısımlarında Arapça-Türkçe Dizin, Arapça-Arapça Dizin,

Arapça-Farsça Dizin, Farsça-Türkçe Dizin, Türkçe-Arapça-Farsça Dizin başlıkları altında kavramları almış ve anlamlarını da eklemiştir.

“Sübha-i Sıbyan Kelimelerinin Kaynakları” isimli Yüksek Lisans Tezini hazırlayan Osman İriç, Sübha-i Sıbyan isimli manzum sözlüğün teknik özelliklerinden bahsetmekte ve bu sözlüğün kelimelerini ele almaktadır. Sözlükte mevcut olan Arapça kelimelerin çoğu, Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir. Bu kelimelerin hangi ayetlerde geçtiğini, o ayetler ve mealleri ile birlikte göstermektedir. Kur’an-ı Kerim’de geçmeyen kelimeleri ise, Lisânü’l-Arab gibi temel Arapça sözlüklerden alıntılarla açıklamaktadır.

1.7. Temel Kavramlar

Din: Dil âlimleri, din kelimesinin Arapça “deyn” kökünden mastar veya isim olduğunu ifade etmektedirler. Cevherî dinin üç anlamından bahsetmekte ve sonuncusu olan “itaat” kavramının dinin terim anlamı olduğunu söylemektedir. Râgıb el-İsfahânî ise “itaat” kavramının yanına “ceza” (karşılık) anlamını da eklemektedir. İbn-i Manzur ise bu iki kavramın yanına “hesap” ve “İslam” kavramlarını da eklemektedir. İslam bilginlerinin din tarifleri ise Kur’an-ı Kerim’den ve İslam inançlarından oluşturulmaktadır. Bu doğrultuda Tehânevî: “Din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle dünyada salâha (düzelmeye, iyileşmeye), âhirette felâha (kurtuluşa) sevkeden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur.”⁶ İfadesiyle din tarifini yapmaktadır. Daha fazla tanım bulunmakla beraber kavramın anlaşılmasına hizmet ettiği düşünülen bu tanımlar yeterli görülmektedir.

Din Eğitimi: Bireyin fitratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde din olgusunu kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma süreci⁷ olarak ifade edilmektedir. Bu tanım, (yazarın ifadesiyle) bu konuyla ilgili yapılan farklı tanımları da içine alan dinin hem yaşam tarzı hem de dogmatik yönünü bir bütün hâlinde ele alan bir yaklaşımı içermektedir.

⁶ Günay Tümer, “Genel Olarak Din”, **DİA**, 9, s. 312

⁷ Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği”, **Din Eğitimi**, Ed. Recai Doğan-Remziye Ege, 5, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 61

Manzum Sözlük: Manzum sözlükler bilinen anlamda sözlük olmamakla beraber belirli bir amaç ve belirli kelimeler seçilerek oluşturulmaktadır. Dört yüz ila beş yüz beyit hacmine sahip olan manzum sözlüklerin dört bin ila beş bin kelimedenden oluştuğu görülmektedir. Sıbyan mekteplerinde manzum sözlüklerden bir tanesi mutlaka okutulmaktadır. Küçük yaştaki çocukların kelime haznelerini üç dil esasına göre zenginleştirmeyi amaçlayan bu sözlükler yazarlarının açıklamalarına göre lügat ilmiyle bireylerin daha zeki olmalarını sağlamaktadır.⁸ Manzum sözlüklerde yer alan kavramların fazla olması ve farklı dillerden kavramlara da bu eserlerde yer verilmesi zihinsel aktiviteyi etkinleştirmekte ve kişinin zihinsel gelişimini kuvvetlendirmektedir. Bu çalışmada incelenen Sühba-i Sıbyan eseri de manzum sözlükler arasında yerini almaktadır.

⁸ Atabey Kılıç, “Türk Klâsik Şiirinde Manzum Sözlükler ve Bazılarındaki Bedene Ait Unsurlar”, **Türk Kültüründe Beden Sempozyumu**, İstanbul, 2009, ss. 277-300

BİRİNCİ BÖLÜM

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı döneminde eğitim-öğretimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinin tarihi seyri, bu mekteplerdeki talebeler, eğitim-öğretim görevini yürüten personeller, bu mekteplerin eğitim-öğretimi, ders olarak okutulan Sühba-i Sıbyan eseri, derslerin işlenişi, Bed'-i Besmele, mektep ilahi ve gülbankleri, bu mekteplerin disiplin anlayışı ve mimari yapısı ile ilgili konular ele alınmıştır.

1.1. Osmanlı'nın Eğitim Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bireylere, toplumun değerlerini ve bilgilerini aktaran, bireyin iyi insan olmasını ve kanunlara uymasını öğütleyen bir eğitim anlayışı bulunmaktadır. Bu eğitim anlayışı, bireyin hangi işle meşgul olursa olsun yaptığı işi en iyi şekilde yapmasını ve karşısındakinin hakkını ihlal etmeden adil bir muameleyle işini devam ettirmesini amaçlamaktadır.

Osmanlı'nın eğitim anlayışının şekillenmesinde en etkili faktör, Anadolu Selçuklu Devleti'nin eğitim kurumları ve bu kurumların geliştirdikleri kültür olmuştur. Osmanlı'nın kuruluşunun temelinde Anadolu Selçuklu devri medreselerinde eğitim görmüş insanlar bulunmuştur. Bu insanlar, bir yandan beslendikleri eğitim felsefesine uygun devlet yapılanmalarını geliştirirken, diğer yandan Anadolu Selçuklu medreselerini örnek alarak imparatorluk coğrafyasında yeni medreseler kurmuştur. Selçuklular ve diğer Anadolu beylikleri döneminden kalan medreseler Osmanlı döneminde de varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.⁹ O dönemlerden fizikî olarak kalan medreseler eğitim anlayışı açısından her dönem geliştirilerek varlıklarını devam ettirmiştir.

Osmanlı döneminde medreseler çok yaygın ve güçlü örgün eğitim kurumları hâline gelmiş, toplumu derinden etkilemişlerdir. Öyle ki eğitim açısından tüm Osmanlı dönemine medrese dönemi denilmiştir.¹⁰ Osmanlı medreselerini, klasik dönem

⁹ Nihat Büyükbaş, "Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29, 87, 2013, ss. 199-228.

¹⁰ Büyükbaş, **a.g.e.**, ss. 199-228.

itibariyle “İlk Medreseler Dönemi”, “Fatih dönemi” ve “Kanunî dönemi” olmak üzere dereceleri yönünden üç kısma ayırmanın¹¹ mümkün olduğu ifade edilmektedir.

İlk Medreseler Dönemi, derecelendirmenin nasıl bir sisteme oturtulduğu bilinmeyen ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Murad devrinin sonuna kadar süren dönemi; Fatih dönemi, öğretim kurumlarında gerçekleşen düzenlemeleri; Kanunî dönemi ise medrese düzenine yeni bir çerçeve kazandıran ve Osmanlılar'da bu sistemi zirveye oturtan dönemi¹² ele almaktadır.

İlk Medreseler Dönemi olarak anılan dönemde, Bursa'nın fethinin ardından padişahlar, Bursa'da pek çok medrese inşa ettirmiş lakin bu dönemde medresede görev alanların maaşlarına ve medreselerin belli bir derecelendirmeye tabi tutulup tutulmadıklarına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Padişahların yaptırdıkları medreselerde görev alanların maaşlarının diğer yaptırılan medreselerde görev alanların maaşlarına oranla daha yüksek olduğu, bu dönem hakkında ilk medrese teşkilatının II. Murad döneminde oluşturulduğu, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in kurdurtmuş olduğu Sahn-ı Semân medreseleri ile yeni bir döneme geçildiği¹³ ifade edilmiştir. İlk Medreseler Dönemi hakkında elde edilen sınırlı bilgilerden hareketle bu döneme ait çok fazla bilginin bulunmadığı anlaşılmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet sekiz farklı camide sekiz medrese açılmasını emretmiştir. Bunların en önemlisinin ise Ayasofya'daki medrese olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde büyük talim ve terbiye (eğitim-öğretim) kurumları olarak Semâniye Medreseleri hizmet vermiştir ve bu medreseler ilkokul, lise ve dinî ilimleri öğretmek için kurulan sekiz medreseyi ihtiva¹⁴ etmiştir.¹⁵ Osmanlı medreseleri Hâric ve Dâhil olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Hâric Medreseleri bilginin temelleri yani Arapça ve fikrî ilimler üstüne hazırlık dersleri verirken Dâhil Medreseleri ise dinî ilimler üzerine dersler vermiştir.¹⁶ Fatih'in kurduğu ve geliştirdiği

¹¹ Mefail Hızlı, **Mahmkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim**, 2, Emin Yayınları, Bursa, 2012, s. 40

¹² Hızlı, **a.g.e.**, 2012, s. 41

¹³ **a.g.e.**, 2012, s. 42

¹⁴ İçermek, kapsamak.

¹⁵ Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası”, çev. Fahri Unan, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3 (0), 2015, ss. 215-226

¹⁶ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 176

medrese sisteminin aynı şekliyle kendinden sonraki dönemlerde de devam ettiği¹⁷ belirtilmiştir.

Öğrenim hayatına yeni başlayan bir öğrenci Muhtasarat¹⁸ denilen dersleri aldıktan sonra Hâşiye-i Tecrid¹⁹ medresesine devam etmekte ve oradaki derslerinden başarılı olduğuna dair öğretmeninden bir belge alarak bir üst derecede olan Miftah²⁰ Medresesine geçmeye hak kazanmaktadır. Ve oradan da Kırklı²¹ ve Hâriç ve Dâhil Medreseleri derslerini gördükten sonra Sahn-ı Semân'a (Semâniye Medresesi) girerek Danişmend²² olmaktadır.²³

Fatih Sultan Mehmet'in Sahn-ı Semân Medreseleri, Tefsir, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Kelam ve Arap Dili üzerine yoğunlaşan İlahiyat, İslam Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakültesinden oluşmuştur. Kanunî döneminde ise mevcut düzene ek olarak Tıp, Riyaziyat (Matematik) Fakülteleri ve bir de Darülhadis isimli medreseler inşa edilmiştir. Darülhadis derece itibariyle en yüksek medrese olarak ifade edilmiştir.²⁴ Fatih döneminde olmayıp, Kanunî döneminde ilave edilen fakültelerin bir ihtiyaç oluşturması üzerine inşa edildiği ve bu dönemde medreselerin zirve döneminde olduğu anlaşılmıştır.

Medreseler, sıbyan mekteplerinin bir sonraki eğitim seviyesini oluşturmuştur. Sıbyan mekteplerinde verilen derslerin medreselerde verilecek derslere bir taban oluşturacağı, mekteplerin öğrencileri ruhen bir sonraki eğitim seviyesine hazırlayacağı ve bu mekteplerde işlenen dinî kavramların medreselerde işlenen dinî konuları anlama ve öğrenme açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür.

Osmanlı'da azınlık çocuklarının üst düzeyde yönetici yetiştirildikleri Enderun adında önemli bir örgün eğitim kurumu da ortaya çıkmıştır.²⁵ Enderun mektebi 15.

¹⁷ Hızlı, **a.g.e.**, 2012, s. 43

¹⁸ Yardımcı ilimler (kelam, mantık, nahiv, hendese, coğrafya, tarih, vb ilimler.)

¹⁹ Öğretmenlerinin günde 20-25 akçe aldığı medreselerdir.

²⁰ Öğretmenlerinin günde 30-35 akçe aldığı medreselerdir.

²¹ Diğer ismi "Telvih Medreseleri". Öğretmenlerinin günde 40 akçe aldığı medreselerdir.

²² Bilgili, ilim sahibi anlamına gelmektedir. Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreseleri olmak üzere büyük medreselerin özellikle icâzet (diploma) alma seviyesine gelmiş öğrencilerine denilmektedir.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 12

²⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 33

²⁵ Büyükbaş, **a.g.m.**, ss. 199-228

yüzyıl ortalarından itibaren medrese dışında en önemli resmî eğitim kurumu niteliği taşımıştır. Kuruluş amacı ise askerî temele dayanan Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlere mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmek olmuştur. Enderun mektebinin II. Murat zamanında Edirne Sarayı'nda şekillendiği ancak gerçek teşkilatına Fatih Sultan Mehmet döneminde kavuştuğu ifade edilmiştir.²⁶ Bu bilginin, Enderun mektebinin II. Murat zamanında mı yoksa Fatih Sultan Mehmet zamanında mı açıldığına dair fikir ayrılıklarına bir netlik kazandırdığı düşünülmüştür.

Osmanlı'da eğitim-öğretimin temel amacı dinîdir ve âlim denilince esas olarak din bilgini anlaşılmıştır. Müspet bilimlere ilgi ferdî, istisnâî ve süreksiz, eğitim-öğretim yöntemi ise nakilci (aktarmacı) ve ezberci olmuştur.²⁷ Eğitimin temel amacının dinî olmasının o dönemde hocayı aktif, öğrenciyi pasif kıldığı ve bu sebeple ezber yöntemine sıklıkla başvurulduğu düşünülmüştür. Dinî bilgilerin deneye konu olamayacağı düşünüldüğünde deneye öğrenme yönteminden ziyade ezberci bir eğitim anlayışının hâkim olması anlaşılabilir.

Osmanlı, fethettiği her yerde halkın dinî ve ilmî ihtiyaçlarına cevap verebilmek için cami, mektep ve medreseler inşa etmiştir. Bu alanda gerçekleştirilen atılıma padişah ve yakınlarının yanı sıra sosyoekonomik durumları müsait kesimler de katılmış böylelikle en küçük yerleşim birimlerine kadar bütün Osmanlı coğrafyasında yüzlerce hatta binlerce eğitim-öğretim müessesesi açılmıştır.²⁸ Osmanlı döneminde eğitim kurumlarına hemen her yerde rastlanması devrin yöneticilerinin ve halkının eğitim ve öğretime önem verdiğini göstermiştir. Ayrıca zanaatkâr bireylerin yetiştirilmesine bu dönemde ehemmiyet verilmiştir. Özellikle dinî anlamda halkın bilinçlenmesine, dine hizmet edecek şahısların yetiştirilmesine devletin özen gösterdiği anlaşılmıştır.

Tanzimat dönemine kadar eğitim her düzeyde ücretsiz ancak vakıf geliri bulunmayan bazı ilkokullarda öğrencilerden az bir ücret alınmıştır.²⁹ İlköğretim, 19. yüzyılın sonlarına kadar çok basit bir düzeyde kalmış Osmanlıların son dönemlerine

²⁶ Mehmet İpşirli, "Enderun", *DİA*, 11, s. 185

²⁷ Büyükbaş, *a.g.m.*, ss. 199-228

²⁸ Mefail Hızlı, "Osmanlılar'da İlköğretimin Tarihi", *TALİD*, 6, 12, 2008, s. 85

²⁹ Büyükbaş, *a.g.m.*, ss. 199-228

kadar ilkokul üstü örgün eğitim kurumlarında yalnızca erkekler okumuştur.³⁰ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere kız çocuklarının tahsili (eğitimi), Osmanlı döneminin sonlarına kadar ilkokul seviyesinde kalmıştır.

Yaygın eğitim, din adamları, ahlakçılar ve edipler tarafından yapılmış, azınlık ve yabancılara öğretim hakkı tanınmış, fakat bu faaliyetler denetlenmediğinden devlet için siyasî, ekonomik olumsuz sonuçları görülmüştür.³¹ Eğitimde yenileşme hareketleri 1776 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir.³² Askeri okulların açılması, bu kurumlarda yabancı öğretmenlere de görev verilmesi, Batı dillerinin programa dâhil edilmesi, ilköğretimin zorunlu hâle gelmesi, Batıya öğrenci gönderilmesi, ilk Türkçe gazetenin yayımlanması gibi örnekler, 1776 yılından itibaren gerçekleşen yenilikler arasında yerini almıştır.

1.2. Osmanlı Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mekteplerinin kuruluşu ve başlangıcı tam olarak bilinmemekle beraber İslam'ın ilk yıllarına kadar uzanan en eski ve yaygın eğitim kurumları olduğu ifade edilmiştir. Öncelikle yazı öğretmek amacıyla ortaya çıkan mektepler, Müslümanlar tarafından devraldıktan sonra Kur'ân ve dinî eğitim de vermeye başlamıştır.³³ Hoca ve mektep sözcükleri, Türkler'in Anadolu'ya yerleştikleri yıllardan beri bilindiği için bu en eski kavramlar, Anadolu'nun daha önceki eğitim gelenekleriyle ilişkilendirilmiştir.³⁴ Hoca kelimesi de günümüzde yaygın olarak kullanılmış mektep kelimesi ise genellikle kırsal kesimde büyükler tarafından bilinen ve kullanılan bir kelime olmuştur.

Program ve ders içerikleri, öğretim şekli ve kullanılan araç-gereçler, eğitim-öğretim kadrosu, öğrenci profili ve eğitim birimlerindeki fiziksel mekân anlayışı açısından İslam'ın ilk dönemindeki Kur'ân okulları ile Selçuklu devri mektep ve

³⁰ Büyükbaş, **a.g.m.**, ss. 199-228

³¹ **a.g.m.**, ss. 199-228

³² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007**, 11, Pegem Akademi, Ankara, 2007, ss. 59-60

³³ Hatice Şentürk, "Osmanlı Klasik Dönemi ve Tanzimat Sonrası Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme", **V. Genç Tarihçiler Öğrenci Çalıştayı**, 2018, s. 2

³⁴ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 18

küttâbları, Osmanlı devri sıbyan mekteplerini büyük ölçüde etkilemiştir.³⁵ Osmanlı'nın, önceki dönemlerin eğitim anlayışını alarak geliştirdiği gözlemlenmiştir.

Abbasiler devrinde küttâb adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular'da sıbyan mektebi denildiği ve Osmanlılar'da da bu ismin kullanıldığı belirtilmiştir. Osmanlılar zamanla bu mektepleri dâr'üt-tâ'lim, dâr'ül-ilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye gibi adlarla da anmışlardır.³⁶ Hemen her mahallede bir tane olduğu için halk dilinde mahalle mektebi diye anıldığı, kültür tarihinden bahseden eserlerde kısaca sıbyan mektebi denildiği de işitilmiştir. Bu mekteplerin çoğu taş ile yapılmış binalardan olduğu için taş mektep de denilmiştir.³⁷ Lakin bu mektepler hakkında bilgi veren eserlerde genellikle sıbyan mektebi isminin kullanıldığı görülmüştür.

Fatih Sultan Mehmet vakfiyesinde kendi adını taşıyan caminin dört bir tarafına ilim, sıhhat ve içtimaî muâvenet (sosyal yardım) müesseselerini (kurumlarını) kurduğu sırada bir de sıbyan mektebi yaptırılmasını istediğini belirtmiştir. Fatih Sultan Mehmet, sıbyan mektebine ancak yetim çocukların, yetim bulunmazsa fakir çocukların alınmasını şart koşturmuştur.³⁸ İslam dini, yetim çocukların haklarının gözetilmesine önem vermiştir. Dinî sorumluluk bilinciyle Fatih Sultan Mehmet, vakfiyesinde yetim ve kimsesiz çocukların eğitim ve barınma hakkının korunacağını ifade etmiştir. Bu vakfiye, Osmanlı Devleti'nde makam ve mevkîine bakılmaksızın halktan her kesime hizmet edildiğinin göstergesi olmuştur.

Osmanlı'da üç yaşını doldurmuş erkek çocuklara "sabi" denilmiş sıbyan kelimesi ise sabi kelimesinin çoğulunu oluşturmuştur.³⁹ Arapça "k-t-b" kökünden gelen mektep ise ism-i mekân olarak "yazı yazılacak yer, okul"⁴⁰ anlamında kullanılmıştır. Mektep kelimesi 19. yüzyıldan itibaren bugünkü okul karşılığında hemen hemen bütün eğitim kurumlarının başına getirilmiştir.⁴¹

³⁵ Ahmet Cihan, **Osmanlıda Eğitim**, 1, 3fYayınevi, İstanbul, 2007, s. 32

³⁶ Nebi Bozkurt, "Mektep", **DİA**, 29, s. 6

³⁷ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, 2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s. 69

³⁸ Ergin, **a.g.e.**, ss. 82-83

³⁹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 2, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s. 1137

⁴⁰ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 723

⁴¹ Bozkurt, **a.g.m.**, s. 5

Osmanlı Devleti'nin çocuklara temel eğitimi vermek amacıyla inşa ettirdiği ilk mektep Bursa'da yapılmıştır. İstanbul'da ise ilk sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur.⁴² Sıbyan mektepleri padişahlar tarafından yaptırıldığı gibi valide sultanlar, büyük devlet memurları ve iyiliksever kişiler tarafından da yaptırılmıştır.⁴³ Edirne'de Sultanlara ait 14 caminin her birinin yakınında birer sıbyan mektebi inşa edilmiştir.⁴⁴ İslam dininin ilme verdiği önem, insanları gücünün yettiği ölçüde harekete geçirmiştir.

Belli bir teşkilatta ve müşterek bir tedris (öğretim, öğretme) ve terbiye sistemine bağlı olmayan sıbyan mektepleri, hususi vakıfların gelirleri ile ve bu vakıfların şartlarına göre idare edilmiştir. Padişah mektepleri çoğu zaman imâretlerin⁴⁵ yanında olduğu için talebeler aş ocağından para vermeden yemek almışlardır. Diğer kimselerin yaptırdıkları mektepler ise bu tür kolaylıklardan faydalanamadığı için talebeye ayrıca yemek parası verilmiştir. Meşrutiyete kadar ilk tahsil için devlet bütçesinde bir fon bulunmamıştır. Bu itibarla sıbyan mektepleri vakıfların geliri dışında, çocuklardan haftalık almak suretiyle işleyen, hususi mahiyette birer mektep olarak⁴⁶ devam etmiştir.

Sıbyan mekteplerinin, çocuklara Kur'an okutmak, namaz kılmayı öğretmek, namazda okunacak âyet ve duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak maksadıyla kuruldukları II. Abdülhamit'in vakfiyelerinde ifade edilmiştir. Yazı, kaligrafi karşılığı olarak kullanılmış, yazı yazma yani bir şey kaleme alma anlamında öğretilmemiştir.⁴⁷ Burdan anlaşıldığı üzere yazı, bir eser ortaya koyma çalışmalarını anlamında değil güzel yazı yazmayı öğrenme olarak öğretilmiştir.

Tanzimat ve Meşrutiyet maarifçileri (eğitimcileri) çocuklara dinî terbiye yanında zamanın gereklerine uygun millî ve çağdaş bir terbiye vermek istemişlerdir. Sıbyan mektepleri ise önemlerini kaybederek yerlerini bu kaygı ile açılan ilk

⁴² Ali Naci Özyalvaç, "Bir Müfettiş Raporu'nda Erken 20.Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri", **Türkiyat Mecmuası**, 21, 1, 2011, ss. 345-373

⁴³ Vedat Günyol, "Mektep", **İslam Ansiklopedisi**, 7, s. 656

⁴⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s. 89

⁴⁵ Osmanlı Devleti döneminde yoksullara yardım amacıyla oluşturulan hayır kurumları.

⁴⁶ Günyol, **a.g.m.**, s. 656

⁴⁷ Ergin, **a.g.e.**, s. 86

mekteplere bırakmıştır.⁴⁸ Sıbyan mekteplerinin belli bir döneme kadar işlevselliğini korumaları o dönem toplumunun isteklerine uygun eğitim verildiği düşüncesini öne çıkarmıştır. Bir zaman sonra sıbyan mekteplerine alternatif olan ve eğitim-öğretim anlayışında bazı yeniliklerle ortaya çıkan ilk mekteplerin, yine o dönem toplumunun isteklerine ve çağın gereklerine uygun bir mektep ihtiyacının ortaya çıkmasından dolayı olduğu düşünülmüştür.

1871 yılında Selim Sâbit'in Rehnümâ-yı Muallimîn-i Sıbyan⁴⁹ adlı risalesi ile Usûl'i Cedîde⁵⁰ öğrenim programının kabulü neticesinde iki ayrı tipte ilk mektep ortaya çıkmıştır. Böylece bir tarafta ders programı sırf dinî olan hususi mahiyette sıbyan mekteplerinin yanında tahsil müddetleri üç yıl olan ve talebeye Elifba, Tecvid, İlmihâl⁵¹ ve Kur'an dışında Kıraat⁵², Hesap, Yazı, Kavait (Kurallar), Coğrafya ve Tarih dersleri de okutan Usul'i Cedide ilk mektepleri çok değişikliğe uğramadan 1908 yılına kadar devam etmiştir.⁵³ Osmanlı döneminde çocuklara dinî eğitim veren sıbyan mekteplerinin yanı sıra din eğitimi veren iptidai (ilk) mekteplerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Osmanlı tarihi boyunca, adında ve ders programlarında yaşadığı bazı küçük değişiklikler dışında işleyişini büyük ölçüde devam ettiren sıbyan mektepleri, klasik devrin bir hatırası olarak kalmıştır.⁵⁴ Türk inkılabının en önemli hareketi olmak üzere Türkiye'de mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldıran 1924 tarihli Tevhîd'i Tadrîsat Kanunu⁵⁵ ile sıbyan mektepleri bütün ilim ve öğretim müesseseleri ile birlikte Maarif Vekâletine⁵⁶ devrolunmuş ve 22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilat Kanunu ile tamamen tarihe karışmıştır.⁵⁷

Tedrîsat Mecmuasının 4. ve 48. sayılarından tespit edildiği kadarıyla son zamanlara kadar kalan sıbyan mekteplerinin toplamda 198 adet olduğu görülmüştür.

⁴⁸ Günyol, **a.g.m.**, ss. 658-659

⁴⁹ Sıbyan Öğretmenleri İçin Kılavuz.

⁵⁰ Çağdaş Pedagoji Hareketi

⁵¹ Davranış Bilgisi. Müslümanların inanç ve ibadetle ilgili öğrenmeleri gereken hususları bildiren ilimdir.

⁵² Okuma. Kur'an-ı Kerim'in okunuş keyfiyeti.

⁵³ Günyol, **a.g.m.**, ss. 658-659

⁵⁴ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 88

⁵⁵ Öğretim Birliği Yasası.

⁵⁶ Millî Eğitim Bakanlığı.

⁵⁷ Günyol, **a.g.m.**, ss. 658-659

Tanzimattan sonra bu mekteplerin restoresi sırasında sayılarının 360 olduğu o tarihten 1924 yılına kadar yananlar, yıkılanlar, arsası ve binası satılanlar çıktığı hâlde evkâftan (vakıflardan) hususi idareye devrolunan mekteplerin sayısının 364 olması da verilen rakamların birbirine yakın olduğunu göstermiştir.⁵⁸ Son zamalara kadar varlığını koruyan sıbyan mekteplerinin sayıları hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler sonucu elde edilen sayılar, sıbyan mektepleri hakkında genel olarak bir bilgi vermiştir.

1.2.1. Talebe

Sıbyan mekteplerinde öğrenciye talebe, suhte, tilmiz, puser ve şakird denilmiştir.⁵⁹ Sıbyan mekteplerine başlama yaşı dört-altı yaş arasında olmuştur. Anadolu’da çocuklar daha ziyade dört yaşında okula başlatılırken İstanbul’da beş-altı yaşlarında okula başlatılmıştır. 1846 yılında yayımlanan bir talimatla dört-beş yaşındaki çocukların ebeveynlerinin (anne-baba) rızası ile okula gönderilebileceği altı yaşını bitirmiş çocuklarını sıbyan mektebine göndermeyenlerin ise cezalandırılacağı bildirilmiştir. 1868 tarihli bir bildiriye altı yaşındaki çocuklar okula gönderilmeye mecbur edilmiştir.⁶⁰

Sıbyan mekteplerinin tahsil müddeti 1846 tarihli tezkirede⁶¹ dört yıl olarak belirlenmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi⁶²’nde de bu müddet muhafaza edilmiş ve mektebe devam mecburiyet yaşı, erkek çocuklar için yedi, kız çocuklar için altı olarak belirlenmiştir.⁶³ Sıbyan mekteplerinde verilen dört yıllık eğitimin ardından devam etmek isteyen erkek öğrenciler için bir sonraki eğitim basamağı medreseler olmuştur.

Mekteplerin ilk örneği olan o dönemdeki ismiyle küttâblarda sadece erkek çocuklar öğrenim görürken Osmanlılar devrinde kız çocukları da erkek çocuklarla birlikte sıbyan mekteplerine devam etmiştir. Bununla beraber sadece erkek veya kız çocuklarına ait sıbyan mekteplerinden de söz edilmiştir. Sıbyan mektepleri hocalarına,

⁵⁸ Ergin, **a.g.e.**, ss. 89-90

⁵⁹ Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, **Türkler**, 11, 2002, ss. 446-462

⁶⁰ Cahit Baltacı, “Osmanlılar’da Mektep”, **DİA**, 29, s. 6-7

⁶¹ Bir iş için izin verildiğini bildiren veya bir hususu ispata yarayan resmî belge.

⁶² Millî Eğitim Tüzüğü

⁶³ Baltacı, **a.g.m.**, ss. 6-7

1847 tarihli talimatta -karışık mekteplerde- kız ve erkek çocukların yan yana oturtulmaması tavsiye edilmiştir. 1858 tarihli bir sadaret tezkiresinde⁶⁴ Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) tarafından Sultanahmet civarındaki 26 sıbyan mektebinde kız ve erkek öğrencilerin birbirinden ayrılması istenmiştir.⁶⁵ 1847 tarihli talimatta kız ve erkek öğrencilerin yan yana oturtulmamasının tavsiye niteliği taşıması, anlaşıldığı kadarıyla bakanlığın, mektep hocalarının duruma göre hareket etmelerini istemelerinden kaynaklanmıştır. Daha sonra 1858'de kız ve erkek öğrencilerin birbirinden ayrılmasının istenmesi, mekân olarak ayrılık anlaşılacağı gibi yanyana oturtulmamalarının kesin bir dille yasaklanması olarak anlaşılmasını mümkün kılmıştır.

Halk nezdinde kız çocukların okuması pek uygun bulunmamış bu nedenle sıbyan mekteplerinde kız öğrencilerin kaydının erkek öğrencilere oranla daha az olduğu görülmüştür. Bu mekteplerin devamında ise kız öğrencilerin okuyabileceği bir kademe oluşturulmamıştır. İlk defa 1858 yılında İstanbul'da kız rüştiyesi açılmıştır. Halkı aydınlatmak ve durumdan haberdar etmek için hükümet, gazetelerde şu cümleleri yayımlatmıştır:

“Okuyup yazmak erkek ve kadınlar için çok önemlidir. Geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri ancak kadınların da din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleri, kocalarının istemediklerini yapmaktan sakınmaları ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır.”⁶⁶

Bu aydınlatma metninden sonra halkın kız çocukların okumasına daha sıcak baktığı, İstanbul haricinde diğer illerde de rüştiyelerin açılmaya başlandığı ve ilerleyen zamanlarda da kız çocukların lise eğitimi için girişimlerde bulunduğu düşünülmüştür. Gelenek ve göreneklerine hâkim, kültürlü ve eğitim seviyesi yüksek olan kız çocukların gelecekte iyi bir eş, donanımlı bir anne ve ülkesine faydalı bir vatandaş olması bir toplumu -o toplumdaki erkeklerle beraber- daha da güçlü kılmıştır.

Sıbyan mekteplerinde çocuklar parasız okumanın yanı sıra bedava elbise almış ve yeme-içmelerinden de para alınmamıştır. Senede bir defa da ilkbaharda geziye

⁶⁴ Sadrazamın resmî dairelere ve genellikle bakanlıklara gönderdiği resmî belge.

⁶⁵ Baltacı, **a.g.m.**, ss. 6-7

⁶⁶ Karal, **a.g.e.**, s. 172

götürülmüşlerdir.⁶⁷ Yapılan gezilerin eğlenme amaçlı olmasının yanı sıra aynı zamanda dolaylı olarak bir öğrenim ortamı oluşturduğu da düşünülmüştür.

Tanzimat öncesi İstanbul sıbyan mekteplerini açıklarken Osman Ergin “Türk Eğitim Tarihi” isimli eserinde bir defterdârın kayıtlarını naklederek tuhaf bir âdet bulunduğunu, bundan tarihte hiç bahsedilmediğini ve yapılan bu yüklü masrafla nasıl bir terbiye verilmek istendiğini sorgulamıştır:

“Bâb-ı Âli’de pilav, zerde ile ikram edildikten sonra Sadrazam tarafından verilen emir ile sıbyan mekteplerine -öğrencilerine- on adet bakır kuruş verilmiştir. Bahşış için birinci gün 3000 kuruş, ikinci gün ise yetmiş mektep öğrencisine 2000 kuruş verilmiştir.”⁶⁸

Bu pilav, zerde yemeği ve para bahşışı ile çocukları, velileri eğitime teşvik gibi eğitimsel bir amaç gözetilmiştir. Dönemin sıbyan mektepleri vakıf esasına dayandığı için o mektebe bırakılan gelirlerin önemine göre İstanbul’da hemen hemen her sıbyan mektebinde çocuklara yemek, hediye, para gibi iyilikler de bulunulmuştur. Örneğin, lokma tatlısı ikram edildiği gibi “kapama” olarak anılan birtakım giysiler hediye edilmiştir.⁶⁹

Ziyafetlerden sonra para dağıtılması gibi bir geleneğe de zaman zaman rastlanmıştır. (Diş kirası)⁷⁰ Diş kirası ifadesi ise eski ramazanlarda iftara gidilen saray ve konaklarda misafirlere “Misafirim oldunuz, benim sevap kazanmam için siz eziyet çektiniz, dişlerinizi yordunuz, bu da sizin dişinizin kirası olsun.” diyerek verilen hediyeler için kullanılmıştır.

Yemek ve para verilerek öğrencileri doyurmak, gönül almak gibi önemli bir hayır yapıldığı, sevap kazanıldığı inancı da bu gelenekte etkili olmuştur.⁷¹ İslam dininde çocukları, özellikle yetimleri mutlu etmenin Allah katında güzel karşılıklara denk geleceği müjdesi, her Müslüman için bir iyilik yarışı olmuştur. Osmanlı döneminde de bu müjde hem halk hem yöneticiler tarafından önemsendiği için

⁶⁷ Ergin, **a.g.e.**, s. 87

⁶⁸ Ergin, **a.g.e.**, ss. 90-91

⁶⁹ Tahirul Mevlevi, “Mektebe Başlama”, **Mahfil**, 4, 42, 1923, ss. 113-116

⁷⁰ Yahya Akyüz, “İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809’daki Durumuna İlişkin Bir Belge”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 16, 2, 1983, s. 2

⁷¹ Akyüz, 1983, **a.g.m.**, s. 2

öğrencilere aynı ve nakdî yardımlarda bulunulmuştur. Elde edilen bu bilgiler, Osman Ergin'in sorgulamalarına karşı birer cevap niteliği taşımıştır.

Öğrencilerin sadarete⁷² getirilip kendilerine yemek yedirilmesi, bahşiş verilmesinde onların, dönemin felsefesine göre sosyalleştirilmesi ve ayrıca sarayın çocuklara, velilere ve herkese daha hoş görünme düşüncesi de etken olmuştur.⁷³ Sadarete ağırlanan çocukların bu sevindirici olayı her zaman zevkle hatırlayacak olmaları bu yöntemle onlara kısmen siyasi bir eğitim verildiğini akıllara getirmiştir.

Öğrenci sayısının 9 ile 60 arasında değiştiği mekteplerde vakıflar, yetim ve fakir çocuklar için belli miktarda karşılıksız burs vermiş ve aynı yardımlarda bulunmuşlardır. Çocuklara yapılan bu tür yardımlarda ilk sırayı genellikle -dinî bayramların birinde olmak üzere- giyim-kuşam almıştır.⁷⁴ Müslüman toplumlarda, bayramlarda çocuk sevindirmenin önemli olması, normal zamanlara göre daha faziletli görülmesi bu iyiliklerin bayramlara, özel günlere denk getirilmesine sebep olmuştur.

Eğitimde motivasyonu hediyeler ve gezilerle sağlayan sıbyan mektepleri bu anlamda günümüze ışık olmuştur. Pedagojik açıdan öğrencinin motivasyonunu artırmak eğitimde önemli ilkeler arasında yerini almıştır. Zira küçük yaşta olan öğrencilerin öğrenmeye dair isteklerinin kaybolması eğitim-öğretim hayatlarına olumsuz olarak yansımıştır.

1.2.2. Muallim

Arapçada ta'lîm mastarının ism-i faili olan muallim, kelime olarak öğreten, öğretici demek olup mekteple irtibatlandırıldığında çocuklara Kur'an-ı Kerim okumayı, dinî bilgileri ve yazmayı öğreten kişi anlamını kazanmaktadır. Muallim, bu eğitim-öğretimi belli bir müfredat dâhilinde yapan ve bunun karşılığında ücretini mektebin bağlı bulunduğu vakıftan alan kişi⁷⁵ olarak bilinmektedir.

İlmiye teşkilatının dışında tamamen bağımsız vakıf üniteler olan mekteplerde berat⁷⁶ alan muallimler hemen göreve başlamış eğitim-öğretimin aksamasına fırsat

⁷² Osmanlı merkezî idaresinde Sadrazamlık makamını ifade eden terim.

⁷³ Akyüz, **a.g.m.**, 1983, ss. 7-8

⁷⁴ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

⁷⁵ Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mektepleri" **Osmanlı Ansiklopedisi**, 5, 1999, s. 209

⁷⁶ Bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belge.

vermemişlerdir. Mektep muallimlerinin bu göreve gelmek için bir ölçüde günümüzün orta dereceli öğretimini karşılayan İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric Medreselerinden mezun olmaları yeterli sayılmıştır.⁷⁷ Bu medreselerin muallim olacak kişiler için eğitim veren kurumlar olduğu anlaşılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, Eyüp Sultan ve Ayasofya medreselerinde, sıbyan mektebi muallimi olacaklar için genel medreselerden farklı bir program öngörmüştür. Buna göre muallim olacaklar şu derslerden sorumlu olmuşlardır: Arapça, Sarf ve Nahiv (Arapça Dil Bilgisi), Edebiyat, Mantık, Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedris⁷⁸, Akâid (Kelam), Riyâziyyât⁷⁹ (Geometri ve Astronomi). Hesap dersi Geometri içinde Coğrafya dersi Astronomi içinde, Tarih dersi de Edebiyat içinde okutulmuştur.⁸⁰

Bu programa Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedris adında bir ders koyulması programı ilginç kılmaktadır. Böyle bir dersin, ilkokul öğretmen adayları için özel olarak öngörülmesi o çağda çok önemli bir yenilik sayılmakta ve bu uygulama Türk Eğitim Tarihinde olduğu gibi Dünya Eğitim Tarihinde de son derece ilginç bir uygulama olmaktadır.⁸¹ O dönemin öğretmen yetiştirme programlarına ihtiyaç dâhilinde Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedris derslerinin eklendiği anlaşılmaktadır.

Aynı zamanda Fıkıh dersi Fatih Sultan Mehmet tarafından ilkokul öğretmeni olacaklar için yararlı bulunmadığından programda bu derse yer verilmemektedir. Bu durum programı ilginç kılan diğer bir özellik olarak sayılmaktadır. Programa hem Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedris derslerinin eklenmesi hem de Fıkıh dersinin programda yer almaması Fatih Sultan Mehmet'in öğretmen yetiştirme programlarını alanın özelliklerine göre ilk kez düzenleyen bir program yapıcı olduğunu ortaya koymaktadır.⁸² Fatih Sultan Mehmet, eğitimde yaptığı yeniliklerle hem kendi çağına hem de çağının ötesine hitap etmekte ve hizmetler sunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet vakfiyesinde, açtığı ilk mektebin öğretmeninde bulunması gereken özelliklerden bahsederken muallimin çok iyi bir mizaca ve

⁷⁷ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

⁷⁸ Adâb-ı Mubâhase ve Usûl-i Tedris, tartışma kuralları ve öğretim yöntemi anlamına gelmektedir.

⁷⁹ Matematik.

⁸⁰ Akyüz, **a.g.e.**, 2007, s. 92

⁸¹ **a.g.e.**, 2007, s. 92

⁸² **a.g.e.**, 2007, s. 93

karaktere sahip olmasını, Tanrı'yı hoşnut etmek amacıyla davranmasını, çocukları eğitmek için gayret göstermesini, yardımcısının ise muallimin çocuklara öğrettiklerini tekrar ve müzakere⁸³ ettirmesini, görevini ağır bulup sevmemezlik etmemesini ve çocuklara bilmedikleri konuları güzellikle ve yumuşaklıkla anlatmasını istemiştir.⁸⁴ Fatih Sultan Mehmet, sıbyan mektebi öğretmeninin temel özelliklerini ifade ederken insanın saygın bir varlık olduğunu gözeterek ve pedagojinin gereklerine uygun bir biçimde -çağının hep bir adım ötesinde ve çağımız öğretmenlerinde de bulunması gereken özellikleri- dile getirmiştir.

Yine mektep vakfiyelerinde iyiliklerle donanımlı, kötülüklerden kaçınan, çocuk eğitiminde maharetli ve eğitim-öğretim hizmetini aksatmamaları istenen muallimlerin iffetli ve dindar olmaları da önemsenmiştir.⁸⁵ Vakfiyelerde dile getirilen bu özelliklerle beraber kız çocuklarına mahsus mekteplerin hocaları da Kur'an bilen, Sühba-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbî⁸⁶ gibi eserleri okumuş yaşlı kadınlardan seçilmiştir.⁸⁷ Çocuk eğitimi sabır gerektiren bir durum olmasından dolayı öğretmen olarak tercih edilecek bireylerin kişisel ve karakter özelliklerine ve bilgili olmalarına dikkat edilmiştir.

Kız çocuklarına tahsis edilmiş mekteplerin varlığı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye⁸⁸'de görüşülüp sadarete bildirilen bir konu hakkında padişahın İrâde (gereğinin yapılması emri) yayımlaması ile öğrenilmiştir. İstanbul'da evlerinde kız çocuklarına Kur'an okumayı ve dinî bilgileri öğreten bazı kadınlar kendi olanaklarının yeterli olmadığını belirterek, harap olmuş evlerinin devlet tarafından onarımı için Evkâf Nezâreti⁸⁹'ne dilekçeler vermişlerdir. Konu Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de görüşülmüş ve bu öğretici kadınların evleri "Sıbyana Mahsus Mektep" olarak nitelendirilmiş ve

⁸³ Bir konuyla ilgili görüşme, danışma.

⁸⁴ Akyüz, **a.g.e.**, 2007, s. 93

⁸⁵ **a.g.e.**, 2007, s. 93

⁸⁶ 1197'de öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için Sünbülzâde Vehbî tarafından kaleme alınmış, değişik vezinlerde elli sekiz kıtadan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür.

⁸⁷ Baltacı, **a.g.m.**, ss. 6-7

⁸⁸ II. Mahmud'un kurduğu, reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı.

⁸⁹ Osmanlı'da vakıflardan sorumlu bakanlık.

onarımının devletçe yapılmasının uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Devlet tarafından da bu görüş onaylanarak bu konuyla ilgili İrâde yayımlanmıştır.⁹⁰

Görevlerini bırakmalarını gerektirecek bir gelişme olmadıkça hayat boyu aynı yerde görev yapabilen muallimlerin ölümleri durumunda yerleri boş bırakılmamış ve nitelikleri uygun görülen bir kişi bu göreve getirilmiştir. Geçerli birtakım sebeplerle izin alıp görevinden ayrılan muallimlerin kendi yerlerine birilerini bulmaları gerekmiştir. Sıbyan muallimlerinden bazıları olumsuz davranışları sebebiyle görevlerinden el çektirilmişlerdir.⁹¹ Tüm bu bilgilerden hareketle Osmanlı döneminde eğitime ve öğrenciye verilen değer, muallimleri seçme hususundaki titizlikten de anlaşılabilir.

Mekteplerde muallimlik yapan görevlilerin maaşları vakfın ekonomik durumuna göre günlük 1-6 akçe arasında değişen miktarlarda verilmiştir. Yine mekteplerin büyük bir bölümü muallimlerine genellikle 2-4 akçe arasında değişen günlük ücret ödemişlerdir. Muallimler ek görevler yapabilişlerdir.⁹² Ek görevlere, asıl görevlerini ihmal etmemek şartıyla izin verildiği düşünülmüştür.

1.2.3. Kalfa

Kalfalar, sıbyan mekteplerinin ikinci öğretim elemanı sayılmaktadır. Öğretmen, kalfanın öğrettiklerini iyice öğrenmiş ve gelişmiş öğrencilerle meşgul olmaktadır. Bu öğrencilerden çok ileri olan birkaçı öğretmen tarafından kalfaya yardımcı olarak seçilmektedir.⁹³ Burada akran eğitimine başvurulduğu görülmektedir.

Muallime yardımcı olan kalfalar, kendilerine verilen görevleri yerine getirmek ve muallimin derse gelemediği olağanüstü durumlarda dersleri devam ettirmekle görevlendirilmiştir. Kalfalarda da muallimde aranan özelliklerin bulunması istenmiştir. Günlük 1-3 akçe arasında maaşı olan kalfalar, herhangi bir nedenle vazifelerinden ayrıldıklarında yerlerine sınavla seçilmiş bir başkası tayin edilmiştir.⁹⁴

⁹⁰ Yahya Akyüz, "Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 15, 2004, s. 6

⁹¹ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

⁹² **a.g.m.**, s. 87

⁹³ Özgönül Aksoy, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968, 16

⁹⁴ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 87

Kalfaların da sınava tabi tutularak göreve alınması, belirli özelliklere sahip kişilerin kalfa olarak seçilmesi gibi durumlar yardımcılık görevinin de ciddiye alındığını göstermiştir.

1.2.4. Diğer Personeller

Mekteplerde idari mekanizmada ve iç hizmetlerde görev alan yetkililer de bulunmaktadır. İdari personel arasında kurulduğu amaç doğrultusunda vakfın ve onun bütün birimlerinin idaresi için tayin olunan “müteveli”, onun vakfiye şartlarına göre hareket edip etmediğini ve vakfa zarar verecek davranışlar içine girip girmediğini kontrolle görevli “nâzır”, temizlikle görevli “ferrâş” ve güvenlikten sorumlu “bekçi” görev yapmaktadır. Bunlar dışında, mekteplerde sıklıkla rastlanan görevliler arasında, Kur’an-ı Kerim’in belirli cüzlerini veya surelerini okumakla vazifeli “cüzhanlar” ile “ihlashanlar, müsebbihler ve vaizler”⁹⁵ de bulunmaktadır.

Kapıcı manasına gelen “bevâb”, hocadan sonra sıbyan mektebinin en çok fonksiyon icra eden elemanı olmuştur. Sabah mektebi açma, mahalleden çocukları toplama, talebenin yemek çıkınlarını omuzundaki sınığına dizme, temizlik, su ve asayiş işleriyle ilgilenme, Âmin alaylarının icrasında bulunma⁹⁶ gibi görevleri üstlenmiştir.

Vakıf gelirlerinin tahsili ve kontrolü için her şehir veya köyde görevlendirilmiş “câbi”, vakfa alınacak hububat, eşya ve malzemedden sorumlu bir “vekilharç”, vakıflarda misafirleri ağırlayan, fakir ve muhtaçları kabul edip ikramda bulunan “şeyh”⁹⁷ de diğer görevliler arasında sayılmıştır.

1.2.5. Eğitim-Öğretim

Tüm Müslüman toplumlarda sıbyan mekteplerinin genellikle tek temel dersi Kur’an’ın, anlamı açıklanmadan yalnızca okunuşunu öğretmek olmuştur.⁹⁸ İbn Haldun bu durumu ünlü eseri Mukaddime’de şu cümlelerle açıklamıştır:

⁹⁵ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 87

⁹⁶ İsmail Kara-Ali Birinci, **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri-Hatıralar, Tetkikler, Yorumlar**, 3, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 11

⁹⁷ Uğur Demirbağ, “Sıbyan Mekteplerinde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi”, **TİDSAD**, 5, 16, 2018, ss. 410-411

⁹⁸ Akyüz, **a.g.e.**, 2007, s. 88

“Böylece Kur’ân, bundan sonra öğrenilecek bilgilerde meleke⁹⁹ edinmenin bir temeli olmuştur. Müslümanlar bu yolu küçük yaşta öğretilen bilginin kalplerde yerleşmesi için seçmiştir. Küçük yaşta öğretilen bu bilgi bundan sonra öğretilecek olan bilgiler için bir temel teşkil etmiştir.”¹⁰⁰

Kur’an-ı Kerim’in ve dua kitaplarının anlamı açıklanmadan yalnızca okunuşunun öğretilmesi, bilgileri kazanma yetisi, hafızanın geliştirilmesi gibi hedefleri taşımıştır. Ve dönemin şartları gereği basılı eserlerin az olduğundan dua kitapları ve Kur’an-ı Kerim, bu amaç için değerlendirilebilecek en iyi araç olmuştur.¹⁰¹ Dönemin şartları gereği eğitimde de elde olan imkânlar değerlendirilmiştir.

Kur’an okuma, dua ve dinî bilgileri öğrenmenin yanı sıra vakfiyelerden daha sonraları programa yazı dersinin de alındığı ve bu ders için ayrı bir öğretmenin görevlendirildiği görülmüştür.¹⁰²

Sıbyan mektebi öğrencilerinin iyi birer hattat oldukları fakat bunun ilerisine gidemedikleri ifade edilerek mekteplerde uygulanan yazı dersi şu cümlelerle eleştirilmektedir. “Öğretim programına ilave edilen yazı dersi, bütün vakfiyelerde de belirtilmiş olduğu gibi hat-kaligrafî¹⁰³ dersidir. Yani güzel yazmayı öğrenmektir. Bu ders arap yazıları ve Arapça metinler üzerinde nakkaşlık¹⁰⁴ ve kopyacılık şeklinde yaptırılmaktadır. Hatta, iyi bir hattat olarak yetiştikleri hâlde çoğunluk Türkçe mektup yazmayı dahi becerememektedir.”¹⁰⁵

R. Steiner, iyi bir öğretim için çocukların özelliklerinin tetkik edilmiş olmasının ilk şart olduğunu söylemekte ve bu özelliklerin başında taklit etme eğiliminin geldiğine işaret etmektedir. Steiner’e göre taklit etme¹⁰⁶ eğilimi, bir eğitimcinin dayanacağı temel özelliklerden olmaktadır. Yazının, daha manaları anlaşılmadan şekillerin kopya ettirilmesiyle öğretilmesi gerekmektedir.¹⁰⁷ Steiner’in

⁹⁹ Bir iş veya davranış üzerinde devamlı uğraşma, tekrar ve tecrübe ile kazanılan alışkanlık, beceriklilik, yatkınlık.

¹⁰⁰ İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Zakir Kadiri Ugan, 3, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s. 154

¹⁰¹ Aksoy, **a.g.e.**, s. 191

¹⁰² Ergin, **a.g.e.**, s. 86

¹⁰³ Harflere güzel şekiller vererek yazma sanatı, hüsnühat.

¹⁰⁴ Çeşitli maddeler üzerine resim ve süsleme yapan sanatkar, ressam, işlemeci.

¹⁰⁵ Ergin, **a.g.e.**, s. 86

¹⁰⁶ Rudolf Steiner, **The Education Of The Child And Early Lectures On Education**, çev. George-Mary Adams, Anthroposophic Press, Printed in the United States of America, 1996, ss. 104-105

¹⁰⁷ Aksoy, **a.g.e.**, s. 190

bu açıklamaları sıbyan mekteplerinde yapılan yazı dersinden maksadın güzel yazı yazmayı öğretme haricinde başka bir işlevinin olmadığına yönelik eleştirilere bir cevap niteliği taşımaktadır.

1781’de I. Abdülhamit’in yaptırmış olduğu mektebin vakfiyesinde ders programına Arapça ve Farsça derslerinin de eklendiği görülmekte ve bu durum sıbyan mektepleri programında büyük bir inkılap sayılmaktadır.¹⁰⁸ Sıbyan mekteplerinde dil eğitimine adım atılmakta ve atılan bu adımla eğitimde yeniliklere açık olduğu da ifade edilmektedir.

II. Mahmut tarafından 1824 yılında çıkarılan fermanla öncelikle Zarûrât-ı Dîniyye¹⁰⁹’nin öğretilmesi şart koşulmuş ve muallimlerden çocuklara Kur’ân talimi, Tecvid ve İlmihâl okutulması istenmiştir. Tanzimat’ın ilanından bir müddet önce 1838 yılında mektepler için hazırlanan bir lâyihada¹¹⁰ mektepler küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Küçük mahalle mekteplerinde hece ile iki hatim indirilmesi, büyük mekteplerde ise kulak dolgunluğu olması için Türkî İnşâ, Tuhfe, Sübha-i Sıbyan gibi eserlerin ve Birgivî’nin Akâid Risâlesi, Ahlak Risâleleri, Hat ve Hitabet okutulması öngörülmüştür.¹¹¹ Bu derslerin bir sonraki eğitim basamağında ayrıntılı olarak işleneceği düşünülmüş ve bu dersler hakkında kulak dolgunluğunun önemsenmesinin sebebinin bir sonraki eğitim kademesinde fayda sağlayacağı inancının olduğu tahmin edilmiştir.

1846’da ise dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde Elifba, Kur’an, İlmihâl, Tecvid, Harekeli Türkçe, Muhtasar Ahlak-ı Memdûha Risâlesi, Lügât okutulmuş, Sülüs ve Nesih yazıları öğretilmiştir. Tanzimat’tan sonra üç yıllık Mekteb-i İbtidâi olarak faaliyet gösteren bu mekteplerin programında Elifba, Kur’an-ı Kerim, Tecvid, İlmihâl, Ahlak, Sarf-ı Osmânî, İmla, Kıraat, Mülehhas Tarih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya-ı Osmânî, Hesap ve Hüsn-i Hat okutulmuştur.¹¹² Programa Osmanlı Tarihi ve Coğrafya derslerinin eklenmesi öğrencileri tarihlerinden haberdar

¹⁰⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 87

¹⁰⁹ Şâriin (hüküm koyanın) hüküm koyarken murat ettiği kesinlikle bilinen ilkeler.

¹¹⁰ Herhangi bir konuda bir görüşü dile getiren yazı.

¹¹¹ Baltacı, **a.g.m.**, 2002, ss. 446-462

¹¹² **a.g.m.**, ss. 446-462

etmek ve coğrafyalarını tanıtmak amacı taşıdığı gibi vatan sevgisi aşılacak niyetini taşıdığı da düşünülmüştür.

Mahmud Cevad'ın “Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı” isimli eserinde Dersaadet ve Kasabat İptidai Mekteplerine ait müfredat programında yukarıda zikredilen bu derslerin programı Tablo 1’de verilmektedir. Ayrıca bu eserde dipnot olarak öğretmen sayısı bir ve iki olan mekteplerde her ders süresi 30 dakika, bundan daha fazla öğretmeni olan mekteplerde ise ders saati 45 dakika olduğu için teneffüs saatlerinin bu duruma göre ayarlanmasının gerektiği bildirilmektedir.¹¹³

Dersler	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl
Elifba	12	0	0
Kur'an-ı Kerim	12	6	5
Tecvid	0	2	2
İlmihâl	2	3	3
Ahlak	0	2	2
Sarf-ı Osmanî	0	0	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülehhas Tarih-i Osmânî	0	0	2
Muhtasar Coğrafya-i Osmanî	0	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Toplam	22	22	25

Tablo 1: Dersaadet ve Kasabat İptidai Mekteplerine Ait (Haftalık) Müfredat Programıdır.

Devlet kurumlarında çeşitli işlerde çalışacak kimseler sarayda yetiştirilmekte halk çocukları ise babalarının mesleğinden başka bir yol seçmemekte, bunu da küçük yaştan itibaren çıraklık ederek öğrenmektedirler. Sıbyan mekteplerinde öğrencileri herhangi bir formasyona yöneltecek bilgilerin verilmesine de lüzum bulunmamaktadır. Çünkü sıbyan mekteplerini bitiren öğrenciler için tek açık kapı medreselerdir ve sıbyan mektebinde öğrenilen şeyler zaten medrese eğitiminin bir başlangıcı sayılmaktadır.¹¹⁴ Sıbyan mekteplerinde öğrencilere dinî bilgilerin öğretilmesi ve mektepteki öğrencilere diğer dersler hakkında bir eğitim verilmemesine dair eleştirilere bu açıdan bakıldığında bir cevap verilebileceği görülmektedir.

¹¹³ Mahmud Cevad, **Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaayı Amire, İstanbul, 1338, s. 324

¹¹⁴ Aksoy, **a.g.m.**, s. 59

1.2.6. Sühba-i Sıbyan Dersi

Bu başlık altında, sıbyan mekteplerinde manzum sözlük olarak okutulan Sühba-i Sıbyan eserine geçmeden önce eserin içeriği ve amacının daha iyi anlaşılabilmesi için manzum sözlükler hakkında bilgi verilmiştir. Devamında Sühba-i Sıbyan eseri, araştırmalar sonucu elde edilen veriler sunularak tanıtılmıştır. Eserin tanıtımından sonra zamanın tanığı olan ve Sühba-i Sıbyan eserinin içeriğini ezbere bilen, eğitim alanı içinde bulunmuş bir kişiye ulaşarak görüşme yapılmış ve yapılan görüşme sonucu elde edilen bilgiler sunulmuştur.

Manzum sözlükler herhangi bir dildeki kelimelerin başka dildeki kelimelerle ses ve hece uyumu gibi şiirsel bir şekilde kulağa hoş gelecek biçimde manzum olarak yazılmasıyla oluşmaktadır. Kelimeleri ise alfabetik olarak sıralanmayan daha çok ilgilenenlerin ezberlemesi için kaleme alınmaktadır. Türklere ait olan manzum sözlükler daha çok Arapça ve Farsça kelimeleri öğrenmek amacıyla 16. yy'dan sonra ortaya çıkmaktadır.¹¹⁵

Sözlük bilimi için önemli kaynaklar olan manzum sözlükler aynı zamanda didaktik eserler içerisinde de değerlendirilmektedir. Manzum sözlüklerin büyük bir kısmı çocuklara yönelik hazırlanmakta bu nedenle çocuk edebiyatı ve eğitimi için de önem arz etmektedir. Çocukların aruz eğitimine katkıda buldukları gibi Arapça-Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını ezberlemelerini sağlamak amacıyla da kaleme alınmaktadır. Manzum sözlüklerin çoğunun mukaddime kısmında lügat ilminin insanı zekileştireceğinden bahsedilmektedir. Hatta müelliflerin, çocukların da en azından bir manzum sözlük ezberlemesi gerektiğini ifade etmeleri,¹¹⁶ üzerinde önemle durulması gereken hususlardan kabul edilmektedir. Manzum eserlerin öğrenimi ve ezberlenilmesi düz yazıların ezberlenmesine oranla daha kolay olduğundan çocukların bu eserleri kolay bir şekilde ezberleyeceği düşünülmektedir.

Manzum sözlükler Klasik Türk Edebiyatı açısından, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça ve Türkçe-Arapça-Farsça olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmektedir.

¹¹⁵ Osman İriç, "Sühba-i Sıbyan Kelimelerinin Kaynakları", **İÜ Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, s. 1

¹¹⁶ Atabey Kılıç, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sühba-i Sıbyan -1- İnceleme", **Turkish Studies-Türkoloji Dergisi**, 1, 2, 2006, s. 83

Türkçe-Arapça olan manzum sözlüklerde daha çok Kur'an-ı Kerim'de geçen kelimelere yer verildiği görülmektedir. Bu durum, İslam kültüründe belagat ve benzeri çalışmalardaki gibi sözlük çalışmalarının da Kur'an-ı Kerim ve Hadisleri doğru anlama çabalarının bir sonucu olduğunu göstermektedir.¹¹⁷ Kur'an-ı Kerim'den ve Hadislerden alınan kavramların sözlüklerde yer bulması, çocukların zihinlerinde din ile ilgili kavramların oluşmasında en etkili yöntemlerden biri kabul edilebilmektedir.

Manzum sözlüklerde öğretilen kelime sayısı bin veya üç bin kelime arasında değişmektedir. Çoğunlukla Tuhfe ve Nazm gibi isimlerle birlikte anılan manzum sözlüklerde Mukaddime veya Dibâce denilen bir girişle başlayan giriş bölümünde talebelere Allah'ın isimleri ve sıfatları anlatılmaktadır. Bu isim ve sıfatlar üç dilde kullanılan kelime örnekleriyle kavratılmaktadır. Hz. Peygambere salavât¹¹⁸ getirilmekte, ailesine ve ashabına dua edilmekte ardından önemli bazı dinî kavramlar yorumlanmaktadır.¹¹⁹ İlk cümlelere Allah'ın isimleri ve sıfatları ile başlanması çocuğun yaratıcısını daha iyi tanımasına vesile olmakta ve kime kulluk yaptığının farkındalığını artırmaktadır.

Beyitler içerisinde talebelere eğitimin, dil öğrenmenin, kişinin kendisine ve insanlara faydası anlatılmaktadır.¹²⁰ Beyitlerde verilen bu bilgiler, öğrencilere bir motivasyon kaynağı oluşturmakta aynı zamanda derse hazırbulunuşluğu sağlamaktadır. Motivasyonu tam olan öğrencinin anlama ve öğrenme kapasitesi genişlemektedir. Aynı zamanda öğrencinin kendisinden başka diğer insanlara faydalı olma arzusu da derse ilgisini ve katılımını artırmaktadır.

Manzum sözlüklerin ikinci bölümünde ise sözlük kısmına geçilmektedir. Kıt'aların nazım birimi beyittir ve bu bölüm 4-20 beyit arasında değişen kıt'alardan oluşmaktadır. Bu kıt'alarda nazm ve mesnevi gibi farklı nazım şekilleri kullanılmaktadır. Kıt'aların başlığı Arapça veya Farsçadan oluşmaktadır. Arapça her harften kıt'a söylenmektedir.¹²¹

¹¹⁷ Kılıç, **a.g.e.**, s. 83

¹¹⁸ "Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm", "sallallahü aleyhi ve sellem".

¹¹⁹ Kadir Güler, "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 49, 2016, s. 161

¹²⁰ Güler, **a.g.m.**, s. 161

¹²¹ **a.g.m.**, s. 161

Kıt'alar aruz vezninin ezberlemesi kolay kalıplarıyla oluşturulmaktadır. Her kıt'ada aynı alandan kelimeler veya birbiriyle bağlantısız Türkçe kelimeler yer almakta ve bu kelimelerin Arapça veya Farsça karşılığı Türkçe kelimedenden önce veya sonra verilmektedir. Her kıt'anın sonunda o kıt'anın vezni verilmekte böylelikle vezinle birlikte ses ve ahenk kavratılmaktadır.¹²² Ses ve ahenk uyumunun eserlerin ezberlenmesini hızlandırmak ve kolaylaştırmak yönünde olumlu etkiler sağladığı düşünülmektedir.

Sözlük içerisinde kelimelerle birlikte deyimler, darb-ı meseller¹²³, atasözleri ve deyişler verilerek mecaz anlamlar öğretilmektedir. Eş anlamlı veya cinaslı kelimeler yoluyla farklılıklar ortaya konulmaktadır. Bazı mısralar tüm olarak çevrilmekte böylelikle Arapça veya Farsça Kelâm-ı Kibarlar¹²⁴ ezberletilmektedir.¹²⁵ Böylece öğrencilerin hafızaları ezber yöntemiyle güçlendirilmektedir.

Beyitlerde tenasüp başta olmak üzere teşbih, tezat, iştikak, cinas, leff'ü neşr, aliterasyon gibi ses ve anlam sanatları öğretilmektedir. Kelimeler “dahi, di, dirler, dinür, dinülür, hem, öyle, oldu, ne, nedür” gibi edat ve bağlaçlarla birbirine bağlanmaktadır. Beyitlerde basit cümleler kullanılmakta bu cümlelerin bir kısmı devrik kurulmaktadır. Her kıt'anın son beyitlerinde başta dil öğrenmenin faydaları üzerine olmak üzere dinî ve ahlaki çeşitli nasihatlerde bulunmaktadır.¹²⁶ Manzum sözlüklerin dil öğretmenin yanı sıra edebî sanatları da içermesi çocukların hem dil hem Edebiyat alanında gelişimlerini gerçekleştirmektedir.

Sübha-i Sıbyan sözlüğü, manzum olarak yazılan ilk Arapça-Türkçe sözlüklerden kabul edilmektedir.¹²⁷ Beyit sayısı 460 civarında olup¹²⁸ sıbyan mekteplerinde manzum sözlük olarak okutulan Sübha-i Sıbyan kavram açısından incelendiği zaman, (سُبْحَة) kelimesi, “tesbih taneleri, nafîle namaz, dua” gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁹ (صَبِيَّان) kelimesi de (صَبِي) kelimesinin çoğulu olup “çocuklar”

¹²² Güler, **a.g.m.**, s. 161

¹²³ Örnek olarak söylenen meşhur söz. Bir hâdiseye binaen söylenen hikmetli söz. Ata sözü.

¹²⁴ Büyük, akıllı, veli ve meşhur zâtların güzel, veciz ve çok kıymetdâr olan sözleri.

¹²⁵ Güler, **a.g.m.**, s. 161

¹²⁶ **a.g.m.**, s. 161

¹²⁷ İriç, **a.g.e.**, s. 15

¹²⁸ Atabey Kılıç, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20, 2006, s. 69

¹²⁹ Mevlüt Sarı, **el-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat**, İpek Yayın, İstanbul, s. 729

anlamına gelmektedir.¹³⁰ Sühba-i Sıbyan ise “Çocukların Tesbihi” olarak ifade edilmektedir.

Sühba-i Sıbyan adlı Türkçe-Arapça manzum sözlüğün, telif edildiği zaman ve müellifinin kimliğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müellifinin ismi matbu nüshalarda Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Telif edildiği zamanın hicri 1063 (miladi 1652-1653) yılında olduğu söylenmekte¹³¹ yine bu eserin telif zamanı olarak 1033-1624 tarihleri de kaynaklarda yer almaktadır.¹³² Bu bilgilerden hareketle eserin telif edildiği zamana dair kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Sühba-i Sıbyanın daha iyi anlaşılması için şerhler yazılmıştır. Bunlardan biri Mehmed Necib'in ele aldığı “Hediyyet'ül-İhvan” diğeri ise Üsküdarlı Ahmet Rasim tarafından yazılan “Şerh-i Sühba-i Sıbyan” isimli eser olmuştur.¹³³ İnceleme yapılan kaynaklardan hareketle Mehmet Necib'in eserinin daha kolay ulaşılan ve daha sık başvurulan bir kaynak olduğu görülmüştür.

Sühba-i Sıbyan eserini hıfz etmiş bir kişinin eser ile ilgili görüşleri şu şekildedir.

- Sıbyan mekteplerinde bu eserin ezberletilme sebebi olarak; Osmanlı dinî bir eğitime tabi idi. Bu nedenle çocukların ileride alacakları dinî eğitimde Kur'anî kelimeleri anlamasalar da kafiyeleri ve vezinleri ile ezberlemelerini ve diğer başka şeylerle kafalarını dolduracaklarına bu kelimelerle doldurmalarının hedeflenmiş olabileceği,
- Sühba-i Sıbyan eserinin ezberlenme şekli olarak; öncelikle hocanın ve akabinde de öğrencilerin eseri vezinle okuyarak eserin bu şekilde ezberletildiği,
- Eserde yer alan kavramların anlamlarının hocaları tarafından açıklanmasına ve eserin anlaşılmasına dair; hocaların bazı kavramları

¹³⁰ Sarı, **a.g.e.**, s. 856

¹³¹ Kılıç, **a.g.m.**, s. 87

¹³² Taceddin Uzun, “Arapça-Türkçe Sözlüklerin Öncüsü Sayılan Sühba-i Sıbyan”, **Nüsha**, 2, 6, 2002, s. 96

¹³³ İriç, **a.g.e.**, s. 16

açıkladığı ve zaten eserin kenar kısmında kavramlara dair Osmanlı Türkçesi olarak açıklamaların bulunduğu bu nedenle eserin anlaşılmasında bir zorluk çekilmediği,

- Eserin sıbyan mekteplerinde (ilkokul çağında) ezberletilmesi hakkında; Osmanlıca konuşulan bir toplumda kulak dolgunluğunun kelimelere (kelimelerin telaffuzu ve anlaşılması bakımından) yardımcı olacağı ve çocukların (eserin içerdiği kavramların Kur'ân'da ve Hadislerde geçen kelimelerden oluşmasından dolayı) ruhî gelişimlerini sağlayacağı,
- Eserin günümüze faydası olarak; günümüzde Arapça ve dinî ilimlerle uğraşan kimseler için eserin çok faydalı olacağı ifade edilmiştir.

1.2.7. Derslerin İşlenişi

Sıbyan mekteplerinde çocuklar mektepte hasır, kilim ya da evlerinden getirdikleri minderler üzerine diz çökerek oturmakta, önlerindeki rahleler üzerinde Kur'an ve dua kitaplarını okumaktadırlar. Öğretmen, onların önünde minder üzerinde bağdaş kurarak oturmaktadır. Her çocuk hocanın önüne giderek dersini okuyup yerine dönmekte ve birçok defa dersini tekrar etmektedir.¹³⁴ Böylelikle sürekli bir tekrar hâli sağlanmakta ve çalışılan konunun zihinde kalıcılığı artırılmaktadır.

Okulda çeşitli yaşlarda, çeşitli zamanlarda başlayan öğrenciler bulunmakta ve öğretim tek bir oda içinde yapılmaktadır. Odada çocukların içeri girip çıktıkça çevirdikleri, iki ayrı yüzünde geldi ve gitti yazan bir tahta bulunmaktadır. Bazen hocanın yardımcısı (kalfa) ya da çalışkan bir öğrenci çocuklara derslerini okutmakta, onlar da gösterilen kısmı iki yanlarına sallanarak, uğultu içinde tekrar etmektedirler.¹³⁵ Hareket hâlinde ezber yapmanın etkili bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

Sıbyan mekteplerine yazı dersleri çok sonra konulduğu için, defter, kâğıt ve kalem gibi malzemeye uzun zaman ihtiyaç duyulmamıştır. Bu mekteplerde yazı malzemesi olarak taş-tahta ile kaleme ancak Tazimattan sonra rastlanmıştır.¹³⁶ Bazı malzemelere o dönemde ihtiyaç duyulmaması o malzemelerin mekteplere girişini geciktirmiştir.

¹³⁴ Akyüz, **a.g.e.**, 2007, s. 90

¹³⁵ **a.g.e.**, 2007, s. 90

¹³⁶ Günyol, **a.g.m.**, s. 656

Sıbyan mekteplerinde kullanılan kâğıtlar arasında bilhassa çifte âharlı bir çeşit yerli kâğıt zikredilmiştir. Üzerine yazılan karalama yazıları hoca gördükten sonra bu kâğıtlar karalama tahtası üzerinde sünger ve bol su ile yıkanmış, mürekkebi çıktuktan sonra kurutulmuş, tahta üzerinde mührü adı verilen deniz hayvanı kabuğu sürtülerek tekrar cilalanmış ve böylece aynı kâğıt birçok defa kullanılmıştır.¹³⁷ O dönemde geri dönüşüm şartlar gereği aktif olarak kullanılmıştır.

1.2.8. Bed’-i Besmele (Âmin Alayı)

Halk arasında Âmin alayı olarak adlandırılan bu merasime Bed’-i Besmele cemiyeti de denilmektedir. İlk defa ne zaman ve nasıl başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bed’-i Besmele genellikle kandil, pazartesi veya perşembe günleri düzenlenmektedir.¹³⁸ Bu merasimlerin toplumca kutsal kabul edilen günlere denk getirilmesinin sebebinin adım atılan işin daha hayırlı olacağı inancı olduğu düşünülmektedir.

Bed’-i Besmele çocuğun okumaya başlatıldığı gün bir dua merasimi olarak yapılmaktadır. Bu vesile ile çocuğun babası gücünün yettiği kadar çocuğu okutmakta hoca efendiye münasip bir hediye, akrabaya, dosta, konu komşuya da bir ziyafet verilmektedir. Çocuğa da o günün hatırası olarak kıymetini büyüdüğünde anlayacağı bir hediye verilmektedir. Bilhassa erkek evlat sahipleri için Bed’-i Besmele, sünnet düğünü¹³⁹ gibi bir aile mutluluğu sayılmaktadır. Bu merasimlerin bazı aileler için bir övünç meselesi sayıldığı görülmektedir.

Bed’-i Besmele merasimi, çocukların anne ve babalarını heyecanlandırmakta, mektebe gitmeyen çocuğu ilime teşvik etmekte, bazı esnaflara maddi kazanç sağlamakta ve bir kısım mahallî zanaatkârların gelişimine de vesile olmaktadır. Mesela cüz keseleri dolayısıyla sırmacılık ve işlemecilik, hilallerin yapımıyla kuyumculuk, cüzlerin tezhip ve teclîdi(ciltleme) sayesinde müzehhiplik ve mücellidlik, rahlelerin yapımından marangozluk ve cilacılık, minderlerin yapımından hallaçlık ve döşemecilik gibi meslek sahipleri istifade etmektedir.¹⁴⁰ Bed’-i Besmele merasiminin

¹³⁷ Günyol, **a.g.m.**, s. 656

¹³⁸ Mustafa Öcal, “Âmin Alayı”, **DİA.**, 3, s. 63

¹³⁹ “Bed’-i Besmele”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 5, 1961, s. 2367

¹⁴⁰ Tahirulmevlevi, **a.g.m.**, s. 116

ilim yoluna adım atan öğrencilere katkısı olduğu gibi topluma da farklı yönlerden katkısının olduğu görülmektedir.

Gerek okula başlayacak öğrenciye gerek ailelere, esnafa ve halka pek çok faydası olan Bed’-i Besmele merasimi şu şekilde gerçekleşmektedir:

“Mektepten hareket eden Âmin alayı eve doğru yaklaşırken yeni elbiseler giyinmiş, başında takkesi olan çocuk kapıda bekletilmekte, Âmin alayı eve gelince hoca dua ettikten sonra arkasından herkes Âmin demektedir. Daha sonra çocuk önceden süslenerek hazırlanmış bir arabaya veya midilli adı verilen ata bindirilip ilahiler söylenerek evden çıkmaktadır. Kafilenin önünde iki kişi atlastan yastık üzerinde cüz kesesi ile Elifba’yı, arkasındaki çocuk ise okula başlayan çocuğun mektepte oturacağı minderle, okurken üzerine cüzünü koyacağı rahleyi taşımaktadır. Onun arkasında çocuğun oturduğu araba veya midilli, sonra ikişerli sıra hâlinde mektebin hocası, ilahiciler ve Âminciler yürümektedirler. Çocuğun ailesi, davetliler ve halk, kafilenin arkasında giderek şehrin sokaklarında bu şekilde bir müddet dolaşmaktadır.”¹⁴¹

Bu gezinin çocuğu sevindirdiği, çocuğu rahatlattığı ve önemli bir işe adım attığını hissettirdiği düşünülmektedir. Şehrin sokaklarındaki gezi mektebe gelinerek sonlandırılmaktadır.

“Mektebe başlayacak çocuk, usulüne uygun olarak hocasından ilk dersini aldıktan sonra öncelikle hocasının daha sonra ise babasının ve diğer davetlilerin ellerini öpmektedir. Devamında çocuk hocanın önünde diz çökerek oturmakta ve talebelere herhangi birine de aşr-ı şerif okutulmaktadır. Sonrasında hocaefendi tarafından çocuğa, zihin açıklığı dileyen kısa bir dua edildikten sonra çocuğa bir besmele çektirilip bu merasime son verilmektedir.”¹⁴²

Zamanımızda tamamen terk edilmiş masum bir gelenek olan Bed’-i Besmele merasimi, bu mutluluğa ulaşan ailenin sosyal mevki ve maddi kazancına denk olarak gerçekleştirilmiştir.¹⁴³ Maddi imkanlar ölçüsünde ailelerden bazılarının yüksek katılımı ile bazılarının ise daha az katılımı bu merasimi gerçekleştirdiği görülmüştür.

Örneğin, Şehzadelerin Bed’-i Besmele merasimleri sarayda yapılmış ve bu merasimde Şeyhülİslam Efendi, Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri ve Nâkibül Eşşâf Efendi, Saray Protokolü ve Osmanlı Hanedanı gelenekleri gereğince merasimde hazır

¹⁴¹ Öcal, a.g.m., s. 63

¹⁴² a.g.m., s. 63

¹⁴³ İstanbul Ansiklopedisi, a.g.m., s. 2367

bulunmuştur. Sultan II. Mahmut, oğlu Abdülmecit'in merasimini Haydarpaşa İbrahimağa Çayırı'nda bir meydan düğünü hâlinde yaptırtmış bu merasimi Vakanüvis Lütü Efendi hicri 1247 senesi olayları arasında anlatmıştır.¹⁴⁴

Yahya Kemal'in mektebe başlayışı da geleneğe uygun bir Âmin alayı ile şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Bütün yeni mektep çocukları, hocaları Sabri ve Gani efendilerle birlikte, evin selamlık kısmında yeniden yaptırdıkları eve gelmişler, Yahya Kemal, Hoca Sabri Efendinin önünde diz çökmüş, Sabri Efendi onun eline bir kamyş kalem vermiş, elinden tutarak yeşil bir kâğıt üzerine siyah mürekkeple bir kelime yazdırmıştır. Sonra kâğıdın üzerine toz şekeri dökerek bu şekerli mürekkebi Yahya Kemal'e yalatmıştır. Arkasından duaya geçilmiş, oradakiler ve mektep çocukları ellerini havaya kaldırıp hep birden Âmin demişler, koro hâlinde ilahi okumuşlardır. Alay, evden hareket etmiş çarşıdan ve Saat Bayırı'ndan geçerek mektebe gitmiş, Yahya Kemal, Hoca Gani Efendinin dershanesinde, kulaktan öğrenme usulü ile Amme cüzü okumaya başlamıştır.”¹⁴⁵

1.2.9. Mektep İlahisi ve Gülbangi

Âmin alayı sırasında okunan ilahiler güfte dergilerinde mektep ilahisi ismiyle kaydedilmiştir. Törenlerin sonunda belli bir eda veya makamla okunan duaya da Mektep Gülbangi denilmiştir. Mektep ilahilerinin bir kısmı güfteleri Yunus Emre ve Niyazi Mısıri'ye ait tasavvufi parçalar olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁶ Tasavvufi parçalar, genel olarak insanın Allah'a kul olduğunu hatırlatması ve dinle ilgili duyguların dile getirilmesi için oluşturulmuştur. Ve sıbyan mektebindeki çocukların da bu ilahilerle büyümesi kulluk bilinci ile yetişmeleri için önemli faaliyetlerden biri olarak görülmüştür.

Güftesi Yunus Emre'ye ait hicaz makamında: “Şol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu”¹⁴⁷ ilahisiyle “Bu aşk bir bahr-ı ummandır buna hadd ü kenar olmaz”¹⁴⁸, “Münadiler nida eyler gelin Allah'a mevlaya”¹⁴⁹, “Ya ilahi zatı pakin hürmetine el-aman”¹⁵⁰, “Rahat-ı can ister isen her seher Kur'an'a bak”¹⁵¹, ilahileri

¹⁴⁴ İstanbul Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s. 2367

¹⁴⁵ **a.g.m.**, ss. 2606-2607

¹⁴⁶ Mustafa İsmet Uzun, “Mektep İlahisi ve Gülbangi”, **DİA**, 29, s. 70

¹⁴⁷ Şu cennetin ırmakları Allah diyerek akar.

¹⁴⁸ Bu aşk, bir okyanustur. Bu aşka çizilen bir sınır olmaz.

¹⁴⁹ Çağırıcı, Allaha'a, mevlaya gelin diye çağırır.

¹⁵⁰ Ey Allah'ım tertemiz pak zatın hürmetine yardım et.

¹⁵¹ Canının rahat etmesini istersen seher vakti Kur'an oku.

kaynaklara geçmiş diğer mektep ilahileri arasında zikredilmiştir.¹⁵² Bed’-i Besmele merasimlerinde okunulan bu ilahiler çocukları heyecanlandıran, onlara ritim ve ses uyumu konusunda pratiklik sağlayan parçalar olmuştur.

Tanzimat’tan sonra halk arasında çok beğenilmiş olan “Ey gaziler yol göründü yine garib serime (başıma)” ile “Sivastopol önünde yatar gemiler” marşları da Âmin alaylarında okunmuştur. II. Abdülhamit devrinde Âmin alaylarında Batı musikisi esaslarına göre bestelenmiş bazı marşların da okunduğu bunların sonunda “Padişahım çok yaşa” diye bağırıldığı ifade edilmiştir. Çocuk şarkılarının bulunmadığı dönemlerde bu maksatla kullanılan mektep ilahileri, Kur’an okumayı, Allah’ı ve Hz. Peygamber’i sevmeyi, ilim öğrenmeyi, güzel ahlakı, vatan sevgisini, şehit ve gazi olmayı öğreten güfteleriyle dikkat çekmiştir.¹⁵³

Gülbankların coşkulandıran cümleleri ve coşkulu bir edayla okunmaları çocukları ilme teşvik etmektedir. İlme teşvik etmenin yanı sıra vatan sevgisi, şehitlik, gazilik gibi değerlerin çocukların bilinçlerine küçük yaşta işlendiği şu örnekte görülmektedir:¹⁵⁴

Erin erliğine, Hakk’ın birliğine,
Yiğit kişinin yığıtlığı ve Allah’tan başka ilah olmadığı için
Din-i mübîn uğruna şehid olan
Apaçık, doğru din için şehit olanlara
Gaziler aşkına diyelim bir Allah!
Ve gaziler aşkı için “Allah” diye haykıralım.
Allah Allah daim hay,
Allah daima diridir.
Evveli Kur’ân, ahiri Kur’ân,
Öncesi Kur’ân, sonu Kur’ân
Tebarakellezi nezzele’l-Furkan,
Yüce Allah Furkan’ı -Kur’ân’ı Kerim’i- indirdi.

¹⁵² Uzun, **a.g.m.**, s. 70

¹⁵³ **a.g.m.**, s. 70

¹⁵⁴ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 410

Eli kan, kılıcı kan,
-Allah yolunda savaşanın- elinde de kılıcında da kan vardır.
Sînesi uryân, ciğeri püryân,
Ve onların göğsü çıplak, ciğeri kızarmış, yangın yeridir.
Din-i mübîn uğruna şehid olan,
Apaçık, doğru din için şehit olan,
Gaziler aşkına diyelim bir Allah!
Gaziler aşkına “Allah” diye haykıralım.
Evveli gaza, âhiri gaza
Onlar -gaziler- önce de sonra da Allah için savaşmaktadır.
Înâyet-i Hudâ, kasd-i âdâ
Allah’ın yardımı -ile- niyetleri allah yolunda savaşmaktır.
Din-i mübîn uğruna şehid olan
Apaçık, doğru din için şehit olan,
Gaziler aşkına diyelim bir Allah!
Gaziler aşkına “Allah” diye haykıralım.

1.2.10. Disiplin

Türk Eğitim Geleneğinde disiplin, eğitim sürecinin önemli bir konusu olarak görülmüştür. Ve yerleşik bir uygulamaya dönüşen disiplinin kalıcı olmasının temel nedeni büyük ölçüde toplumsal anlayıştan kaynaklanmıştır. Toplumsal anlayışın en belirgin yansıması aile yaşantısında kendini göstermiştir.¹⁵⁵ Mekteplerde uygulanan disiplin yöntemlerine halktan yükselen büyük bir tepki olmaması, aileye yansıyan disiplin anlayışının yine bazı aileler tarafından eğitim kurumlarında da devam etmesini istedikleri düşüncesini uyandırmıştır.

Otoriter anlayışın egemen olduğu Türk ailesinde çocuklar, konulmuş olan toplumsal kurallara uymakla yükümlü görülmüştür. Burada okula önemli bir görev yüklenmiş okul, toplumsal kuralları çocuklara aktaran ve onları topluma uyum

¹⁵⁵ Hüseyin Şimşek, “Osmanlı Dönemi İlkokullarında (Sıbyan Mekteplerinde) Disiplin Anlayışı ve Uygulamaları”, **Millî Eğitim Dergisi**, 162, 2004, s. 3

sağlaması için eğiten bir kurum olarak görülmüştür. Meşruiyetini önemli ölçüde toplumsal işlevinden alan okullar, uygulamalarına karışılmayan dokunulmaz kurumlar olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Okulların eğitim anlayışı kendilerine duyulan güven ve saygı nedeniyle öğretmenlerin anlayış ve uygulamaları etrafında şekillenmiştir.¹⁵⁶ Eğitim anlayışının öğretmenlerin anlayış ve uygulamaları etrafında şekillenmesinin yine öğretmenlerin kişilik ve karakter özellikleri ışığında bir eğitim gerçekleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Mizacı sert bir öğretmenin bazı durumlarda öğrenciye vereceği tepkinin de sert olması öğrenciler için fiziken ve ruhen iyi olmayan sonuçlar doğuracağı düşünülmüştür.

Ailenin otoriter anlayışının devam ettirildiği okullar, zaman zaman katı bir disiplin uygulamaktan çekinmemiş, bu durum toplumca da yadırganmamıştır. Düzenin sağlanması ve eğitim-öğretimin sorunsuz biçimde sürdürülebilmesi için okulların benimsediği otoriter disiplin anlayışı uzun yıllar devam etmiştir.¹⁵⁷ Bu katı disiplin anlayışının sürdürülmesinin sebeplerinden birinin öğrencilere saygılı, edepli, ahlaklı olmayı öğreteceği inancı olduğu düşünülmüştür.

Sıbyan mekteplerinde ahlak ve inzibat (sıkı düzen) suçun çeşidine ve derecesine göre tembellik ve yaramazlık gibi hâllerde, çocuğun minderinin hocadan uzaklaştırılması azarlama gibi manevi olarak gerçekleştirilmiştir. Sövme, vurma veya dinî vazifelerin yapılmaması hâllerinde ise kulak çekme, el veya değnek ile vurma ve sonunda falakaya yatırma gibi cismanî (bedenî) cezalar ile disiplin sağlanmıştır.¹⁵⁸ Disiplinin sağlandığı düşünülerek yapılan bu eylemlerin hangi çocukta -maddi ve manevi olarak- hangi sorunu oluşturduğu bilinmemiştir.

Sıbyan mekteplerinde bazı hocalar tarafından bir disiplin yöntemi olarak kullanılan ve kaynaklarda sıkça rastlanılan falaka, iki ucundan kalınca bir ip ile yahut zincirle bağlanmış, bir metre kadar uzunlukta kalın bir değnekte oluşmaktadır. Falakaya yatırılacak çocuğun önce ayakları değnek ile ip arasına sokulmakta sonra değnek döndürülmektedir. Böylece ayakları değnek ile ip arasında iyice sıkıştırıldıktan

¹⁵⁶ Şimşek, **a.g.m.**, s. 3

¹⁵⁷ **a.g.m.**, s. 3

¹⁵⁸ Günyol, **a.g.m.**, s. 658

sonra iki kuvvetli çocuk değneği iki ucundan yakalayıp havaya kaldırmakta ve hoca da sopası ile suçlu çocuğun tabanlarına vurmaktadır.¹⁵⁹

O dönemde falakanın uygulanışı hakkında Ercüment Ekrem şunları aktarmıştır:

“Hocanın anlayışında ağır bir suç işleyen talebe, bütün sınıfın önünde yere yatırılmakta ayakları havaya kaldırılıp -suçun büyüklüğüne göre- bazen çoraplı bazen de çorapsız ayakları iplerin arasına geçirilmekte ve ip, iki taraftan burulmaya başlanmaktadır. Burulmuş ipli falakanın bir ucu sınıf çavuşu öbür ucu başka bir talebe tarafından sımsıkı tutulmaktadır. Mektebin kalfa diye tabir edilen yardımcı öğretmeni hoca efendinin layık gördüğü değnekle -miktarını da yine hoca efendinin vicdanının belirlediği- tabanların altına vurmaya başlamaktadır. Hocaefendi vurulan değneklerin sayısını kâfi gördüğünde falakaya son verilmektedir. Falakaya yatırılan çocuk yerden kaldırılarak yere basamadığı için sürükleye sürükleye avluya indirilmekte ve çeşmenin altına sokulmaktadır. Hıçkırığa hıçkırığa, titreye titreye acıdan kıvrınmakta olan çocuk hayata, kâinata küskün bir vaziyette akan soğuk suyun çıplak ve bereli ayaklarına değmesiyle, ıstırabını hafifletmeye çalışmaktadır.”¹⁶⁰

Bütün sınıfın önünde bu uygulamanın gerçekleştirilme sebebinin suç işleyenlerin durmunun ne olacağına dair diğer öğrencilere gözdağı vermek olduğu düşünölmektedir. Fakat bu uygulama, uygulananın vücudunda maddi hasarlar oluşturduğu gibi manevi hasarlarda meydana getirmektedir. Zira birey psikolojisi açısından yaşlıları içerisinde söz ile dahi rencide edilmek kişinin ruhunda derin yaralar açmaktadır. Şiddet ise bu işin en üst boyutu olmaktadır.

O devirde disiplin anlayışı bazı hocalar tarafından zulme dönüşmüştür. Bazı öğrencilerde ciddi sağlık sorunları oluşmuş bazı öğrencilerde ise ilme karşı olumsuz tepkiler meydana gelmiştir. Fakat Ercüment Ekrem’in falaka ile ilgili anılarını şu cümlelerle sonlandırması da dikkat çekmiştir:

“Lüzumsuz ve şuursuz şiddet; terbiye ve iyileştirme konusunda olumsuz sonuçlar vermektedir. Lakin kendi kendime diyorum ki, bana şimdi o çağımı geri veren olsa falakanın altına seve seve yatarım!”¹⁶¹

¹⁵⁹ Günyol, **a.g.m.**, s. 658

¹⁶⁰ Ekrem, **a.g.m.**, s. 34

¹⁶¹ **a.g.m.**, s. 34

Bu cümle ile o devrin sadece falakadan ibaret olmadığını ve o dönemlerde de güzel anılar biriktirdikleri güzel günler yaşadıklarını ifade ettiği anlaşılmıştır. Sıbyan mekteplerinin sadece falaka ile değerlendirilmesi olumlu yönlerinin üzerinin örtülmesine sebebiyet vermiştir. Bu çalışmayla sıbyan mekteplerinin pedagojik unsurları günümüze aktarılmak istenmiştir.

İsmail Kara'nın sadece olumsuz ifadelerle eleştiri yapanlara karşı sıbyan mektepleri hakkındaki görüşleri ise şu şekildedir:

“II. Meşrutiyet yıllarında, hususen Cumhuriyet devrinde mahalle mekteplerinin sadece falaka, kaba saba ve cahil hocalar, rutubetli mekânlar, şuarsuz ve hedefsiz eğitim, ezbercilik gibi öğeler etrafında ve eski mektep-yeni mektep zıtlığı içinde ele alınmış ve sunulmuş olması, doğrudan doğruya modernleşme süreci ve ideolojisiyle alakalı olarak başka alanlarda da gördüğümüz bir tavrı sergilemektedir. Bu sebeple gerçeklerin ancak bir yönünü, onu da eksik olarak yansıtmaktadır. Tıpkı hilafet-saltanat, medrese, tekke konularında söylenip yazılanlar gibi. Nereden ve niçin baktığınıza göre şekil ve muhteva değiştiren bu tespit ve tasvirler arkadaki devasa gövdeyi ve onun bize mahsus bereketli unsurlarını örttüğü zaman ancak kayıpları artıran, soğukkanlı değerlendirmeleri gölgeleyen bir mekanizma olarak işlemektedir.”¹⁶²

Bu değerlendirme sıbyan mekteplerine olan bazı bakışaçıları hakkında bilgi vermekte ve o bakışaçılarına karşı bir cevap niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda bu değerlendirme sıbyan mektepleri hakkında araştırma yapmadan kulaktan dolma bilgilerle olumsuz düşüncelere sahip olan kimseleri de araştırmaya teşvik etmektedir.

O dönemde sadece şiddete meyilli hocalar bulunmamaktadır. Mektep hocalarının arasında çocuğa kıymet veren, dayağın, çocuğu terbiye etmediği gibi daha yaramaz ve haylaz yaptığına inanan, ufacık bir varlığa karşı yumuşaklıkla ve şefkatle yaklaşmanın şüphesiz daha faydalı olduğuna kanaat getiren bir kesiminde varlığı söz konusudur.¹⁶³

Sıbyan mekteplerinde disiplin aracı olarak falakayı kullanan hocalar hakkında davalar açılmıştır. Falaka uygulayan hocalar hakkında davacı olanların davayı kazandıkları da Ceride-i Mehâkim-i Adliye¹⁶⁴'de bildirilmiştir: “11 yaşında mektep

¹⁶² Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 19

¹⁶³ Ekrem, **a.g.m.**, s. 34

¹⁶⁴ Osmanlı Devleti Adliye Bakanlığı'nın yayın organı.

talebesi Fuat Efendi'ye şiddet uygulayan Hadika-i Mârifet Mektebi muallimi İsmail Hakkı Efendi'den bir buçuk altın alınarak Fuat Efendi'ye verilmesine karar verilmiştir."¹⁶⁵ Bu belge, şiddet uygulayanların o dönemde de cezasız kalmadıklarını göstermiştir. Verilen zarara karşı kesilen ceza eş değer olmasa da aileler için birer teselli olduğu düşünülmüştür.

1263(1847-1848) tarihli belge ile falaka ve dayak, mekteplerde yasaklanmıştır. Fakat uzun yıllar bu yasağa uyulmamıştır.¹⁶⁶ Yerleşmiş bir anlayış olması bu anlayıştan vazgeçilmeyi zorlaştırmıştır. Toplumun disiplin anlayışının, toplumdan güç alan mektep hocalarında yasağa uymama gibi bir sonucu açığa çıkardığı ihtimaller arasındadır.

1.2.11. Mimari Yapı

Diğer vakıf eserleri gibi belli bir hukuki prosedürle kurulan mektepler, muallimine görev verilmesiyle birlikte faaliyete başlamaktadır. Fiziksel büyüklüklerine göre mekteplerin yapımına harcanan miktarlar 10.000 ile 50.000 akçe¹⁶⁷ arasında değişmektedir.

Mektepler, eğer bir külliye içinde değil ise genellikle sokakların kesiştiği yerlerde ve cami ile mescit yakınında yer almaktadır.¹⁶⁸ Mekteplerin cami ve mescitlerin yakınında yer almasıyla öğrencilere ilim ve ibadetin birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiği, ilim ve ibadetin birbirini destekleyen yanlarının olduğu, âlim bir kimsenin aynı zamanda âbid bir kimse olması gerektiği bilincinin verilmek istendiği düşünülmüştür.

Medreselerden farklı bir mimariyle yapılan mektepler daha çok evlere benzetilerek bir ya da iki katlı, kubbeli veya tonozlu, ahşap ya da kagir¹⁶⁹ olarak inşa edilmektedir.¹⁷⁰ Mekteplerin genelde ev mimarisinde yapılması ilk kez evleri dışında uzun süreli bir eğitim-öğretim alacak küçük çocukların psikolojilerinin önemsenmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁷¹ Çocukların psikolojilerinin önemsenmesi

¹⁶⁵ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 19

¹⁶⁶ Günyol, **a.g.m.**, s. 658

¹⁶⁷ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

¹⁶⁸ **a.g.m.**, 2008, s. 86

¹⁶⁹ Taş ya da tuğladan yapılmış duvar ya da yapılara verilen isimdir.

¹⁷⁰ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

¹⁷¹ **a.g.m.**, 2008, s. 86

eğitim hayatlarında olumlu etkiler oluşturmak için en önemli noktalardan kabul edilmektedir.

Camiler, medreseler, imaretler daima zemin katta inşa edilirken, bu yapıların yanında yer alan sıbyan mekteplerinin iki katlı yapılmış olmaları dikkat çekmektedir. Çocukların rutubetten korunmaları, ders sırasında sokağın günlük gürültülerinden kaçma ve daha uygun bir ışıklandırma arzusu, dersliklerin st katlara yerleştirilmesinin belli başlı sebeplerini oluşturmaktadır.¹⁷² Bu sebeplerin de temelinde rencilerin sağlam bir psikoloji ile eğitim hayatlarına adım atmalarının gerektiği dşuncesi varsayılabilir.

50'yi aşkın öğrenciyle ders yapılabilir bir mekân büyüklüğüne ulaşan mekteplerde, zemin tahta döşeme ile kaplanmakta, aydınlatma kubbelerdeki tepe camlar ile sağlanmaktadır.¹⁷³ Işığı daha uygun bir şekilde aksettirdiğinden aynı zamanda akustik olarak da daha uygun çözümler sağladığından eğri satırlı tavanlar tercih edilmektedir.¹⁷⁴ Kubbe veya tonozlarla direkt güneş ışıkları yaygın hâle getirilerek dersliklerde bilhassa kontrolü gereken parıltı önlenmektedir. Derslik bütünü ile eş değer bir ışık seviyesi kazanmış olmaktadır.¹⁷⁵ İyi bir açıdan ışık alan ve sesin orantılı ve yeteri kadar iletildiği dersliklerde yapılan eğitimin daha verimli olduğu bilinmektedir.

İçeride ayrıca öğrencilerin derslerde okudukları Elifba cüzleri ile mushafların ve yine derslerle ilgili diğer araç-gereçlerin konulduğu dolaplar bulunmaktadır.¹⁷⁶ Dersliklerin yanı sıra genellikle sofa, matbah, selamlık, (akarsulu) havuz ve tuvaleti olan mektepler ii meyveli ağaçlarla dolu bir bahçe içinde konumlanmaktadır.¹⁷⁷

Okullar hemen sokağa açılan özel girişlere, kendi ilerine dönük avlu ve oyun bahçelerine sahip ve daima külliyeinin bir dış köşesinde yer almaktadır. Bunun sebeplerinden biri, çocukların oyun ve gürültüleri ile külliyeinin diğer parçaları olan cami, medrese, kütüphane gibi yapılarda gerekli sessizliği sağlama arzusundan ve

¹⁷² Aksoy, **a.g.e.**, s. 153

¹⁷³ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

¹⁷⁴ Aksoy, **a.g.e.**, s. 166

¹⁷⁵ **a.g.e.**, s. 166

¹⁷⁶ Hızlı, **a.g.m.**, 2008, s. 86

¹⁷⁷ **a.g.m.**, 2008, s. 86

yaşayışı zedelememe endişesinden kaynaklanmaktadır. Diğeri ve daha önemlisi ise çocuğun yaşadığı mimari çevrenin ölçüleri ile büyük insanların yaşadığı çevrenin ölçülerinin farklı olması gerekliliğinin Osmanlılar zamanında da fark edilmiş ve titizlikle uygulanmış olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷⁸ Bu uygulamaların çocukların bilincinde ortak alanı paylaşırken dikkat edilmesi gereken durumların ve insanların haklarına saygı duymanın eğitimini gerçekleştirdiği düşünülmektedir.

Genel olarak sıbyan mekteplerinin konumlarına bakıldığında köşe başlarına yapılandıkları görülmektedir. Köşe başları, her yere eşit mesafede olması açısından çok kıymetli ve herkes tarafından tercih edilebilmektedir. İlim merkezlerinin özellikle her yere yürünebilir mesafede oluşları doğal olarak kendilerine olan ilgiyi ve tercih edilme olasılıklarını artırmaktadır. Bu tarz konumlanma şu faydaları da beraberinde getirmektedir: Sağlık açısından aciliyetli bir durum söz konusu olduğunda yürüme mesafesi erken müdahaleye olanak sağlamaktadır. Halkın mekteplere ulaşımı kolaylaşmaktadır. Ve öğrencilerin sosyal ortam, kültürel faaliyet içerisinde olmaları düşünüldüğü zaman da en iyi konumlanmanın köşe başları olduğu görülmektedir. Bu durumlar değerlendirildiğinde bu tarz konumlanmanın ilme teşvik açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Eski yapıların ahşap oluşları da okulların köşeye yerleştirilmesinin dolaylı bir sebebi olabilmektedir. Sıbyan mektepleri genellikle taş yapılardan oluşmakta dolayısıyla ahşap mahalleler için en büyük tehlike olan yangına karşı koyabilmektedirler. Bunların köşelere yerleştirilmesi ile yangının bir sokaktan öbür sokağa atlaması önlenmekte veya bir miktar geciktirilmektedir. Sıbyan mekteplerinin altında genellikle bir çeşmenin bulunması bu görüşü desteklemektedir.¹⁷⁹

Bazı dershanelerin girişinde küçük bir saçakla korunan kiminde ise daha geniş yarı açık bir derslik şeklinde olan bazen bir seki hâlinde giriş önü mekânı bulunmaktadır. Dersler, yazın bahçede veya eyvanda kışın ise bir ocakla ısıtılan dershanede yapılmaktadır. Çoğunlukla kibleye yönelik olarak inşa edilen mekteplerin açık veya kapalı kısımlarında genelde mihrap nişi bulunmaktadır. Dershaneye girilirken ayakkabılar çıkarılmakta pabuçluğun derslik içinde yer aldığı durumlarda

¹⁷⁸ Aksoy, a.g.e., s. 149

¹⁷⁹ a.g.e., s. 151

üzerinde oturlan alanın döşeme seviyesi, girişe göre yükseltilmektedir.¹⁸⁰ Yazın derslerin bahçede yapılabileceği bir mimarinin gözetilmesi öğrenciler açısından büyük bir avantaj barındırmaktadır. Güneşten faydalanılması, temiz havadan istifade edilmesi öğrencilerde anlama kapasitesinin artmasına etki edeceği gibi âlemin hayranlıkla seyredilmesi için de büyük bir imkân oluşturmaktadır.

Osmanlı eğitim sisteminin çocuk psikolojisi ve pedagojisine uygun yanlarının tesadüfi olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Sıbyan mekteplerinin bugün dahi örnek alınabilecek özellikleri kazanmasında o devir toplumu içinde çocuğa verilen önem, rol oynamaktadır. Fakat sıbyan mektebi eğitim sistemi ile modern pedagojik anlayış arasındaki paralellikte en önemli faktör, Osmanlı şehirlerindeki fevkalade geliştirilmiş mahalle yapısı olmaktadır.¹⁸¹

Okul, mahallenin kendisini, sıbyan mektepleri ise dersliklerini oluşturmaktadır. Bu doku içinde camileri, avlusunda oynayan çocukları, kubbesinin altında mahallenin dertlerine beraberce çare arayan sakinleri, çeşitli konuşmalarıyla gelenlere doğru yolu anlatmaya çalışan din adamlarıyla sıbyan mekteplerinin çevre kalkınması amacını taşıyan kuruluşlar olduğuna inanılmaktadır.¹⁸² Osmanlı'nın, eğitim kurumlarının başrollerinden olan çocukların iç yapısını ve fiziksel özelliklerini dikkate alarak adım atması günümüze örnek teşkil etmektedir. Zira çocuk, ilim yolculuğunu devam ettirme kararına, kendisine karşı gösterilen öneme bağlı olarak içsel bir istekle yönelmektedir. “Çocuktur” deyip göz ardı etmemek çocuğun kendi dünyasında -dışa yansımaları görülmesi bile bilincinde, ruhunda- önemli bir yere tekabül etmektedir.

¹⁸⁰ Zeynep Ahunbay, “Mimari”, **DİA**, 29, s. 7

¹⁸¹ Aksoy, **a.g.m.**, s. 178

¹⁸² **a.g.m.**, s. 187

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışmanın bu bölümünde, Osmanlı Sıbyan Mekteplerinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi, Bed’-i Besmele Merasimi, İlahi ve Gülbankler, Alfabe Öğretiminde Tekerleme, Falaka, Sübha-i Sıbyan’da Dinî Kavramların Yer Aldığı Edebî Malzeme, Sonuç, Öneriler ve Kaynakça başlıkları yer almıştır. Sübha-i Sıbyan’da Dinî Kavramların Yer Aldığı Edebî Malzeme başlığının alt başlıklarını belirleyen temaları konu edinen beyitler ve mısralar ve onlarla (beyitler ve mısralar) ilgili değerlendirmeler oluşturmuştur.

2.1. Osmanlı Sıbyan Mekteplerinin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi

Din, geçmişten günümüze toplum hayatında görülmekte ve topluma etki etmektedir. Çocukta dinî ilgi önce aile, sonra toplumsal kurum ve iletişim araçları yoluyla oluşmaktadır. Bu ilgi, model aldığı kişiler, gelenek ve görenekler, çevresindeki çeşitli ahlaki, hukuki ve dinî yaşantılar sonucu farkına varmadan elde edilmektedir. Ancak, yetişkin olduklarında aldıkları ahlaki ve dinî inançlarını, bireysel ve ruhsal yapılarına göre içlerinde işleyip değiştirerek kendilerine özgü bir din anlayışı¹⁸³ ortaya koymaktadırlar.

Din, çocuğun hayatını, davranışlarını ve kişiliğinin gelişmesini etkilemektedir. Çocuk Allah’a inandığında kendini emniyette hissettiği gibi aynı zamanda bir rahatlama da hissetmektedir. Böylece Allah’ı daha yakından tanımaya çalışmakta başlangıçta inanç kavramlarını tam tanıyaması bile dua ve ibadetlere karşı ilgisi artmaktadır. Çocuk ibadet edenleri seyrederek onları taklit etmekte ve zamanla bu ibadet çocuğun bilincinde değer kazanarak¹⁸⁴ kalbinde de ilk kıvılcımları oluşturmaktadır.

Çocuğun, inancın içeriğini daha iyi anlaması onun zihinsel gelişimine ve zamana bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dine yönelik merak ve ilgisi öncelikle aile içerisinde pekiştirilmektedir.¹⁸⁵ Ailede pekiştirilen bu merakın ve ilginin çocukta daha

¹⁸³ Celalettin İçmeli, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, **Konuralp Tıp Dergisi**, 5, 3, 2013, s. 65

¹⁸⁴ İçmeli, **a.g.m.**, s. 65

¹⁸⁵ **a.g.m.**, s. 65

kalıcı hâle gelmesi ve din eğitiminin sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi için aile, din eğitimi veren kurumlara yönelmektedir.

Hegel'in "Tanrı anlayışı çarpık olan bir toplumun devleti de hükümeti de kanunları da çarpık olur." ifadesi, "Okul öncesi dönemdeki çocuklara din eğitimi verilmesi gerekmekte midir?" sorusunun cevabına derinlikli bir bakış açısı getirmektedir. Hem eğitim hem de din, okul öncesi dönemdeki bir çocuğun insanlığını en iyi şekilde gerçekleştirmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu noktada din eğitimi ve öğretimi, eğitimin temel amaçlarının gerçekleştirilmesinde¹⁸⁶ çocuğa yardımcı olmaktadır.

Çocuk kendisi, dinî inancı ve içinde yaşadığı toplumla uyumlu bir gelişim gösterdiğinde sağlıklı ve mutlu olarak yetiştirilmektedir. Bu uyum süreci ancak iyi bir eğitimle gerçekleşmekte ve din eğitimi olmadan çocuğun nitelikli bir şekilde yetiştirilmesi çocuk için nitelikli bir eğitimden söz edilmesi¹⁸⁷ mümkün görünmemektedir.

Okul öncesi dönemde çocuklara din eğitiminin gerekliliği hususunda Frankl, insanın duyulmayan bir anlam arayışına girdiğini belirtmekte ve bu arayışın çocukluk döneminden itibaren çocuklara eğitimsel olarak aktarılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu tezini ise bir araştırma sonucu ile desteklemektedir.¹⁸⁸ Gerek okul öncesi gerekse ilkökul çağında verilen din eğitimi, çocuğun yaşantısına bir anlam katmakta ve onun yaşamı boyunca mutlu-huzurlu yaşamasına yardımcı olmaktadır. Din eğitimine okul öncesi ve ilkökul çağında başlanılmasının çocukta sağlıklı bir psikoloji oluşturacağı, çocuğun hem kendisine hem de büyüdüğünde toplumuna büyük faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Hz. Peygamber vahyi aldığı anda ilk eğitim-öğretim faaliyetini eşi Hz. Hatice'ye, Hz. Ebu Bekir, Hz. Zeyd ve çocuklardan ise Hz. Ali'ye gerçekleştirmiştir.¹⁸⁹ Hz. Peygamber dini tebliğ ederken cinsiyet ayrımı gözetmediği

¹⁸⁶ Ali Baz Bilici, "0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İzmir, 2014, s. 6

¹⁸⁷ Bilici, **a.g.m.**, s. 6

¹⁸⁸ Victor E. Frankl, **Duyulmayan Anlam Çığığı**, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1994, s. 15

¹⁸⁹ Mevlâna Ş. Numani, **Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü'n Nebi**, çev. Yusuf Karaca, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 145

gibi tebliğ faaliyetlerinde, tebliğe muhatap bireylerin yaşları da bu görevin yerine getirilmesine engel teşkil etmemiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin çocuk olduğunu göz önünde bulundurup ona tebliğde bulunmaktan uzak durmamıştır. Çünkü Allah, insan fitratına yaratanını tanıma eğilimi¹⁹⁰ yerleştirmiştir. Bu bir ihtiyaçtır ve İslam, bireyin fitratının ihtiyaçlarını karşılamak üzere planlanmıştır.¹⁹¹ Okul öncesi ve ilkokul çağında yaratıcıyı tanıma isteği, yaratıcıya ilişkin soruların sıklığı söz konusudur ve aile içerisinde bu istek ve sorular göz ardı edildiği, doğru bir şekilde açıklanmadığı zaman çocuğun gençlik çağında bazı problemlere yol açtığı görülmüştür.

Hz. Peygamber'in çocuklara dinî nitelikte bazı metinleri ezberlettiği hadis kaynaklarında yer almaktadır. Peygamber (s.a.v.), Abdülmuttalib oğullarından bir çocuk büyüyüp dili dönmeye başladığı zaman kendisine hemen İsrâ suresi 111. Âyeti öğretmektedir.¹⁹² Ve çocukların düzgün konuşmaya başladıklarında onlara “La ilahe illallah”¹⁹³ kelimesinin öğretilmesini istemektedir.¹⁹⁴

Müezzinin okuduğu ezanı alaycı bir biçimde taklide yeltenen çocuklardan Ebu Mahzûre'ye Hz. Peygamber başını okşayarak sesinin çok güzel olduğunu ifade etmiş sonra ezanı öğretmiştir. Ebu Mahzûre büyüdüğünde ise Hz. Peygamber'in müezzinleri arasında yer almıştır. Bu ve benzeri haberler bir bütün olarak değerlendirildiğinde konuşmaya başlamalarından itibaren çocukların inançtan haberdar olmalarının, güzel konuşmaları ve din diline alışmalarına yönelik bir eğitim çabasının mutlaka yürütülmesi gerektiği anlaşılmıştır.¹⁹⁵

Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Din Duygusu isimli makalesinde Beyza Bilgin, okul öncesi çağı eğitiminde üç noktanın çok önemli olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ikincisinin, çocuklara çok yavaş olarak, küçük duaların, şükür cümlelerinin ve ilahilerin öğretilmesi olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶ Ezberletilen duaların çocukları

¹⁹⁰ Hayati Hökelekli, Fıtrat, **DİA**, 13, ss. 47-48

¹⁹¹ Muhiddin Okumuşlar, “Kur'an'a Göre Din Fıtrat Eğitim İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 1999, s. 112

¹⁹² Zemaşşeri, **Keşşaf Tefsiri**, çev. Muhammed Coşkun-Adil Bebek, Abdulaziz Hatip-Murat Sülün, Ed. Murat Sülün, 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 3, İstanbul, 2017, s. 1204

¹⁹³ Allah'tan başka ilah yoktur. (Kelime-i Tevhid).

¹⁹⁴ Yusuf Acar, “Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamberin Ortaya Koyduğu İlkeler”, **Üç Aylık İlmî ve Akademik Bülten**, 4, 1999, s. 21

¹⁹⁵ Acar, **a.g.m.**, s. 21

¹⁹⁶ Beyza Bilgin, “Okul Öncesi Çağı Çocuğunda Din Duygusu”, **Okul Öncesi Eğitimi Dergisi**, 30, 1985, s. 11

Allah'a yaklaştıracadı ifade edilmektedir.¹⁹⁷ Çocuklara küçük yaştan itibaren dualar öğretilmesi çocukta, "her şeyin kendisinden istenebileceği bir yaratıcı" fikrini pekiştirme rolü oynamaktadır.

Sıbyan mekteplerinde din ile ilgili yapılan eğitimlere, çocukların yaşlarının küçük olması nedeniyle olumsuz eleştiriler yönelti miştir. Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bu bilgilerden hareketle eleştirilerin isabetli olmadığı düşünölmüştür. Gerek Osmanlı döneminde gerekse günümüzde çocuklara yönelik din ile ilgili eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

2.2. Bed'-i Besmele Merasimi

Geleneğin, çocuğun ilk kurumsal eğitimini besmele merasimiyle başlatması derin bir imanın tezahürü sayılmaktadır. Bu merasim çocuğun da seveceği şaşaalı ve zarifane bir biçimde yapılmaktadır. Ve bu merasim çocuğun eğitim hayatına korkudan ve tedirginlikten azade neşe ile başlamasına, sosyal hayata alışmasına, insanlar arasına kaynaşmasına vesile olmakta ve bunlar gibi pek çok pedagojik amacı ve faydayı da içerisinde barındırmaktadır.¹⁹⁸ Bilindiği üzere bu merasim çocuğun arkadaşlarının da katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Merasim esnasında çocuğun tüm arkadaşlarının yanında bulunması çocuğu mutlu kıldığı gibi çocuğa ve arkadaşlarına da mutlulukların paylaşılarak arttığını öğretmektedir. Bu durumun da pedagojik faydalardan biri olduğu düşünölmektedir.

Diğer yandan çocuğun sıbyan mektebine besmele merasimiyle başlaması onun sosyal hayata da besmele ile katılması anlamına gelmektedir. Sıbyan mektebine ilahilerle başlayan çocuğun ilk derslerden öğrendiği besmele, hayattaki bütün adımlarında ona eşlik etmektedir.¹⁹⁹ Her işe besmeleyle başlamanın önemli olduğunu gerek ilim için gerek hayatındaki diğer durumlar için alacağı kararlar ve atacağı adımlarda Allah'ın yardımının, adının anılmasıyla gerçekleşeceğini öğrendiği ilahilerden biri de şudur:

¹⁹⁷ Mehmet Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, 15, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21

¹⁹⁸ Murat Ak, "Şiir Geleneğinde Besmele ve Osmanlı'da Âmin Alayı", **Mahalle Mektebi**, 2, 10, 2013, ss. 40-43

¹⁹⁹ Ak, **a.g.m.**, ss. 40-43

Ya İlahî başlayalım ism-i Bismillah ile
Bu duaya el açalım ism-i Bismillah ile
Sen kabul eyle duamız Besmele hürmetine
İlmini eyle müyesser²⁰⁰ yâ İlahe'l-âlemîn²⁰¹

Bed'-i Besmele merasiminin gerek çocuklar gerekse büyükler üzerinde hayranlık bırakan etkisi İsmail Kara tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Bed-i Besmele hem sembolleri hem de yapılış şekli itibariyle bugün bile daha etkileyici, renkli ve mükemmeli bulunamamakta hatır ve hayalden çıkmayacak tam bir şölen olarak zihinlerde kalmaktadır. Herhâlde eski insanların hayatlarının en önemli bir iki hadisesinden biri olan bu merasimden çokça bahsedilmekte ve resimler, çizimler ortaya konulmaktadır. Hatıralarda en geniş ve en zengin şekilde hikayeleştirilen unsurların başında bu eğlenceli merasim gelmektedir.”²⁰²

Bu bilgilerin ışığında o dönemleri yaşayan her insanın bu güzel duyguyu tatması kültür aktarımını kuvvetlendirmekte gelecek nesillerin de kendilerini eğitime hazır hissetmelerini sağlamak için alternatif bir faaliyet oluşturmaktadır.

Bed'-i Besmele merasimleri toplumun ve devlet yöneticilerinin eğitime verdiği kıymeti de göstermektedir. Bu merasimler çocukların, yeni başlayacakları eğitime motive olmaları noktasında olumlu katkılar sunmaktadır.²⁰³ Kadim kültürün zarif yansımalarından biri olan bu merasimler, erken çocukluk dönemi için önem arz etmektedir. Bu merasimler, çocuklarda okuma, anne ve babalarda ise okutma arzusunu teşvik etmektedir. Çocuk hem aile içinde hem de toplumda yeni bir statü kazanmaktadır.²⁰⁴ Bu merasimler çocuğun ilme verilen önemi görerek bundan sonra ilim adına yapacağı işleri önemsemesine vesile olmakta ve çocuklara okuma isteği aşılacaktır.²⁰⁵ Aynı zamanda bu merasimlerde gösterilen sevgi, çocuğa kendini

²⁰⁰ Kolaylıkla ortaya çıkmak, kolaylıkla elde edilmek. Nasip olmak.

²⁰¹ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 30

²⁰² **a.g.e.**, s. 10

²⁰³ İhsan Şen-Ahmet Çakır, “Bed-i Besmele Merasimleri ve Mektep İlahilerinin Din Eğitime Katkıları”, **Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu**, Amasya, 2017, s. 486

²⁰⁴ Özlem Güneş, “Erken Çocukluk Dönemine Dair Unutulmuş Bir Gelenek: Bed'-i Besmele Âmin Alayı”, **Erken Çocukluk Dönemine Disiplinler Arası Bir Bakış**, Ed. Ömer Özyılmaz-Hatice Kadioğlu Ateş, L. A. P., 2016, ss. 223-244

²⁰⁵ Güneş, **a.g.m.**, s. 223-244

daha değerli hissettirmektedir. Ve bu merasimlerin öneminin çocuğa anlatılmasının çocukta dinî değerler bilincini oluşturacağı düşünülmektedir.

Ahmet Rasim okula başlamaya karar verdiğini ailesiyle paylaştığı zaman ailesinin göstermiş olduğu tepki dikkat çekmiştir:

“Okula başlayacağıma söz verdiğimde evde değerim artmaya başlamıştı. Annemin, sütünem ve Dilfeza Kalfa'nın davranışları değişmişti. Önceleri birinden biri bana yemek yedirirken şimdi kendim yemeye başlamıştım.”²⁰⁶

Ahmet Rasim'in okula başlama kararının ailesi üzerinde büyük bir etki oluşturduğu görülmektedir. Ailenin verdiği tepkiden artık Ahmet Rasim'in büyümüş olduğunu ve işlerini kendisinin yapabilecek seviyeye ulaştığını anladıkları ortaya çıkmaktadır. Onların verdiği tepkinin Ahmet Rasim üzerindeki etkisi ise kendisini daha saygıdeğer hissetmesi ve vermiş olduğu bu kararlar artık bazı sorumlulukları alma vaktinin geldiğini anlaması, olduğu düşünülmektedir. Bed'-i Besmele merasimleriyle çocuklarda sorumluluk bilincinin oluştuğuna inanılmaktadır. Yine bu merasimlerin sayesinde çocuklar -sadece güzel anılar biriktirmekten ziyade- ilme özendirilmekte ve Kur'an öğrenimine isteklilikleri de arttırılmaktadır.

2.3. İlahi ve Gülbankler

Okul öncesi dönemde çocuk hem Allah'ı hem de dinî birçok kavramı anlayabilmekte, yetişkin düzeyinde olmasa bile dinlerin sunmuş olduğu olguları sembolleştirme ve bunları bir temsile kavuşturma yeteneğine sahiptir. Erken çocukluk dönemi, özellikle Allah inancının sağlıklı bir şekilde gelişimi açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü çocuğun kutsallık düşüncesini yöneltebileceği temel alanlardan biri “Allah” kavramıdır.²⁰⁷ Gift to the Child yaklaşımı ise çocuğun okul öncesi dönemde dinî kavramları, sembol ve ifadeleri anlayabileceğini ifade etmektedir.²⁰⁸ Gülbank ve ilhilerde geçen Allah lafzının çocukların zihninde yer etmesi ve okula başladıklarında da bu lafızla hemhâl olmaları çocukların zihin dünyalarında “Allah” tasavvurunun gelişmesine katkı sağlamaktadır.

²⁰⁶ Ahmet Rasim, **Falaka**, 1, İskele yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 15

²⁰⁷ Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri” **Yeni Türkiye Dergisi (Türk Eğitimi Özel Sayısı 1)**, 58, 2014, s. 622

²⁰⁸ Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Çoğulcu Bir Yaklaşım: Gift to the Child”, **DED**, 11, 26, 2013, s. 230

Müzik, insan zihninin duyuşsal alanına hitap etmesi ve değer aktarım yöntemi olarak eğitimde kullanılmasıyla, insanlığın hep gündeminde olmuştur.²⁰⁹ Özellikle okul öncesi dönemde müzik, eğitimin bir parçası olarak görülmüş ve çocuğa temel müzik becerisinin kazandırılmasının yanı sıra çocuğun estetik duygularının gelişimini de sağlamıştır.²¹⁰ Estetik duyguların gelişimi bireyi, yaratılan varlıkların (gökyüzü, çiçekler, yıldızlar, güneş, ay vb.) muhteşemliğini görmeye sevk etmiştir.

Araştırmacılar tarafından okul öncesi dönemde müziğin, normal veya özel eğitim gereksinimi olan tüm çocukların eğitiminde kullanılması, bilişsel ve dil, zihinsel gelişim ve yaratıcılık, duygusal ve sosyal gelişim, bedensel ve psiko-motor gelişim gibi tüm gelişim alanlarını destekleyerek olumlu etki gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca küçük yaşlardan itibaren müziksel aktivite içinde bulunarak müzikle beslenen ve desteklenen çocukların ruhsal ve bedensel yönden daha sağlıklı bir gelişim sergiledikleri dile getirilmiştir.²¹¹ Sıbyan mekteplerinde gerek merasimlerde gerekse sohbet meclislerinde okunan ilahi ve gülbankların, coşkulu ve nağmeli bir şekilde okunmasının çocukların gelişimlerine katkı sunduğu ve -özellikle ruhsal gelişime büyük katkısı olan müziğin- öğrencilerin din eğitimine karşı içsel olarak ısınma, din eğitimine kendini açma ve öğrenme arzusunu artırma gibi olumlu dönütler sağladığı düşünülmüştür.

Dinî musikinin din duygusu gelişimine olumlu etkileri olduğunu gösteren bir çalışmada Allah ve Peygamber konulu mektep ilahileri 8-10 yaş aralığındaki çocukların bulunduğu bir ortamda okunmuş ve onlara iç dünyalarında hangi hisleri uyandırdığı sorulmuştur. Çocuklar, “Bu ilahiler okunduğunda içim bir hoş oluyor ve kendimi Cami’de hissediyorum.”, “Çok güzel bir ilahi idi. Okunurken aklımdan hep namaz kılmak ve buna benzeyen ibadetler geçti. Kendimi çok mutlu hissettim ve duygulandım.”, “Hz. Muhammed’i yanımda oturuyormuş gibi hissettim.”, “Bu ilahileri dinlediğimde içime nur doğar ve aklıma Hz. Peygamberimiz gelir.”²¹² şeklinde cevaplar vermiştir. Alınan bu cevaplar doğrultusunda Bed’-i Besmele

²⁰⁹ Muhammed Fatih Turanalp, “Şarkılarla Dinî ve Ahlaki Değer Aktarımı: Barış Manço Örneği”, **Bilimname**, 37, 2019, ss. 685-724

²¹⁰ Mustafa Kabataş, “Çocuk Gelişimi Açısından Müzik Eğitiminin Çocuğa Kazanımları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, 2, 2017, s. 156

²¹¹ Kabataş, **a.g.e.**, s. 156

²¹² Şen-Çakır, **a.g.m.**, ss. 484-489

merasimlerdeki mektep ilahilerinin de çocuklarda benzer olumlu etkiler meydana getirdiği düşünülmüştür.

Mektep ilahi ve gülbanklardan bazı örnekler incelendiğinde din eğitimi açısından öğrencilerin zihinlerinde olumlu sonuçlar doğuracağı ifade edilmektedir. Şu örnek ele alındığında:

Tövbe edelim zembimize
Günahlarımıza tevbe edelim
Tübtü illallah ya Allah,
Ey Allah'ım tövbe ettim
Sen'den başka ilah yokur.
Lütfunla bize merhamet eyle
Sen bize lütfunla merhamet et.
Aman Allah ya Allah²¹³

Allah lafzının hemen her mısradaki geçtiği güftede Allah'ın affedici, merhamet edici, sığınılması gereken bir varlık olduğu düşüncesi yani çocukların zihin dünyasında affeden, merhamet eden bir Allah tasavvurunun oluşmasına katkı sağlandığı düşünülmektedir.²¹⁴ Merhamet eden bir yaratıcı tasavvuru çocuğun yaratıcısı ile bağına kuvvetlendirmekte, hata ve günahlardan sonra çocuğu hayatının her alanında hissedeceği bir ümitsizliğe düşmekten alıkoymaktadır.

Okul öncesi dönemde çocuklar herkesin yardımına ihtiyaç duymakta, davranışlarda samimiyet aramakta, güvende hissedeceği ortamlar istemektedir. Aynı zamanda gördüklerini taklit etmekte ve kendilerine rol model arayışı içine girmektedirler. Doğru bireylerin rol modelliği çocukların karakter özelliklerini oluşturmada önemli adımlardan kabul edilmektedir.

Rol modellere sahip olma, bireyin büyümesi ve gelişmesi açısından önemlidir. Çünkü rol modeller öğrenme, istekliliği artırma, tanımlama ve kariyer rehberi olarak

²¹³ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 380

²¹⁴ Şen-Çakır, **a.g.m.**, ss. 484-489

hizmet vermektedir.²¹⁵ Bu anlamda Hz. Peygamberden övgü, saygı ve sevgi dolu cümlelerle bahseden gülbank ve ilahilerin bulunması çocuklara, rol model alacakları birinin varlığını bildirme görevini üstlendiği gibi doğru bir rol modele yönlendirme görevini de üstlenmektedir.

2.4. Öğretim Şekilleri

İlk okuma yazma öğretiminde hece ve harf öğretiminde ses değerlerinin çocuklara kavratılması önemli görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilere eğlenebilecekleri, akıllarında kolayca kalabilecek, tekrar etmekten zevk duyacakları metinler verilmesi, tekerleme, mâni gibi ses değeri taşıyan şiirsel metinlerden sıklıkla yararlanılması gerekmektedir.²¹⁶ Bu yöntemler öğretilen bilginin kalıcı olmasında da etkili bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda çocukların öğrenmeye karşı motivasyonlarını da artırmaktadır.

Sıbyan mekteplerinde öğretim yöntemlerinin başında hece gelmektedir. Alfabe karşılığı olan Elifba'daki harfler çeşitli hece tekerlemeleri ile ezberletilmekte ve bazı öğretmenler de harflerin şekillerini tarif eden tekerlemeler öğretmektedir: ““Elif” oklavı gibi “Be” çanak gibi “Te” ona benzer, “Se” ona benzer, “Cim” karnıyarık, “Çim” ona benzer, “Dal” ın beli büküm, “Zel” ona benzer, “R” çevgenli, “Ze” ona benzer, “Sin” üçlü dişli, “Şın” ona benzer “Sat” tava dudaklı, “Dat” ona benzer “T” bacaklı, “Zı” ona benzer, “Ayn” ağzı açık, “Ğayn” ona benzer.” Çocuklara noktalı noktasız harfler de şöyle ezberletilmektedir: ““Elif” de yok, “Be” altında bir nokta, “Te” üstünde iki nokta, “Se” üstünde üç nokta, “Cim” karnında bir nokta, “Pe” altında üç nokta, “Çim” karnında üç nokta. “Ha” da yok, “Hi” üstünde bir nokta.”²¹⁷

Eğitim-öğretimde tekerleme, bilmece ve atasözlerine de ayrı bir önem verilmesi, çocukların hayal gücünü geliştirmek ve toplumsal hafızayı aktarmak maksadından kaynaklanmaktadır. Benzetme metodu ve öğretilecek şeyin tekerleme şeklinde uyarlanması ve çağrışım da okuma-yazma öğretiminde bir metot olarak

²¹⁵ Latife Kabaklı Çimen, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1, 8, 2019, s. 90

²¹⁶ Mehmet Kurudayoğlu- Önder Potur, “Temel Dil Becerilerinin Kazandırılması Açısından Tekerlemeler”, **5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, Denizli, Aralık, 2012, s. 48

²¹⁷ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 409

kullanılmaktadır.²¹⁸ Sıbyan mekteplerinde alfabe öğretiminin çağrışım, benzetme, tekerleme gibi yöntemler kullanılarak yapılması öğrencilerin bilgiyi kolayca ve eğlenceli şekilde öğrenmelerini, öğrenilen bilgiyi kalıcı hâle getirmelerini ve hafızalarını kuvvetlendirmelerini de sağlamaktadır.

Aynı zamanda Sıbyan mekteplerinin öğretim aşaması incelendiğinde öğretilecek sureler ve dinî bilgilerin sınıfla birlikte koro hâlinde yüksek sesle tekrar edildiği sonrasında ise herkesin bireysel okumasını yaptığı görülmektedir. Bireysel derslerin bitiminde uygulamalı eğitimlere geçilmekte hoca bir öğrenciyi seçerek arkadaşlarının öğrenmesi için namaz kıldırılmakta gerekli yerlerde müdahale ederek diğer öğrenciler üzerinde farkındalık sağlamaktadır.²¹⁹ Koro ile yapılan eğitim, öğrencilerin bireysel olarak hatalı okudukları kısımları daha kolay farketmelerini ve düzeltmelerini sağlamaktadır. Namaz eğitiminin drama yöntemiyle verilmesi öğrencilerin yaparak yaşayarak öğrenmelerini gerçekleştirmektedir. Sınıfın önünde namaz kılan öğrenciyi izleyen öğrencilerin ise bu yöntem görsel ve işitsel hafızalarına hitap etmekte yapılan eğitimin amacına ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

2.5. Falaka

Falaka o dönemin toplumunda, “Eti senin, kemiği benim.” ilkesi ile kabul görmekte, çocukların hâl ve hareketlerinden kaynaklanan her türlü problem için hocalara ceza yetkisi verilmekte ve bir disiplin aracı hâline dönüşmektedir. Lakin bu cümlede ince bir ayrıntı göze çarpılmaktadır. “Kemiği benim” denilerek “Gereken cezayı ver ama eve sağ salım geri gelsin.” düşüncesi yansıtılmaktadır. Bu düşüncüyü desteklemekte olan Falaka adlı eserde şu örnek bulunmaktadır: “Erkeklerden biri, çocuğu yere oturttu, ayakkabılarını çorabını çıkarttı. Birdenbire doğrularak: “Hoca Efendi, bu ne hâl?” dedi. Dedi ancak sert, kızgın bir durum aldı. Öteki de bağıra bağıra: “Biz çocuğumuzu teslim ettikse okut, diye teslim ettik. Bak iki tırnağı düşmüş, bütün parmakları mosmor.” Kadınlar da: “Bir şeycikler demem! Allah, seni bildiği gibi

²¹⁸ Yusuf Babür, “Ahıska Türkü Anadil Öğretim Etkinliklerinde Atasözü Tekerleme, Sayışmaca ve Bilmecce Örnekleri (Üzümlü Örneği)”, **Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu Bildiriler**, Erzincan, Ekim, 2017, s. 84

²¹⁹ Kara-Birinci, **a.g.e.**, s. 8

yapsın! Gül gibi çocuğum helak oldu.” diye bağışıyorlardı.”²²⁰ Bu örnekte olduğu gibi toplumun bir kesimi uygulanan yöntemi kabullenemeyip hesabını sormaktadır.

Toplumun genelinde benimsenmekte olan falaka, İslam dininde asla kabul görmediği gibi eğitimde de asla kabul edilmemektedir. Merhamet sahibi olan ve kullarına da merhameti emreden ve merhametli bir elçi tayin eden Allah, kullarına hayatının her alanında olduğu gibi özellikle eğitim alanında da şiddet ve zulümle terbiye etme yöntemine başvurmayı yasaklamaktadır.²²¹ Öyle ki yıllarca Hz. Peygambere hizmet eden Enes, hatalı olmasına ve verilen emri yerine getirmemesine rağmen Hz. Peygamberden hiçbir azar işitmemektedir. Aksine Hz. Peygamber onun başını okşayarak yumuşak ve güzel bir dille ona ne yapması gerektiğini anlatmaktadır.²²² Hz. Peygamberin kendisinin hizmetine verilen ve yanında eğitilmesi için bırakılan bir çocuğa, şiddete başvurarak eğitimini gerçekleştirdiğine hiçbir kaynaktan rastlanmamaktadır. Öyleyse önder kabul edilen Hz. Peygamber bu yönde bir örneklik sergilemediyse bu durumun kaynağını hangi düşünceye dayandırmak gerekmektedir? Din kisvesi altında şiddet ve zulme başvurarak eğitim-öğretim yapılmasının altında bireyin kendisine uygulanan şiddetin yansımaları ve ruhsal bozukluk olabileceği düşünülmektedir.

Bireylerin eğitiminde özellikle din eğitiminde baskı ve şiddet, bireyi dinden uzaklaştırdığından²²³ kabul edilebilecek bir yöntem değildir. Nitekim eğitim kurumlarında uygulanan şiddet birçok öğrencinin eğitim hayatının sonlanmasına, çocukların dinden nefret etmesine ömürleri boyunca bir daha dine yaklaşmalarına sebep olmaktadır.

Bilindiği gibi sıbyan mekteplerinin bir kısmında da bu tür uygulamalar (falaka) bulunmakta ve eleştiri konusu olmaktadır. Lakin sıbyan mektepleri dönemlerini sadece falaka, kötü hocalar, cezalar dönemi olarak görüp yaşanan onca güzel şeylerin üzerini falaka edebiyatı ile örtmek o döneme yapılacak haksız yaklaşımlar kabul edilmektedir. Bu konuyla ilgili şu cümleler dikkat çekmektedir: “O vakit ki mektep

²²⁰ Rasim, **a.g.e.**, s. 94

²²¹ Kur'an-ı Kerim Meali, **DİB**, Ankara, 2013, s. 123

²²² Çocuk Terbiyesi, **Hadislerle İslam Ser Levha Hadisler**, DİB, Ankara, 1, 2014, s. 196

²²³ Sümeyra Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, **DED.**, 15, 33, 2017, s.

hocalarının içinde çocuğa kıymet veren, dayağın çocuğu terbiye etmekten daha ziyade arsız ve yüz­süz ettiğine inanan, ufacık bir varlığa karşı yumuşaklıkla ve şefkatle davranmanın şüphesiz daha faydalı olduğuna kanaat getiren bir kesim de bulunmaktadır.”²²⁴ O dönemde şiddeti çözüm olarak gören bir kesimin varlığının yanı sıra diğ­er bir kesimin de şiddetin, o dönemki ismi ile falakanın, kesinlikle uygulanmaması gerektiğini düşünmesi, o dönemde şiddet yanlısı hocaların kendi yanlışlarını görmelerini sağladığı ve toplumun şiddeti terbiye aracı olarak görmesinin önüne geçtiği düşün­ülmekte ve bazı çocukların ilim anlayışlarında oluşacak olumsuz etkilerin engellendiğine inanılmaktadır.

2.6. Sübha-i Sıbyan’da Dinî Kavramların Yer Aldığı Edebî Malzeme

Sübha-i Sıbyan’da dinî kavramların yer aldığı beyitler ve mısralar saptanmış, bu beyitler ve mısralar belirlenen temalardan oluşturulan başlıklar altında işlenmiş ve anlamları verilerek gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmıştır. Her başlığın sonunda o başlıkla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmada eserin sadece dinî kavramlarını içeren beyitlerinin ve mısralarının alınması tercih edildiğinden eserdeki diğ­er kavramları içeren beyitler ve mısralar alınmamış ve ayrıca dinî kavramların yer aldığı bir liste oluşturulmamıştır.

2.6.1. Yaratıcının Sıfatlarını Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

الله تکرى بر اسمى رحمان

قدوس آرى بر نعتى سبحان

Allâh Tanrı bir ismi Rahmân

Kuddûs arı bir na’tı Sübhân²²⁵

Allah Tanrı, bir ismi Rahman’dır.²²⁶ Kuddûs “pislikten uzak olan, temiz” demektir ve (O’nun) bir sıfatı Sübhan’dır.²²⁷

²²⁴ Ekrem, a.g.e., s. 34

²²⁵ Mehmed Necib, **Hediyyetü’l-ihvân**, Hanifiyye Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 5

²²⁶ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317, “رحمان”, s. 660

²²⁷ Şemseddin Sami, a.g.e., “سبحان”, s. 705

بارى و فاطر يار اديجيدر

واقى و عاصم حافظ نكهبان

Bâri vü Fâtır yaradıcıdır

Vâki vü Âsım Hâfız Nıgehbân²²⁸

Bâri ve Fâtır “yaratıcı” anlamına gelmektedir. Vâki, Âsım ve Hâfız ise “koruyan, muhafaza eden”²²⁹ anlamına gelmektedir.

غفور يار لغيجى رحيم اسرکيجى

Gafûr yarlığayıcı Rahîm esirgeyici²³⁰

Gafûr “affedici”²³¹ demektir. Rahîm ise “esirgeyici” anlamına gelmektedir.

سميع در ايشديجى بصيردر بينا

Semî’dir işidici Basîrdır bînâ²³²

Semî “işiten”, Basîr ise “gören”²³³ anlamına gelmektedir.

مهيمن نكهبان امين ايديجى

مسلط مسيطر ملك شهر يار

Müheymin nıgehbân emîn idici

Musallit Musaytır Melik şehriyâr²³⁴

Müheymin ve nıgehbân “koruyucu, emin edici” anlamına gelmektedir. Musallit, Musaytır ve Melik kelimeleri “hükümdar”²³⁵ anlamındadır.

²²⁸ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 5

²²⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “نگهبان”, s. 1473

²³⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 9

²³¹ Hüseyin Remzi, **Lügat-i Remzi**, Hüseyin Remzi Matbaası, İstanbul, 1305, “غفور”, s. 18

²³² Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 9

²³³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “بینا”, s. 334

²³⁴ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 12

²³⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “شهریار”, s. 791

رفيع و على بوجه سيد اولو

صفي و نقي پاك جيد ايو

Rafî' vü alî yüce seyyid ulu

Safî vü nakî pak ceyyid eyü²³⁶

Rafî' ve alî kelimeleri “yüce”, seyyid kelimesi ise “büyük”²³⁷ demektir. Safî ve nakî kelimeleri “temiz”²³⁸, ceyyid kelimesi ise “iyi” anlamına gelmektedir.

رب صاحب رب هم پروردگار

Rab sâhib Rab hem perverdigâr²³⁹

Rab, “sahip” anlamına geldiği gibi “eğiten, besleyen”²⁴⁰ anlamlarına da gelmektedir.

2.6.2. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Yaratıcının isimlerinin ve sıfatlarının bir arada verilmesiyle çocuğun zihninde nasıl bir varlık tarafından var edildiğine dair soruların cevaplanması, çocuğun yaratıcısını daha iyi tanması ve bu tanıma sonucu kulluğunu en iyi şekilde yapmaya çalışması gibi kazanımların ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Özellikle günümüzde geçmiş dönemlere oranla din hususunda daha fazla soru soran, merak eden çocukların varlığı söz konusudur ve onların sağlam din anlayışlarının oluşması için yaratıcı hakkında doğru bilgilendirmelerde bulunulması gerekmektedir.

Gerek geçmiş dönemlerde gerekse günümüzde Allah'ın “yaratıcı” isimlerinin anılmasıyla sadece insanı yaratması değil görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısının Allah olduğunun vurgulanması, çocuk üzerinde yaratma durumu sınırlı olan bir Allah'tan ziyade her şeyin yaratıcı, her şeyin sahibi aynı zamanda yarattıklarını rızıklandıran, onlara merhamet eden, onları eğiten, af dilendiği takdirde onları affeden, her nerede olurlarsa olsunlar onları gören ve duyan, onları koruyan bir Allah, bir yaratıcı algısı oluşmasını sağlamaktadır. Bu algının çocukta yaratıcısına

²³⁶ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 13

²³⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “اولو”, s. 222

²³⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “پاك”, s. 345.

²³⁹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 38

²⁴⁰ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “پروردگار”, s. 207

karşı bir hayranlık oluşturduğu görülecek ve bunun sonucu olarak da çocuk, yaratıcısının emirlerini yerine getirmek için çaba sarf edecektir. Bu durum, çocuğun iyi bir insan olma eğilimini arttıracaktır.

Merhametli bir yaratıcının varlığını bilmek çocuk psikoloji üzerinde olumlu etkiler doğurması yönüyle önemlidir. Çocuğun, kendisine merhamet eden bir Allah bilinciyle yetişmesi O'na karşı sevgisinin ve saygısının artmasına vesile olacak ve kendisinde de merhametli biri olma özelliğini ortaya çıkaracaktır. Yaratıklarına karşı merhametli hem affedici hem güvenilir özellikte bir yaratıcının varlığı çocuğun psikolojik olarak rahatlmasını ve ruhsal olarak huzurlu bir çocukluk dönemi geçirmesini sağlayacaktır. Bu durum aynı zamanda çocuğun gençlik ve yetişkinlik dönemlerine de -gerek ahlakî gerek insani boyutta- olumlu katkılar sunacaktır.

2.6.3. Kâinatı Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

شمس و ذکا کون بدر و قمر آی

کوکب ستاره دری درخشان

Şems vü zükâ gün bedr ü kamer ay

Kevkeb sitâre dürrî dırahşân²⁴¹

Şems ve züka “gün”, bedr ve kamer “ay” demektir. Kevkeb ve sitare “yıldız”, dürrî ise “parlak inci”²⁴² anlamına gelmektedir.

دلوك الشمس کون طولنمسیدر

Dülûku’ş-şems gün tolunmasıdır²⁴³

Dülûku’ş-şems “güneşin batması”²⁴⁴ anlamına gelmektedir.

ساحل دگز کنارى و حوض و غدیر کول

Sâhil deniz kenârı vü havz u gadîr göl²⁴⁵

Sahil “deniz kenarı”, havz ve gadir “göl” demektir.

²⁴¹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 5

²⁴² Şemseddin Sami, a.g.e., “درخشان”, s. 605

²⁴³ Mehmed Necib, a.g.e., s. 7

²⁴⁴ a.g.e., s. 7

²⁴⁵ a.g.e., s. 22

عرشك ايچنده كرسى كرسى ايچنده كوكلر

كوكلر ايچنده يرلر چب چوره بحر عمان

Arşın içinde kürsi kürsi içinde gökler

Gökler içinde yerler çepçevre bahr-ı ummân²⁴⁶

Arşın içinde kürsi (vardır), kürsi içinde gökler (bulunur), gökler içinde (ise) yerler ve (orayı) çepçevre (kuşatan) okyanuslar (bulunmaktadır.)

عرش اولدى جسم اعظم اولدى محيط اجسام

هم عرش سقف خانه هم عرش تحت سلطان

Arş oldu cism-i a'zam oldu muhit-ı ecsâm

Hem arş sakf-ı hâne hem arş taht-ı Sultân²⁴⁷

Gök en büyük cisim oldu ve bütün cisimleri içine aldı. Arş kelimesi hem “evin damı”²⁴⁸ hem de “Sultanın tahtı” anlamlarına gelmektedir.

يرلر طورر معلق مركزده نقطه وارى

طورر دونر فلكلر مانند چرخ كردان

Yerler durur muallak merkezde nokta vari

Durur döner felekler mânend-i çarh-ı gerdân²⁴⁹

Merkezde nokta gibi asılı durur yerler. Dünya gibi (مانند چرخ كردان) daima döner gökyüzü.²⁵⁰

شو ير كيم انده در اول طور طاغى

او يرك اديدر سينين و سينا

Şu yer kim andadır ol Tur dağı

O yerin adıdır Sînîn ü Sîna²⁵¹

²⁴⁶ a.g.e., s. 35

²⁴⁷ Mehmed Necib, a.g.e., s. 35

²⁴⁸ Hüseyin Remzi, a.g.e., “سقف”, s. 671

²⁴⁹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 35

²⁵⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., “فلك”, s. 1004

²⁵¹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 35

Tur dağının bulunduğu yerin adı Tûr-i Sînadır.

طوى بر واديدر قربنده شامك

كيم انده كوردى نار نور موسى

Tuvâ bir vâdidir kurbında Şâmın

Kim anda gördi nâr-ı nûr-ı Mûsa²⁵²

Tuva, Şam'ın yakınında bir vadidir ki (kim) orada (anda) gördü nâr-ı nur-u (ateşin ışığını) Mûsa.²⁵³ (Hz. Musa, Tuvâ'da ateşin ışığını görmüştür.)

شعب ايكي طاغ اره سى هم طاغ يولى

Şi'b iki dağ arası hem dağ yolu²⁵⁴

Şi'b kelimesi “dağ yolu” ve “iki dağ arası” anlamlarına gelmektedir.

صر صوغوق صرصر صوغوق يلدز قتى

حاصب اول يلدز كه اوله سنكبار

Sar soğuk sarsar soğuk yeldür katı

Hasıb ol yeldir ki ola sengbâr²⁵⁵

Sar “soğuk” demektir. Sarsar “katı esen soğuk -yel- rüzgâr” demektir. Hasıb kelimesi “taş parçalarını havaya savuran şiddetli esen -yel- rüzgâr”²⁵⁶ anlamına gelmektedir.

برق شمشك ودق يغمور تلج قار

Berk şimşek vedk yağmur selc kar²⁵⁷

Berk “şimşek”, vedk “yağmur” ve selc “kar” demektir.

²⁵² a.g.e., s. 35

²⁵³ Kasas, 28/29

²⁵⁴ Mehmed Necib, a.g.e., s. 39

²⁵⁵ a.g.e., s. 39

²⁵⁶ a.g.e., s. 39

²⁵⁷ a.g.e., s. 39

قاصف قتی یل رخا یواش یل

عاصف قتی یل مثال صرصر

Kâsıf katı yel ruhâ yavaş yel

Âsıf katı yel misâl-i sarsar²⁵⁸

Kasıf “sert, şiddetli rüzgâra” ruhâ ise “hafif rüzgâra” denilmektedir. Asıf ise “şiddetli soğuk rüzgâr” gibidir.

النجم یلدر ثاقب درخشان

لماع ساطع براق تابان

En-necmu yıldız sâkıb dıraşan

Lemmâ' sâtı' berrâk tâbân²⁵⁹

Necm “yıldız”, sakıb “parlak”²⁶⁰ demektir. Lemmâ' ve sâtı' “berrak, parlak”²⁶¹ anlamına gelmektedir.

دیمه یغمور دیم انک جمعی

Dime yağmur diyem anın cem'i²⁶²

Dime kelimesi “yağmur” demektir ve bu kelimenin çoğulu “diyem” olarak kullanılmaktadır.

اعصار قسرغه ریج یلدر

İ'sar kasırğa rîh yeldir²⁶³

İ'sar kelimesi “kasırğa”, rîh kelimesi ise “yel” anlamına gelmektedir.

2.6.4. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Eğitim açısından bakıldığında çocukların gördüğü, hissettiği, duyduğu şeylerin öğrenimi daha kolay ve zihinde kalıcılığı daha çoktur. Din eğitimi açısından bakıldığında Sübha-i Sıbyan'da çocukların gördüğü, duyduğu, hissettiği; güneş, ay,

²⁵⁸ a.g.e., s. 27

²⁵⁹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 23

²⁶⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., “ثاقب”, s. 459

²⁶¹ a.g.e., “تابان”, s. 370

²⁶² Mehmed Necib, a.g.e., s. 17

²⁶³ a.g.e., s. 27

yıldız, dağlar, akarsular, nehirler, gökyüzü, yeryüzü, yağmur, kar vb. kavramlarından hareketle günümüzde de bu kavramlar üzerinde durularak tüm bu var olan şeylerin bir yaratıcı tarafından yaratılmasının ve O'nun varlığına delil olan âyetler olmasının vurgulanmasıyla taklidi olarak başlayan imanın, tahkiki boyuta ulaşacağına inanılmaktadır. Bu durum, tahkiki iman boyutuna verimli bir çağda ulaşan çocuğun ileriki yaşlarda maruz kalacağı bid'at ve hurafelere karşı zihnî ve manevî dünyasını koruyacaktır.

2.6.5. Ahireti ve Kıyameti Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

لجى دريك صو هم لجه دريا

نار و جحيم اود هم جمعى نيران

Lüccî derin su hem lücce deryâ

Nâr u cehîm od hem cem'i nîrân²⁶⁴

Lücci “derin su, büyük deniz”, lücce ise “derya (deniz)” demektir. (“Lücci” kelimesi ile suyun derinliği, “lücce” kelimesiyle de suyun genişliğinin ifade edildiği düşünülmektedir.) Nâr-u cehîm “ateş, cehennem ateşi”²⁶⁵ demektir. Nâr'ın çoğulu “nîran” olarak kullanılmaktadır.

انشا يراتمق ايمان اينانمق

جنتدر اوچمق فردوس بوستان

Înşâ yaratmak îmân inanmak

Cennetdir uçmak Firdevs bostân²⁶⁶

Înşa kelimesi “yaratmak”, iman kelimesi “inanmak” anlamlarına gelmektedir. Uçmag “cennet” demektir. Firdevs kelimesi, meyve bahçesi (bostan) olarak kullanılmakta olup cennet bahçesini de ifade etmektedir.

²⁶⁴ Mehmed Necib, a.g.e., s. 5

²⁶⁵ Hüseyin Remzi, a.g.e., “اود”, s. 10

²⁶⁶ Mehmed Necib, a.g.e., s. 5

سنا آیدین غسقی ظلمت سعیر آتش سقر طامو

Senâ aydın gasak zulmet saîr ateş sakar tamu²⁶⁷

Sena “aydınlık” demektir. Gasak “karanlık”, saîr “ateş”, sakar ise “cehennem”²⁶⁸ demektir.

مصیر ورله جق یر ضریر نا بینا

Masîr varılacak yer zarîr na bînâ²⁶⁹

Masîr “varılacak, dönülecek” yer demektir. Zarîr ise “kör-âmâ”²⁷⁰ anlamına gelmektedir.

مثابه مجمع مرجع مثوبه مزد و جزا

Mesâbe mecma’ merci’ mesûbe müzd ü cezâ²⁷¹

Mesabe “toplanma yeri”²⁷², mesube “karşılık ve ücret”²⁷³ demektir.

حنان رحمت و رزق و وقار هیبتدر

Hanân rahmet ü rızık u vakâr heybetdür²⁷⁴

Hanan kelimesi “rahmet” ve “rızık”, vakâr kelimesi ise “heybet”²⁷⁵ anlamına gelmektedir. (Ahirette Allah’ın rahmetinin ortaya çıkması ve güzel amel sahibi kulların cennet ile rızıklandırılması düşüncesi ile bu mısra bu başlık altında incelenmiştir.)

مفازه قورتلجق یر تبار و ویل هلاک

Mefâze kurtulacak yer tebar ü veyl helâk²⁷⁶

Mefâze “kurtuluş yeri”, tebar ve veyl ise “helak” anlamında kullanılmaktadır.

²⁶⁷ a.g.e., s. 6

²⁶⁸ Şemseddin Sami, a.g.e., “طامو”, s. 871

²⁶⁹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 9

²⁷⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., “نا بینا”, s. 1445

²⁷¹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 9

²⁷² Şemseddin Sami, a.g.e., “مجمع”, s. 1293

²⁷³ a.g.e., “مزد”, s. 1330

²⁷⁴ Mehmed Necib, a.g.e., s. 10

²⁷⁵ Hüseyin Remzi, a.g.e., “هیبت”, s. 1020

²⁷⁶ Mehmed Necib, a.g.e., s. 10

کافور جنت چشمه سی نهر و نهر ارماغ و چای

Kâfûr cennet çeşmesi nehr ü neher ırmağ u çay²⁷⁷

Kâfûr kelimesi “cennet çeşmesi”, nehir ve neher ise “ırmak ve çay” anlamına gelmektedir.

عتبی رضا خوشنودلق عقبی جزا هم عاقبت

Utbâ rıza hoşnudluk ukbâ cezâ hem âkıbet²⁷⁸

Utbâ kelimesi “rıza, hoşnutluk” anlamında ukbâ kelimesi ise “iyi veya kötü karşılık”²⁷⁹ anlamında kullanıldığı gibi “bir iş veya durumun sonu”²⁸⁰ anlamında da kullanılmaktadır.

ناظر کورن طائر اوچان مرقد جدت هم قبر کور

Nâzır gören, tâir uçan, merkad cedes hem kabr-i kur²⁸¹

Nâzır “gören”, tâir “uçan”, merkad ve cedes “kabir, mezar”²⁸² anlamına gelmektedir.

زنجبیل اچمق شرابی سلسبیل انده بکار

کوثر اوچمق ایرمغی ایرمقلری انده آقار

Zencebil uçmag şarâbı selsebîl anda bınar

Kevser uçmag ırmağı ırmakları anda akar²⁸³

Zencebil “cennet içeceği”, selsebîl ise orada bir “pınardır”. Kevser ise “cennet ırmağıdır”. (Cennetteki ırmakların başlangıç noktası anlamında) cennetin ırmakları oradan akar.

²⁷⁷ a.g.e., s. 10

²⁷⁸ Mehmed Necib, a.g.e., s. 10

²⁷⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., “جزاء”, s. 475

²⁸⁰ a.g.e., “عاقبت”, s. 923

²⁸¹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 11

²⁸² Şemseddin Sami, a.g.e., “گور”, s. 1193

²⁸³ Mehmed Necib, a.g.e., s. 13

روح جبرائیل و عیسی روح بر درلو ملک

Rûh Cebrâil ü İsa rûh bir dürlü melek²⁸⁴

Ruh “Cebrail”²⁸⁵ ve “Hz. İsa”²⁸⁶, ruh “bir türlü melek.”

جنه پری واحدی جنی و هم جندر پری

Cinne peri vâhidi cinnî vü hem cindir peri²⁸⁷

Cin “peri” demek olup tekili “cinnî”dir. Peri de “cin” grubundandır.

خلد جنت هم دوام هم بقا

Huld cennet hem devâm hem bekâ²⁸⁸

Huld hem “cennet” hem de “devamlı olan, daim olan”²⁸⁹ anlamlarına gelmektedir.

سجین طموده بر دره سجیل سنک و کل

Siccîn tamuda bir dere siccîl seng vü kil²⁹⁰

Siccin “cehennemde bir dere”, siccil ise “taş”²⁹¹ ve “kil” demektir. (Siccil²⁹² kelimesinin, cehennemde pişmiş ve üzerinde cehennem ehlinin isimleri yazılı olan taş, anlamı da bulunmaktadır.)

حطمه اسم جهنم لهب آتش یالکی

Hutame ism-i cehennem leheb âteş yalını²⁹³

Hutame “cehennem” ismidir. Leheb “ateş yalını-alevi” demektir.

²⁸⁴ a.g.e., s. 14

²⁸⁵ Nahl 16/102

²⁸⁶ Nisâ 4/171

²⁸⁷ Mehmed Necip, a.g.e., s. 14

²⁸⁸ a.g.e., s. 15

²⁸⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., “بقا”, s. 296

²⁹⁰ Mehmed Necip, a.g.e., s. 21

²⁹¹ Şemseddin Sami, a.g.e., “سنک”, s. 738

²⁹² Hüseyin Remzi, a.g.e., “سجیل”, s. 651

²⁹³ Mehmed Necip, a.g.e., s. 22

شقرة شقيلق قسوة قتيلق

ظلمت قرا كلق ساعت قيامت

Şekvet şakîlik kasvet katılık

Zulmet karanlık sâ'at kıyâmet²⁹⁴

Şekvet “haydutluk, eşkıyalık”²⁹⁵ demektir. Kasvet “katılık”, zulmet “karanlık”, sâat kelimesi ise “kıyamet” anlamına gelmektedir.

حنث و رهق كناهدر حفره چقور شفا کنار

Hıns ü rehak günahdır hufre çukur şefâ kenâr²⁹⁶

Hıns ve rehak kelimesi “günah”, hufre kelimesi “çukur”, şefa kelimesi “kenar” anlamına gelmektedir.

قارعه و حاقه قيامت كونى

راجفه و رادفه در نفختان

Karia vü hâkka kıyâmet günü

Râcife vü râdifedir nefhatân²⁹⁷

Karia ve hakka kelimeleri “kıyamet günü” demektir. Râcife ve râdife ise “iki üfürüş”²⁹⁸ anlamına gelmektedir.

داهيه و فاقره اولو بلاء

هاويه آتش واهيه در چاك اولان

Dâhiye ve fâkırâ ulu bela'

Hâviye âteş vâhiyedir çâk olan²⁹⁹

Dâhiye ve fâkırâ “büyük dert, musibet” demektir. Hâviye “ateş”, vâhiye ise “yırtık”³⁰⁰ demektir.

²⁹⁴ a.g.e., s. 23

²⁹⁵ Şemsettin Sami, a.g.e., “شقيلق”, s. 781

²⁹⁶ Mehmed Necip, a.g.e., s. 28

²⁹⁷ a.g.e., s. 29.

²⁹⁸ Şemsettin Sami, a.g.e., “نفختان”, s. 1466

²⁹⁹ Mehmed Necip, a.g.e., s. 29

³⁰⁰ Şemseddin Sami, a.g.e., “چاك”, s. 500

غساق جهنمه اقان قان و ارکدر

غسلین اکا بکزر دخی غسلینه دی یوندی

Gassâk cehennemde akan kan ve irindir

Gıslîn ana benzer dahi gıslîne di yundi³⁰¹

Gassâk cehennemde, (cehennem ehlinin vücut ve derisinden) “akan kan ve irindir.” Gıslîn de ona benzer ki gıslîne “yıkandı” denilmektedir. (Gıslîn,³⁰² yıkanmış elbiseye ve cehennem ehlinin yanarken derilerinden akan kirli suya denilmektedir.)

تسنیم جنت چشمه سی ماء معین آب روان

Tesnîm cennet çeşmesi ma-i mu'în âb-ı revân³⁰³

Tesnim “cennet çeşmesi” demektir. (Cennette yukarıdan aşağı akan suyun ismidir.) Ma-i mu'în “akan su” demektir. (Âb-ı revân “akan su” kelimesinin Farsça kullanımıdır.)³⁰⁴

زقوم جهنم میوه سی خالد مخلد جاودان

Zakkûm cehennem meyvesi hâlid muhalled cavidân³⁰⁵

Zakkum “cehennem meyvesidir.” Halid-muhalled “daimî, devamlı olan”³⁰⁶ anlamına gelmektedir.

روزی جزا در یوم دین هم سلم طاعت صبغه دین

Rûz-i cezâdır yevm-i dîn hem silm tâ'at sıbğa din³⁰⁷

Rûz-i ceza “kıyamet günü”³⁰⁸ demektir. Silm “itaat etmek”, sıbğa “din” demektir. (صبغة الله, tamlaması “Allah’ın boyası” anlamına gelmektedir. Cevherî bu tamlamayı “Allah’ın dini”³⁰⁹ olarak tercüme etmiştir. Yaygın olarak “boya” diye

³⁰¹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 33

³⁰² Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “غسلین”, s. 13

³⁰³ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 37

³⁰⁴ **a.g.e.**, s. 37

³⁰⁵ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 37

³⁰⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “جاودان”, s. 468

³⁰⁷ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 38

³⁰⁸ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “یوم دین”, s. 1039

³⁰⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Sıbgatullah”, **DİA**, 37, s. 85

bilinen “sıbga” kelimesinin burada “din” olarak kullanılmasından dolayı zihinlerde oluşabilecek bir karışıklığı önlemek için bu açıklamaya ihtiyaç duyulmuştur.)

معاد آخرتدر هوى آرزو

Me'âd ahiretdir hevâ arzu³¹⁰

Mead kelimesi “ahiret”, heva ise “nefsin şehvi istekleri”³¹¹ anlamına gelmektedir. (Heva kelimesinin bu başlık altında yer almasının sebebi “mead” kelimesi ile aynı mısra da olmasından dolayıdır.)

2.6.6. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Bu eserde de üzerinde durulan, soyut alana tekabül eden ahiret ve kıyamete dair kavramlara yönelik tanımlar ve örnekledirmeler bu kavramların, çocukların zihinlerinde somut bir zemine oturmasını sağlamaktadır. Soyut dinî kavramların dinin çerçevesine uygun şekilde yapılan somutlaştırmalarında, çocukların bilinmeyen âleme dair düşünceleri daha sağlıklı bir alt yapı kazanmaktadır. Bu durum ise çocuğun ahirete olan inancını kuvvetlendirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Genel olarak bakıldığında çocukların zihinlerinde cennet ve cehennem kavramlarına dair olan bilginin ve merakın, ahiret ve kıyamete konu olan diğer kavramlara göre daha çok yer kapladığı düşünülmektedir. Özellikle bu kavramlara yönelik yapılacak doğru açıklamaların ve örnekledirmelerin, çocukların iyi bir kul iyi bir insan olma eğilimini artıracığına inanılmaktadır.

Sübha-i Sıbyan'da da cennet ve cehennem kavramlarının diğer kavramlara göre daha fazla yer kapladığı görülmektedir. Bu kavramların sağlam bir şekilde aktarılması çocukların bu alana yönelik diğer kavramları daha kolay anlamlandırmasını sağlamaktadır. Zihinlerde soyut dinî kavramlara yönelik sağlam bilgilerin, o kavramlara yönelik inanç potansiyelini artıracığı düşünülmektedir. Günümüzde de bu kavramların doğru bir şekilde çocuklara aktarılması günümüz çocukları üzerinde de aynı etkiyi oluşturacaktır.

³¹⁰ Mehmed Necib, a.g.e., s. 13

³¹¹ a.g.e., s. 13

2.6.7. Vahyi ve Peygamberi Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

مداد و حبر مركب زبور سفر كتاب

Midâd ü hibr mürekkeb zebûr sifr kitab³¹²

Midad ve hibr, “mürekkep” demektir. Zebur ve sifr ise “kitap” anlamına gelmektedir.

وحى اشارت هم رسالت وحى الهام ايلمك

Vahy işâret hem risâlet vahy ilhâm eylemek³¹³

Vahy “işâret” anlamına geldiği gibi “risalet” ve “ilham etmek” anlamlarına da gelmektedir.

حكمت نبوت اولدى هم عدل و علم قران

Hikmet nübüvvet oldı hem adl ü ilm-i Kur’ân³¹⁴

Hikmet, “nübüvvet” anlamına geldiği gibi “adalet ve ilm-i Kur’an” anlamlarına da gelmektedir.

ذو مرة جبريل امين ذو الايدي قوت اسيدر

Zü-mirre Cibrîl-i Emîn zü'l-eydi kuvvet issidir.³¹⁵

Zü-mirre kelimesi “Cibril-i Emîn (Cebrail)” için kullanılmaktadır. Zü'l-eydi kelimesi ise “kuvvet sahibi (issi)” anlamındadır. (Cebrail³¹⁶ (a.s) vahiy meleğidir.)

³¹² Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 10

³¹³ **a.g.e.**, s. 14

³¹⁴ **a.g.e.**, s. 35

³¹⁵ **a.g.e.**, s. 38

³¹⁶ Bakara 2/97

ام القرى بيل مکه در ام الكتاب اصل الكتاب

Ümmü'l-kurâ bil Mekkedir ümmü'l-kitâb aslu'l-kitâb³¹⁷

Ümmü'l-kura kelimesi “Mekke” için kullanılmaktadır. Ümmü'l-kitab ise aslu'l-kitab olarak ifade edilmiştir ve (“Levh-i Mahfuz ya da Fatiha Suresi yahut Kur'an-ı Kerim'in tamamı” için denilmektedir.)³¹⁸

دليل و هاديدير رهبر ورا خلف اقتدا اويمق

Delil ü hâdidür rehber verâ half iktidâ uymak³¹⁹

Delil ve hâdi kelimeleri “rehber”, verâ kelimesi ise “arka” demektir. İktida kelimesi “uymak, tâbi olmak” anlamındadır. (Vera kelimesine bu başlık altında yer verilmesinin sebebi “delil, hâdi ve iktida” kelimeleri ile aynı mısradaki yer almasından dolayıdır.)

روح حقاك امر حكى روح قرآن روح جان

Rûh Hakk'ın emr-i hükmi rûh Kur'ân rûh cân³²⁰

Ruh kelimesi “Allah'ın emir ve hükmü için kullanıldığı gibi Kur'an-ı Kerim ve can” için de kullanılmaktadır.

صلوة رحمت حقدر دخی نماز و دعا

Salât rahmet-i Hakdır dahi namâz ü duâ³²¹

Salât kelimesi “hakkın rahmeti” anlamına geldiği gibi “namaz ve dua” anlamına da gelmektedir.

بشير مشتوليجى نذير قورقوديجى

Beşîr muştulayıcı nezîr korkudıcı³²²

³¹⁷ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 38

³¹⁸ **a.g.e.**, s. 38

³¹⁹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 55

³²⁰ **a.g.e.**, s. 14

³²¹ **a.g.e.**, s. 9

³²² **a.g.e.**, s. 9

Beşîr kelimesi “müjdeleyici”³²³ nezîr kelimesi ise “korkutucu-uyarıcı” anlamına gelmektedir.

صريح مدد يتشد يريجى بريد بيك حديث خبر

Sarîh meded yetiştirici berîd peyk hadîs haber³²⁴

Sarîh “yardım³²⁵ yetiştirici” ve berîd kelimesi “mektup götürüp getiren”³²⁶ kimseye denilmektedir. Hadis ise “haber” anlamı taşımaktadır. (Hadis kelimesi aynı zamanda “Hz. Peygamber’in sözlerini, fiillerini ve takrirlerini ifade eden terim; hadisleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik ilim.”³²⁷ anlamına da gelmektedir. Sarîh, berîd kelimeleri bir yere gönderilen elçi anlamı da taşımaktadır.)³²⁸

رسول الجى و بيغمبر لوا سنجاق علم بىراق

Resûl elçi vü peygamber livâ sancak alem bayrak³²⁹

Resul kelimesi “elçi ve peygamber” demektir. Liva kelimesi “sancak”, alem kelimesi ise “bayrak” anlamındadır. (Alem ve âlem kelimeleri birbirleriyle karıştırılmamalıdır. “Alem” kelimesi bayrak anlamı taşıırken “âlem” kelimesi dünya anlamına gelmektedir. Zihinlerde bir karışıklık oluşmaması için bu açıklamaya yer verilmiştir.)

2.6.8. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Vahy, ruh, hikmet, resul gibi kavramların hem tanımlarının verilmesi hem de diğer kullanım alanlarının belirtilmesi, çocukların aynı kavramlarla Kur’an’ı Kerimde ve Hadislerde karşılaştıkları zaman zihinlerinde meydana gelecek anlam kargaşını önleyeceği ve o kavramları anlamlandırmalarını (bu kavramlardan kast edilenin ne olduğunu) kolaylaştıracığı düşünülmektedir. Bu kavramların günümüzde de aynı şekilde öğretilmesi çocukların bu kavramları kullanım alanlarına göre

³²³ a.g.e., s. 9

³²⁴ a.g.e., s. 19

³²⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., “مدد”, s. 1314

³²⁶ a.g.e., “بيك”, s. 368

³²⁷ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, DİA, 15, s. 27

³²⁸ Mehmed Necib, a.g.e., s. 19

³²⁹ a.g.e., s. 5

anlamlandırmalarını sağlayacak ve bu kavramların yer aldığı bilgilere karşı zihni karışıklıkları giderecektir.

2.6.9. İslam Dininin Tasvip Etmediği Davranışları Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

ذنبی کثیر چوقدر کناهم

قلبی شتیت کولم پریشان

Zenbî kesirun çokdür günâhım

Kalbî şetîtün gönlüm perişân³³⁰

Zenbî kesirun cümlesi “günahım çoktur” anlamına, kalbî şetîtün ise “gönlüm perişân”³³¹ anlamına gelmektedir.

عنّت مشققتّه دوشمک عنّت کناه و زنا

Anet meşakkate düşmek anet günâh u zinâ³³²

Anet kelimesi “insanın bir zorluğa düşmesi, günah ve zina” anlamlarına gelmektedir.

اثیم و مجرم و مذنب کنهکار

Esîm ü mücrim ü müznib günehkâr³³³

Esîm, mücrim ve müznib kelimeleri “günahkâr” demektir.

خصاصت فقره دی آثم کنهکار

Hasasat fakra di âsim günehkâr³³⁴

Hasasat kelimesi “fakir, yoksul” demektir. Âsim kelimesi ise “günahkâr” anlamındadır. (Hasasat kelimesine bu başlık altında yer verilmesinin sebebi “âsim” kelimesi ile aynı mısradaki yer almasından dolayıdır. “Âsım” kelimesi ile “âsim”

³³⁰ Mehmed Necib, a.g.e., s. 5

³³¹ Hüseyin Remzi, a.g.e., “پریشان”, s. 209

³³² Mehmed Necib, a.g.e., s. 9

³³³ a.g.e., s. 20

³³⁴ a.g.e., s. 21

kelimesi birbiriyle karıştırılmamalıdır. Anlam bakımından “âsim” kelimesi “masum olan” ve “günah işlemeyen” manasına gelip âsim kelimesinin zıddıdır.)

فحشاء کم ایش فاحشه بد فعل و زنا در

Fahşâ kem iş fâhişe bed fi'l ü zinâdır³³⁵

Fahşa kelimesi “kötü bir işi” fahişe kelimesi ise “kötü bir fiili ve zinayı” ifade etmektedir.

لمم كناه صغير در امم مقابله در

Lemem günâh-ı sagîrdır emem mukâbeledir³³⁶

Lemem kelimesi “küçük günah” demektir. Emem kelimesi ise “karşılıklı olma, yüzyüze olma” anlamındadır. (Emem kelimesine bu başlık altında yer verilmesinin sebebi “lemem” kelimesi ile aynı mısradaki yer almasından dolayıdır.)

کنود منکر نعمت هلوع قاتی حریص

Kenûd münkir-i ni'met helû' katı harîs³³⁷

Kenud kelimesi “nimeti inkâr edenler” için kullanılır. Helû' kelimesi ise “katı (sert, haşin) ve bir şeye karşı çok istekli olan hırslı” anlamında kullanılmaktadır.

ممتري شك ايديجيدر مريه شك ظن كمان

Mümterî şek idicidir mirye şek zann gümân³³⁸

Mümteri kelimesi “şüpheyeye düşen, tereddüt eden” demektir. Mirye, zan ve gümân ise “şüphe, tereddüt”³³⁹ anlamına gelmektedir.

خلق ایچنده بوندن ارتق عیب اولورمی بر کشی

کندی عیبی وار ایکن ذکر ایده عیب دیگرى

Halk içinde bundan artık ayb olur mı bir kişi

³³⁵ Mehmed Necib, a.g.e., s. 32

³³⁶ a.g.e., s. 36

³³⁷ a.g.e., s. 9

³³⁸ a.g.e., s. 14

³³⁹ Şemseddin Sami, a.g.e., “شك”, s. 781

Kendi aybı var iken zıkr ide ayb-ı digeri³⁴⁰

Kendi ayıpları varken halk içinde başkasının ayıplarını açıklayan kişi (o kişiyi utandıran, rencide eden kişi) için yapmış olduğu şey en büyük ayıptır.

همز صقمق غمز كوز قپمقدرر

سلب صويمق نهب هم قاپمقدرر

Hemz sıkmaq gamz göz kıpmak durur

Selb soymak nehb hem kapmaq durur³⁴¹

Hemz “el veya parmak ile sıkmaq” ya da “dar bir yerde sıkıştırmak”³⁴² anlamlarına gelmektedir. Gamz ise “göz kırpmaktır”. Selb kelimesi “soymak, çalmak, birisinden zorla almak”³⁴³ anlamlarında kullanılmaktadır. Nehb kelimesi ise “kapmak, yağma yapmak, çapulculuk”³⁴⁴ anlamlarında kullanılır.

نکیر انکاردر مارد معاند

Nekîr inkârdur mârid muânid³⁴⁵

Nekîr kelimesi “inkâr etmek” ve mârid kelimesi “inatçı”³⁴⁶ anlamına gelmektedir.

کذب و زور یلاندر دخي احدوثة مثل

هم اساطير یلاندر هم احاديث اخبار

Kizb ü zûr yalandır dahi uhdûse mesel

Hem esâtir yalanlar hem ehâdis ahbâr³⁴⁷

³⁴⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 15

³⁴¹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 15

³⁴² Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “همز”, s. 1010

³⁴³ **a.g.e.**, “سلب”, s. 676

³⁴⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “نهب”, 1479

³⁴⁵ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 20

³⁴⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “معاند”, s. 1370

³⁴⁷ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 22

Kısb ve zûr “yalan” demektir. Uhduse ise “destan³⁴⁸ vb. kendisi ile ders alınacak hikâye” demektir. Esatir kelimesi “yalanlar” anlamına gelmektedir. Ehâdîs kelimesi ise “haberler” anlamı taşımaktadır.

طاغى و عنيد آزغين مختال و آشر خود بين

Tâgi vü anîd azgın, muhtâl ü âşir hodbîn³⁴⁹

Tâgi ve anîd kelimeleri “azgın” demektir. Muhtâl ve âşir kelimeleri ise “bencil, enaniyet sahibi yalnız kendisini gören”³⁵⁰ anlamlarına gelmektedir.

يعصم هم يكلؤ صقلر ديمك

يكدب هم يخرص سويلر يلان

Ya’sımu hem yekle’u saklar demek

Yekzibu hem yahrısu söyler yalan³⁵¹

Ya’sımu ve yekle’u kelimeleri (koruma, himaye etme anlamında) “saklar” demektir. Yekzibu ve yahrısu kelimeleri ise “yalan söylemeyi” ifade etmektedir.

اسامت اوتارمق هم اسانت يمان ايتمك

اٹارت قو پرمق غصب ظلم ايله المقدر

İsâmet otarmak hem isâet yaman etmek

İsâret koparmak gasb zulm ile almaktır³⁵²

İsamet kelimesi “otlatmak”³⁵³ demektir. İsaet kelimesi ise “kötülük (yaman) yapmak” anlamındadır. İsâret kelimesi “koparmak” demektir. Gasp ise “zulüm ederek almak” anlamına gelmektedir.

³⁴⁸ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “مثل”, s. 397

³⁴⁹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 25

³⁵⁰ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “خود بين”, s. 590

³⁵¹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 30

³⁵² **a.g.e.**, s. 33

³⁵³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “اوتارمق”, s. 185

ختار الدايجي نمام فو غليجي

Hattâr aldayıcı nemmâm koğlayıcı³⁵⁴

Hattar kelimesi “aldatıcı, hilekâr” demektir. Nemmam ise “koğuculuk yapmak (fesatlık yaparak laf taşımak)” anlamına gelmektedir.

مزموم ذم اولنمش مارد و مرید سرکش

Mezmûm zem olunmuş mârid ü merîd serkeş³⁵⁵

Mezmun kelimesi “ayıplama, birinin kötülüğünü söyleme”³⁵⁶ anlamına gelmektedir. Marid ve merid ise “başkaldıran, itaat etmeyen”³⁵⁷ demektir.

شح اولدي بخل و حرص مرض خسته بی مجال

Şuh oldı buhl ü hırs maraz hasta bî-mecâl³⁵⁸

Şuh “cimrilik³⁵⁹ ve hırstır”. Maraz ise “güçsüz düşüren hastalık” demektir.

غلو حددن تجاوز ايلمکدر

Guluv hadden tecavüz eylemekdir³⁶⁰

Guluv kelimesi “sınırı aşmak, haddi aşmak” anlamındadır.

اعتدا حددن تجاوز ايلمک

İ'tidâ hadden tecavüz eylemek³⁶¹

İ'tida kelimesi “sınırı aşmak, haddi aşmak” anlamındadır.

³⁵⁴ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 34

³⁵⁵ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 35

³⁵⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “ذم”, 649

³⁵⁷ **a.g.e.**, “سرکش”, s. 718

³⁵⁸ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 21

³⁵⁹ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 41

³⁶⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 8

³⁶¹ **a.g.e.**, s. 15

زنيم ياتلو كشيدير لنيم اكا بزر

Zenîm yatlu kişidür leîm ana benzer³⁶²

Zenîm kelimesi “şer ve kötülükle bilinen kimse”³⁶³ için kullanılmaktadır. Leîm kelimesi de zenîm kelimesi ile aynı anlamdadır.

كالح يوزيني بورتان طالح ياوز صالح ايو

Kâlih yüzini burtaran tâlih yavuz sâlih eyü)³⁶⁴

Kalih kelimesi “yüzünü buruşturmak” anlamına gelmektedir. Talih kelimesi ise “işe yaramayan, yaramaz kimse”³⁶⁵ için kullanılmaktadır. (Salih kelimesine bu başlık altında yer verilmesinin sebebi “kalih ve talih” kelimeleri ile aynı mısradaki yer almasından dolayıdır.)

بائس قتي حاجتلودر صاغر ذليل مدحور خور

Bâis katı hâcetlüdür sâgir zelil medhûr hor)

Bais kelimesi “katı hacetli (hâli perişan, zavallı)”, sâgir “aşağılanan, küçük görülen” demektir. Medhur kelimesi ise “itibarı olmayan”³⁶⁶ anlamına gelmektedir.

تحسس تجسس كبي جست جو

Tehassüs teccessüs gibi cüst-i cû³⁶⁷

Tehassüs kelimesi de teccessüs (casusluk etmek) gibi “araştırıp sormak”³⁶⁸ anlamına gelmektedir.

حزن قيغو ضعن غل وحقد كين

Hüzn kaygu da'n vü gill ü hıkd kin³⁶⁹

Hüzn kelimesi “kaygı”, da'n, gıl ve hıkd kelimeleri “kin” demektir.

³⁶² a.g.e., s. 10

³⁶³ Hüseyin Remzi, a.g.e., “زنيم”, s. 628

³⁶⁴ Mehmed Necib, a.g.e., s. 11

³⁶⁵ Hüseyin Remzi, a.g.e., “طالح”, s. 785

³⁶⁶ a.g.e., “خور”, s. 518

³⁶⁷ Mehmed Necib, a.g.e., s. 13

³⁶⁸ Şemseddin Sami, a.g.e., “جست جو”, s. 476

³⁶⁹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 15

مسترق لصص و سارق او غريدر

Müsterik lıss ü sârik uğrıdır³⁷⁰

Müsterik, lıss ve sarık kelimeleri “hırsız”³⁷¹ anlamında kullanılmaktadır.

جلال كبی وقار اولوق خسار زیان و افك یلان

Celâl gibi vakâr ululuk hasâr ziyân ü ifk yalan³⁷²

Hasar “zarar” demektir. İfk kelimesi ise “yalan, iftira” demektir. (Celal ve vakar “ululuk, yücelik” demek olup “hasar” ve “ifk” kelimeleri ile aynı mısradaki yer aldığı için bu başlık altına alınmıştır.)

تعذيب تنكيل اشكنجه ایتمك

Ta’zibü tenkîl işkence itmek³⁷³

Ta’zib ve tenkil kelimeleri “işkence etmek” anlamına gelmektedir.

خلاف چوق چوق اند یچر هماز تعییب ایلین

Hallâf çok çok and içer hennâz ta’yib eyleyen³⁷⁴

Hallaf kelimesi “çok çok yemin eden” kimse için kullanılmaktadır. Hemmaz kelimesi ise “ayıplama”³⁷⁵ anlamında kullanılmaktadır.

2.6.10. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Sübha-i Sıbyan’da hem İslam dini hem de toplum tarafından hoş görülmeyen davranışların net olarak tanımlanmasının, betimlenmesinin ve örneklendirilmesinin sebebi çocukların kötü olan bu hasletlerden uzak durmalarını ve iyiye yönelmelerini sağlamak olduğu düşünülmektedir. Çünkü bir davranışın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeme durumunun o davranışla ilgili zihinde yer alan net bilgilere bağlı olduğu düşünülmektedir. Din tarafından tasvip edilen ve edilmeyen davranışların net tanımlanması günümüz çocukları üzerinde de aynı etkileri oluşturacaktır.

³⁷⁰ a.g.e., s. 17

³⁷¹ a.g.e., s. 17

³⁷² Mehmed Necib, a.g.e., s. 18

³⁷³ a.g.e., s. 23

³⁷⁴ a.g.e., s. 38

³⁷⁵ Şemseddin Sami, a.g.e., “تعییب”, s. 419

Kişilik ve karakter özelliklerini olumsuz yönde etkileyen bu davranışların net olarak tanımlanması, din ve toplum tarafından yerildiğinin belirtilmesi, çocuğun bu davranışlara karşı yöneliminin önüne geçecektir. Ve bunların aksine iyi olan davranışlara yönelimini de sağlayacaktır.

Eserde işlenen günahlara karşı gönülden gelen perişanlığın ifade edilmesi çocuğun zihninde Müslüman bireyin günah işlediği zaman pişman olarak Allah'a yönelmesi ve hep ümitvar olması gerektiği mesajını da vermektedir. Pedagojik olarak, gerçekleştirilen kötü bir davranış sonrası yaratıcısının kendisini yalnız bırakmayacağı ve reddetmeyeceği bilgisi -gerek geçmişte gerekse günümüzde- çocuğun rahatlamasını sağlayacağı gibi yaratıcısına karşı hayranlığını ve minnettarlığını da artıracaktır. Bunun doğal sonucu, yasaklanandan kaçınma ve emredilene yapma düşüncesi olarak ortaya çıkacaktır.

2.6.11. İslam Dininin Tasvip Ettiği Davranışları Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

كظیم اولكه خشم و غضب یوتقنور

Kezîm ol ki hışım ü gazap yutkunur³⁷⁶

Kezîm kelimesi “öfkesini, kızgınlığını yutan kimse” için kullanılmaktadır.

جسور و جریدر كوكلو كشي

شجاع و مبارز بهادر یرار

Cesur ü cerîdir gönüllü kişi

Şuca' vü mübâriz bahâdır yarar³⁷⁷

Cesur ve cerî kelimesi “gönüllü kişiyi” ifade etmektedir. Şuca' kelimesi ise “cenk meydanına çıkan, pehlivan³⁷⁸, cesur, kahraman³⁷⁹, işe yarayan” anlamlarına gelmektedir.

³⁷⁶ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 12

³⁷⁷ **a.g.e.**, s. 12

³⁷⁸ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “مبارز”, s. 315

³⁷⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “بهادر”, s. 326

محسن ايلك ايديجي مخبت تواضع ايديجي

Muhsin eylik idici muhbit tevâzu' idici³⁸⁰

Muhsin kelimesi “iyilik eden” anlamında muhbit kelimesi ise “tevazu sahibi olmak (kibirli olmamak, alçak gönüllü olmak)” anlamında kullanılmaktadır.

فرق قورقو خشوع اوكن كوزتمك

Ferak korku huşû' önün gözetmek³⁸¹

Ferak kelimesi “korku”, huşu kelimesi ise “tevazu ile önüne bakmak” anlamına gelmektedir.

ثنا و مدحه ستایش دی حمده شكر و رضا

Senâ vü medha sitâyiş di hamde şükr ü rızâ³⁸²

Sena ve medh kelimeleri “övmek, övgü”³⁸³ anlamında kullanılmaktadır. Hamd kelimesi ise “şükür ve rızayı” ifade etmektedir.

هدی طوغری یوله کتمک سدید و مستوی طوغری

Hüdâ doğru yola gitmek sedîd ü müstevî doğru³⁸⁴

Hüda kelimesi “doğru yola gitmek, doğru yola yönelmek” anlamındadır. Sedid ve müstevi ise “doğru” anlamına gelmektedir.

زکی طیب طاهر اریدر

Zekî tayyib tâhir arıdır³⁸⁵

Zeki, tayyib ve tahir kelimeleri “pak, temiz” olmayı ifade etmektedir.

خلیل و حبيب و صديق اولدی دوست

انیس وقرین و رفیق اولدی یار

Halîl ü habîb ü siddîk oldı dost

³⁸⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 13

³⁸¹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 7

³⁸² **a.g.e.**, s. 9

³⁸³ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “اوگمک”, s. 216

³⁸⁴ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 6

³⁸⁵ **a.g.e.**, s. 8

Enîs ü karîn ü refîk oldı yâr³⁸⁶

Halil, habib ve sıddık kelimeleri “dost, arkadaş olan” anlamına gelmektedir. Enis, karin ve refik kelimeleri ise “yoldaş olan (yâr, kendisine sevgi beslenen, sevgili)” anlamlarına gelmektedir.

قسط و سوا طوغریلق مرصدو مرصاد یول

Kıst u sevâ toğrılık mersad u mîrsâd yol³⁸⁷

Kıst ve seva kelimesi “doğruluk (eşitlik, adalet)” anlamındadır. Mersat ve mîrsat ise (düşmanın gözetlenebileceği) “yol” ve mekâna³⁸⁸ denilmektedir.

نه مال ایله در نه سال ایله در بکم اولولق کمال ایله در

Ne mâl iledir ne sâl iledir begim ululuk kemâl iledir³⁸⁹

Ne mal iledir ne yaş iledir beyim büyüklük, (ancak büyüklük) olgunluk iledir.

دیلكده ذکر حقى ایله تکرار

Dilinde zikr-i Hakkı eyle tekrâr³⁹⁰

Dilinde Hakk’ı hep zikret.

ایله سخاوت اول یوجه همت

Eyle sehâvet ol yüce himmet

Cömertlik yap³⁹¹ ve yüce gayretli, azimli³⁹² ol.

2.6.12. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

Eserde, kişilik ve karakter özelliklerine olumlu etkiler edecek davranışların bir arada verilmesi çocukların fitratındaki iyiye yönelme potansiyelini açığa çıkarmaktadır. İyilik etme ve tevazu sahibi olma özelliklerinin bir arada

³⁸⁶ a.g.e., s. 12

³⁸⁷ Mehmed Necib, a.g.e., s. 15

³⁸⁸ Hüseyin Remzi, a.g.e., “مرصاد”, s. 486

³⁸⁹ Mehmed Necib, a.g.e., s. 18

³⁹⁰ a.g.e., s. 21

³⁹¹ Mutçalı, a.g.e., “سخاوت”, s. 381

³⁹² a.g.e., “همت”, s. 947

zikredilmesiyle çocuklara, iyilik etmenin gerekli olmasının yanı sıra yapılan iyiliklerle övünülmemesi ve gösteriş yapılmaması gerektiği de vurgulanmış olmaktadır.

Eserde cesaretli olanın, cesur ve gönüllü olan kişilerin övüldüğü görülmektedir. Bu durumun çocuklarda -küçük yaşlardan itibaren- vatanlarını düşmana karşı savunma bilincini oluşturacağı ve toprağına, bayrağına, toplumuna sahip çıkma hasletlerini kazanmalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Bunların günümüzde de çocuklara kazandırılmak istenen duygu ve davranışlar olduğu görülmektedir.

2.6.13. İlmî Konu Edinen Beyitler ve Mısralar

وجیه مرتبه اسی فقیه در دانا

Vecîh mertbe issi fakîhdür dâna³⁹³

Vecih kelimesi “mertbe sahibini (issi)” ifade etmektedir. Dâna kelimesi ise “fıkıh âlimi (fakih)” için kullanılmaktadır.

اولوا الالباب عقل اسيلريدر

Ulü'l-elbâb akıl issileridir.³⁹⁴

Ulü'l-elbâb ifadesi “akıl sahipleri (issi)” için kullanılmaktadır.

باغ معارفده صالان جمعی مناقبده بولون

Bağ-ı meârifde salın cem'i menâkıbda bulun³⁹⁵

Marifet bağında ve menkıbe anlatılan topluluklarda bulun. İlim, irfan meclislerinde ve vaaz, öğüt veren topluluklar içinde ol.

فهم و تفقه اکلامق عجب تفکه طاکلامق

Fehm ü tefakkuh anlamak ucb ü tefekküh tanılamak³⁹⁶

Fehm ve tefakkuh kelimeleri “anlamak” anlamına gelmektedir. Ucb ve tefekküh ise “şaşırmak”³⁹⁷ anlamında kullanılmaktadır.

³⁹³ Mehmed Necib, a.g.e., s. 9

³⁹⁴ a.g.e., s. 8

³⁹⁵ a.g.e., s. 11

³⁹⁶ a.g.e., s. 12

³⁹⁷ Şemseddin Sami, a.g.e., “طاکلامق”, s. 867.

بحار معارفده غواص اولان

اولور حقیقی طبعی در دن طلو

Bihâr-ı maarifde gavvâs olan

Olur hokkâ-i tab'ı dürden tolu³⁹⁸

Maarif denizlerinde dalgıç olanın hokkası inci (mücevherat) ile dolar.³⁹⁹

دائب و قانت مطیع فاطن و فاره زکی

نهیه و لب عقل و الباب نهی در عقول

Dâ'ib ü kanit muti' fâtın ü fârih zekî

Nühye vü lüb akl ü elbâb nühâdır ukûl⁴⁰⁰

Daib ve kanit kelimeleri “itaat eden”⁴⁰¹ anlamındadır. Fatın ve farih kelimeleri ise “zeki” anlamında kullanılmaktadır. Nühye ve lüb kelimeleri “akıl” demektir. Elbab ve nüha kelimeleri ise “akıllar” demektir. (“Nüha” kelimesi nühye kelimesinin çoğulu, “Elbab” kelimesi lüb kelimesinin çoğulu, “ukul” kelimesi ise akl kelimesinin çoğuludur.)

نه دیمکدر علمت بن بدم

نه لغتدر وجدت بن بولدم

Ne dimekdir alimtü ben bildim

Ne lügatdir vecedtü ben buldum⁴⁰²

Alimtü “ben bildim” demektir. Vecedtü ise “ben buldum” demektir.

³⁹⁸ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 13

³⁹⁹ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁰⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁰¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “مطیع”, s. 1367.

⁴⁰² Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 17.

تقدير حقه بحث ايمه زيرا

سن بيلموكك وار انده حكمت

Takdîr-i Hakda bahs itme zîra

Sen bilmedügin var anda hikmet⁴⁰³

Hakkın takdiri hususunda “araştırma”⁴⁰⁴ yapma çünkü senin onda bilmediğin hikmetler var.

علم او قمغله صيد اولور يازمق اوصيده قيد اولور

خانهء دلده حفظ ايدوب صاقله كه ايتميه فرار

İlm okumağla sayd olur yazmak o sayde kayd olur

Hâne-i dilde hıfz idüp sakla ki itmeye firâr⁴⁰⁵

İlim okumayla “av”⁴⁰⁶ olur. Yazmak ise o ava “bağ”⁴⁰⁷ olur. “Gönül”⁴⁰⁸ evinde (kalbinde) ezberleyip sakla ki “kaçmasın.”⁴⁰⁹

عليم و عالم و علام دانا

قدیر و مقتدر قادر توانا

Alîmü ü âlimü ü allâm dâna

Kadîr u muktedir kâdir tevânâ⁴¹⁰

Alîm, âlim ve allâm kelimeleri “bilen, bilgiç”⁴¹¹ anlamına gelmektedir. Kadîr, muktedir ve kâdir kelimeleri ise “güçlü, kuvvetli”⁴¹² anlamında kullanılmaktadır.

بر اثر قونا كه قاله يادكار

بر عمل قيل ساكه اوله پار غار

⁴⁰³ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁰⁴ Mutçalı, **a.g.e.**, “بحث”, s. 39.

⁴⁰⁵ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 29

⁴⁰⁶ Mutçalı, **a.g.e.**, “صيد”, s. 496

⁴⁰⁷ **a.g.e.**, “قيد”, s. 741

⁴⁰⁸ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “دل”, s. 545

⁴⁰⁹ Mutçalı, **a.g.e.**, “فرار”, s. 650

⁴¹⁰ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 35

⁴¹¹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, “دانا”, s. 599

⁴¹² **a.g.e.**, “توانا”, s. 447

Bir eser ko tâ ki kala yadigâr

Bir amel kıl sana ola yâr-ı gâr⁴¹³

Bir eser bırak ki hatıra olarak kalsın. Bir amel işle ki mağara dostu seni bırakmasın. (Mağara dostu ifadesi, Sevr mağarasında Hz. Peygambere arkadaş olan Hz. Ebu Bekir'in⁴¹⁴ lakabıdır.)

عرفان و شعر بلمك هم عرف و جود احسان

İrfan ü şî'r bilmek hem örf vü cûd ihsan⁴¹⁵

İrfan ve şî'r kelimeleri “bilmek” demektir. Örf ve cud kelimeleri ise “iyilik”⁴¹⁶ anlamına gelmektedir.

2.6.14. İlgili Beyitlere ve Mısralara İlişkin Bir Değerlendirme

İlim öğrenmek İslam dininin “oku” emriyle neşet bulmuş ve dinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Din, ilme verdiği önemi ilmi talep edene ve öğrendiklerini öğretene de vermektedir. Bu nedenle eserde çocuklar ilim öğrenmeye, ilim öğrenenler arasında bulunmaya, öğrenilen bilginin yazı ile kayıt altına alınmasına, eserler bırakmaya teşvik edilmektedir. Bu belirtilen hususların günümüz çocuklarının da teşvik edilecek hususlar olduğu görülmektedir.

Beyitler arasında irfanın ve iyilik etmenin bir arada verilmesiyle irfan sahibi olan birinin kötülüğe yönelemeyeceği, irfanın kökünde iyilik olduğu, iyiliğin ve irfanın birbirini besleyerek kişi de ahlak hâline geleceğinin vurgulanmasıyla çocuklarda iyilik düşüncesinin yerleştiği, akıl ve kalp ile karar verebilmenin tohumlarının serpiştiği, kültür seviyesinin temellerinin atıldığı düşünülmektedir.

Bilgiç ve güçlü kavramlarının da aynı mısradaki yer almasıyla çocuklara, insanın bilgisi sayesinde güçlü, kuvvetli olacağını, güç kavramının sadece beden gücü için kullanılmadığını aynı zamanda beyin gücünü de kapsayarak daha fazla anlam taşıdığını ifade ederek beyni güçlendirmeye yönelik ilmî faaliyetlere teşvik edildiği düşünülmektedir.

⁴¹³ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 39

⁴¹⁴ Mustafa İsmet Uzun, “Yâr-ı Gar”, **DİA**, 43, s. 324

⁴¹⁵ Mehmed Necib, **a.g.e.**, s. 35

⁴¹⁶ Hüseyin Remzi, **a.g.e.**, “احسان”, s. 23

Eserde ilme yönelik teşvik söz konusuyken bireye haddini bilmesi gereken beyitlere de yer verilme sebebinin kişinin her şeyi bildiğini düşünüp kibre kapılmaması gerektiği ne kadar çok okusa ve yazsa da Allah'ın takdirine asla akıl yetiremeyeceğini ve müdahale edemeyeceğini vurgulamak olduğu düşünülmüştür. Çocuklara, çok bilginin kibre sürükleyeceği, bununla insanın şeytanın konumuna düşebileceği, haddi bilmenin ise kibrin önünde bir kalkan olduğu anlatılmak istenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

1. Sonuç

İslam dininin akla verdiği önem Kur'an-ı Kerim'de de defaatle ifade edilmiştir. Dinî meselelere vahyin ışığında aklın yardımcı olduğu; anlama, kavrama, akıl yürüterek çözümlere ulaşma faaliyetleri dünden bugüne süregelmiştir. İslam devletleri, İslam dininin ilme vermiş olduğu değer ve teşvik nedeniyle vatandaşlarının eğitim-öğretim faaliyetlerine özen göstermiştir. Özellikle çocuk ve gençlerin eğitimi için imkânlar dâhilinde büyük çaba sarfedilmiştir.

Osmanlı devleti de dinimizin eğitim-öğretimle ilgili emir ve uyarılarını dikkate almış, eğitim hususunda gelenekten aldığı uygulamaları geliştirerek ilmî faaliyetlerine ivme kazandırmıştır.

Halktan her vatandaşa eğitim öğretim için imkânlar sunan Osmanlı Devleti, ilmî faaliyetlere başlangıç sayılan sıbyan mektepleriyle ilk adımı atmış ve bu mekteplerde dinî eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu mekteplerde genel olarak amaç, Kur'an-ı Kerim'i en güzel şekilde öğretme, dinî ve ahlaki bilgilerin öğretilmesiyle beraber uygulama aşamasına da katkıda bulunmak olmuştur. Bu mekteplerde ilkokul çağına (günümüzde okul öncesi çağını da içine alan) yapılan dinî eğitimin -dinî kavramların, duaların vb. öğretilmesiyle- çocuğun zihinsel ve manevi gelişimine katkısı olacağı gibi aynı zamanda çocuğun ilerleyen yaşlarda karakter özelliklerinin sağlıklı bir şekilde oluşacağı düşünülmüştür. Bu mekteplerdeki eğitim faaliyetlerinin günlük hayatta da etkisi olacağı sonucuna varılmıştır. Yine bu mektepler bir sonraki eğitim kademesi olan medreseler için hazırlık görevi görmüştür.

Sıbyan mekteplerinde en fazla eleştiri konusu olan falakanın bir terbiye metodu olarak kullanılması ve genel olarak toplumun bu duruma destek vermesi, adından çokça bahsettirecek kadar kayıtlarda yerini almasına sebep olmuştur. Dinin asla kabul etmediği bu yöntem zalimce bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Bazı hocaların falaka uygulamaları, çocukların eğitim hayatlarını sonlandırma kararı aldırarak kadar kötü sonuçları olan acımasız bir uygulama olarak anılagelmiştir. Fakat sıbyan mektepleri hakkında, falaka üzerine yoğunlaşarak bir değerlendirmede bulunmak o mekteplerde verilen eğitimlerin ve olumlu faaliyetlerin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Bu durum daha önce de belirtilmiş ve bu çalışma da sıbyan mekteplerinin içinde barındırdığı pedagojik unsurların bugüne taşınması ile ilgili kısım sunulmuştur.

Sıbyan mekteplerinin fizikî yapıları ve (köşebaşlarına) konumlanmaları da kuruluş amaçlarına hizmet edecek şekilde tasarlandığı görülmüştür. Bu tasarımın ise çocukların rahat etmesini sağlayan, oyun oynanılabilen, ev tipi yapılanmalarıyla çocukların yabancılık çekmeyip kendilerini ailelerinden uzakta yalnız hissetmeyecekleri, sosyal yönden gelişecekleri şekilde olduğu görülmüştür.

Eğitim faaliyetlerinden Bed’-i Besmele merasiminin psikolojik etkilerinden bazıları şu şekildedir.

- Eğitim hayatına güzel bir merasimle adım atan çocuklar için bu merasimin onlarda hiç unutamayacakları bir anıya dönüştüğü,
- Bu merasimin çocukların içlerindeki heyecanı hep diri tuttuğu, hayatın her alanında, alacakları her kararda, atacakları her adımda besmelenin başrolde olduğu ve sıbyan mekteplerinde yaşanabilecek olumsuzlukları izole edecek kadar kuvvetli bir faaliyet niteliği taşıdığı,
- Mektebe başlayan çocuğun bazı sorumlulukları alma vaktinin geldiğini anlamasına vesile olduğu,
- Bed’i-Besmele merasiminin sadece okula başlayacak çocuk üzerinde değil okula başlama yaşına henüz ulaşmayan çocuklar üzerinde de okula gitmek için onları heyecanlandıran ve öğrenmeyi sevdiren olumlu etkilerinin görüldüğü,
- Okula başlayacak çocuğa böyle hayırlı bir merasimi gerçekleştiren ailenin evlatlarına karşı vazifelerinden biri olan eğitim hakkını sunmalarından ve ilim

yolunda evlatlarının ilerleyeceğini görecekt olmalarından kaynaklanan iç huzuru sağladığı,

- Ailenin yapacağı ikram ve vereceği hediyelerin hanelerine bereket ve sevap olarak döneceği inancı ile huzur ve mutluluk içerisinde oldukları düşünülmektedir.

Bed’-i Besmele merasiminin sosyolojik etkilerinden bazıları şu şekildedir.

- Bu merasim düzenleneceği zaman ikram edilecek yemeklerden, çocuğa alınacak yeni kıyafetlerden, okula gerekli olan kırtasiye alışverişlerinden esnafın maddi kazanç sağladığı,
- Fakir fukaranın, öksüz ve yetimlerin, yoksul ve kimsesizlerin de davet edildiği çeşitli ikramların sunulduğu sofraların birlik ve beraberlik duygusunu geliştirdiği,
- Akranın, komşuların birlikte vakit geçirerek birbirlerinin ahvalinden haberdar olmalarını sağladığı ve bağları kuvvetlendirdiği,

Din Eğitimi açısından ele alındığında Bed’i- Besmele merasiminin etkilerinden bazıları şu şekildedir.

- Yardımlaşma bilincini oluşturduğu,
- Yetim ve yoksulların gözetilmesi gerektiği bilincini verdiği,
- Merhamet duygusunu geliştirdiği,
- İlmî başlangıçların önemli olduğu bilincinin verildiği,
- İlimle iştil olmanın halk nezdinde sevgi ve saygıyı hak ettiği inancının oluşturulduğu,
- Merasimde söylenen ilahi ve gülbankların vatan, millet, bayrak sevgisini aşladığı,
- Yine ilahi ve gülbanklarda Allah ve Peygamber için kurulan övgü cümlelerinin Allah ve peygamber sevgisini pekiştirdiği.

Senede bir ya da iki kere yapılan büyük çaplı gezi-piknik organizasyonlarının da çocukların birlik ve beraberlik duygularını, maddi ve manevi yönden paylaşım anlayışlarını geliştirdiği, aynı ortamda nasıl davranılması gerektiği ve çevre bilincini kazandırdığı sonucuna varılmıştır.

Sıbyan mekteplerinde okutulan derslerden Sübha-i Sıbyan, Türkçe-Arapça manzum sözlük olması açısından önemlidir. Bu sözlükle büyük çoğunluğu Kur'an'dan olan kelimelerin Türkçe karılıının verilmesinin, çocukların hem dil yeteneklerini geliştirmede hem de âyetlerin anlamını oretmede etkili olduğu görülmüştür.

Aynı zamanda bu sözlükle kavram oretimi üzerinde özenle durulmuş ve bu sayede çocukların zihin yapılarının gelişmesine önemli katkılarda bulunulmuştur. Özellikle dinî kavramlarla -soyut kavramlar- yoğun temas hâlinde olan orencilerin dini anlama ve kavrama yeteneklerinin geliştiği ve bu kavramlara yabancı olmamalarından dolayı ileriki yıllarda alacakları dinî eğitimlerde bu kavramları anlamada zorluk ekmeyecekleri düşünülmektedir.

Sözlükte yer alan kavramların çocukların iyi bir insan olma yolunda ilerlemelerine, dinin tasvip ettiği davranışlarda bulunmalarına ve özellikle ilimle hemhâl olmalarına teşvik etmesi, szln hem ahlaki hem insani boyutta eğitici olduğunu göstermektedir.

Sübha-i Sıbyan eserinde dinî kavramların yer aldığı beyitlerin ve mısraların din eğitimi açısından değerlendirilmesi sonucu, eserden elde edilebilecek kazanımların günümüze de aktarılabilir nitelikte olduğu görülmüştür.

2. neriler

- Kavramlar bir bütünün parçaları gibidir. Anlamlı bir cümle ortaya koyabilmek için bu parçaların anlamlarının iyi bilinerek bir araya getirilmesi gerekir. Din eğitiminde de dinî kavramların anlamlarının bilinmesi, din ile ilgili konuların daha iyi anlaşılması ve hatta yanlış yorumlamaların önüne geçilmesini sağlamaktadır. Din retimi Genel Mdrlnn ve Diyanet İleri Bakanlıının ortak çalışmalarıyla, gerek 4-6 ya Kur'an kursları, gerek ilkokul kademeleri için eğitim seviyelerine uygun dinî kavramların yer aldığı mini sözlük şeklinde kitapçık veya kartela olarak bir çalışma gerçekleştirilebilir.
- Kavram oretiminin çocuğun zihinsel gelişimine katkıları yadsınamaz. Bir kavramın anlamını ya da birden fazla anlamını orendii zaman çocuğun zihinsel gelişimi hızlanacaktır. Zihinsel gelişiminin yanı sıra

çocuğun kendini ifade edebilmesi zihnindeki kavram bilgisiyle doğru orantılıdır. MEB'in özellikle okul öncesi ve ilkökul çağında onların seviyelerinin kaldırabileceği, müfredatın içinde kazanımlarda yer alan kavramlardan ziyade programa müstakil olarak kavram öğretimi dersi konulması önerilmektedir.

- Dinî kavramlar genelde soyut kavramlardan oluştuğu için okul öncesi grubu ve ilkökul seviyesine ders verecek öğretmenlere bu kavramların öğretim yöntemi için pedagoglar aracılığıyla eğitim verilmesi önerilmektedir.
- Sübha-i Sıbyan'da yer alan kavramlar çocukların hem insani hem ahlaki gelişimlerine etki etmektedir. Günümüzde dinî eğitimde yaratıcının sıfatlarından bahsedilerek çocuğun zihninde oluşturulacak Allah tasavvurunun sağlıklı bir zemine oturtulması çocuğun yaratıcısı ile ilgili bağını kuvvetlendirecektir. Özellikle yaratıcının merhamet eden, affeden, kullarını seven, onlara acıyan özellikleri üzerinde durularak çocuğun yaratıcısına karşı sevgisinin oluşması ve hayranlığı sağlanmalıdır. Çocuk sevdiği hayranlık duyduğu birinin özelliklerini benimseyerek o özellikleri kendinde de barındıracaktır. "Allah taş eder.", "Allah yakar." gibi ifadelerin çocukların zihninde ve kalbinde yaratıcısı ile arasında uçurumlar oluşturduğu, yaratıcısına karşı kin duygusunu taşımasına sebep olduğu bilinmektedir. Bu durum bazı bireylerin ergenlik dönemlerinde -ki bu dönemler bireyin psikolojik olarak en hassas olduğu dönemlerdir- yaratıcıyı ve emirlerini reddetme gibi dinen olumsuz sonuçlarının yanı sıra dayanacağı, sığınacağı, merhamet dileneceği bir varlığa olan ihtiyacın cevapsız kalmasına neden olacak ve ağır psikolojik sıkıntıları ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle Sübha-i Sıbyan'da olduğu gibi ilk olarak okul öncesi ve ilkökul çağlarında gerek camilerde gerek Kur'an kurslarında dinî eğitim verilirken yaratıcının -merhametli ve kullarını seven vb.- çocuklarda korku yerine yaratıcısına karşı sevgi ve saygı oluşturacak yönlerinin üzerinde itina ile durulması gerekmektedir.

- Yine Sühba-i Sıbyan eserinde üzerinde durulan hususlardan bir diğersinin kâinattan bahseden kavramlar olduğu görölmektedir. Bu kavramlarla yapılan bilgilendirmeler çocukların zihninde ve gönlünde yaratıcıya karşı hayranlık duyguları oluşturacak ve âlemde var olan her şeyin bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğu, kendi kendilerine var olamayacak kadar mükemmel bir yaratılışa ahip oldukları düşüncesi sağlam bir zemine oturacaktır. Pedagojik olarak herkesten ve her şeyden güçlü bir varlığı yaratıcı olarak kabul etmek çocuğa kendisinin sınırlılıklarını ve başarıları karşısında büyüklenmemesi gerektiğini öğretecek ve her şey gücünün yetemeyeceğini ama gücü yetecek bir varlığın olduğunu bilmesi ise çocuğu zihnen ve kalben rahatlatacaktır. Günümüzde eğlenerek öğrenme yöntemine başvurularak bu bilincin verilebilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kamp tecrübesi olan bireylerden oluşan bir birim oluşturulması, bu bireylerin öncülüğünde din eğitimi veren kurumların uygun zamanlarda kamp faaliyetleri içerisinde bulunarak kevnî ayetlerin somut örnekliklerle anlatılması önerilmektedir.
- Sıbyan mekteplerinde kalfanın yanı sıra başarı olarak iyi öğrenciler de derslerde arkadaşlarına yardımcı oluyor ve onlara bildiklerini öğretiyorlardı. Bu mekteplerdeki akran eğitimi sayesinde öğrencinin heyecanlanmadan ve rahatlıkla dersini öğrendiği, yanlışlarını düzelttiği ve hocaya da dersini verirken zorluk çekmediği düşünülmektedir. İlkokul, ortaokul ve lise grubundaki öğrencilerin de akran eğitimi kanalıyla (Kur'an-ı Kerim'in, duaların, surelerin ve dinî bilgilerin öğretiminde) bir başkasına bilgi aktarımında bulunması (aktarımda bulunan öğrenci için) kalıcı belleğin daha işlevsel olmasına katkı sağlayacağından önem arz etmektedir. Aynı zamanda akran eğitimi ile (aktarımda bulunulan) öğrencilerin derslerini -yanlış yapacağım korkusu olmadan- rahatlıkla ve heyecana kapılmadan öğrenecekleri düşüncesiyle bu yaş gruplarında öğretmenler tarafından aktif olarak akran eğitime başvurulması tavsiye edilmektedir.

- Genel olarak sıbyan mekteplerinin mimarilerine bakıldığında çocuk psikolojisine uygun oldukları görülmektedir. Günümüzde de yeni inşa edilecek okul projelerinin iç ve dış mimarisi için psikolog, sosyolog ve din eğitimcileriyle bilgi alışverişinde bulunulabilir.
- Okul öncesinde eğitim-öğretimin bıraktığı ilk iz çok önemlidir ve öğrencinin ilmî hayatına ilk izlenimlerinin etkisi çoktur. Bu nedenle ilkokula başlama zamanı gelen öğrenciler için imkânlar dâhilinde okul ve veli iş birliği içerisinde şenlikler, eğlenceler düzenlenebilir. Aynı şekilde yaz tatillerinde din eğitimi verecek kurumların yaş gruplarına uygun olarak süslenmesi, kurum ve veli iş birliği içerisinde imkânlar ölçüsünde öğrencilere, velilere ve davetlilere ikramlarda bulunarak ilk günün sosyal etkinliklerle geçirilmesi (çocuklara büyük bir motivasyon olacağı düşüncesiyle) önerilmektedir.
- Araştırmacılara, sıbyan mekteplerinde Sühba-i Sıbyan dersi gibi okutulan diğer eserlerin de incelenerek eğitim alanında günümüze sağlayacağı katkıların ortaya konulması önerilmektedir. Bu eserler incelenmeye başlanmadan önce Osmanlı Türkçesi alanında okumalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, Yusuf, “Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamberin Ortaya Koyduğu İlkeler”, **Üç Aylık İlmî ve Akademik Bülten**, 4, 1999, 21.

AHUNBAY, Zeynep, “Mimari”, **DİA**, 29, 7.

AK, Murat, “Şiir Geleneğinde Besmele ve Osmanlı’da Âmin Alayı”, **Mahalle Mektebi**, 2, 10, 2013, 40-43.

AKSOY, Özgönül, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968, 16.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, 11, Pegem Akdemi, Ankara, 2007.

AKYÜZ, Yahya, “İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809’daki Durumuna İlişkin Bir Belge”, **A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 16, 2, 1983, 2.

AKYÜZ, Yahya, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 15, 2004, 6.

ALGÜL, Hüseyin “Mescid-i Kuba”, **DİA**, 29, 279-280.

AY, Mehmet Emin, **Çocuklarımıza Allah (c.c)’ı Nasıl Anlatalım**, 15, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, 21.

BABÜR, Yusuf “Ahıska Türkü Anadil Öğretim Etkinliklerinde Atasözü Tekerleme, Sayışmaca ve Bilmece Örnekleri (Üzümlü Örneği)”, **Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu Bildiriler**, Erzincan, 2017, 84.

BAKTIR, Mustafa, “Suffe”, **DİA**, 37, 469-470.

BALTACI, Ali, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7, 1, 2018, s. 254.

BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, **Türkler Ansiklopedisi**, 11, 446-462.

BALTACI, Cahit, “Osmanlılar’da Mektep”, **DİA**, 29, 6-7.

“Bilgi”, **Hadislerle İslam Ser Levha Hadisler**, 1, DİB, Ankara, 2014.

“Bed’-i Besmele”, **İstanbul Ansiklopedisi**, 5, 2367.

BİLGİN, Beyza, “Okul Öncesi Çağı Çocuklarında Din Duygusu”, **Okul Öncesi Eğitimi Dergisi**, 30, 1985, 11.

BİLİCİ, Ali Baz, “0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dini Gelişim Süreci ve Din Eğitimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İzmir, 2014, 6.

BİLECİK, Sümeyra, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, **DED**, 15, 33, 2017, 28.

BOZKURT, Nebi, “Mektep”, **DİA**, 29, 6.

BÜYÜKBAŞ, Nihat, “Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 29, 87, 2013, 199-228.

CİHAN, Ahmet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, 1, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007.

ÇİMEN, Latife Kabaklı, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1, 8, 2019, 90.

“Çocuk Terbiyesi”, **Hadislerle İslam Ser Levha Hadisler**, 1, DİB, Ankara, 2014.

DEMİRBAĞ, Uğur, “Sıbyan Mekteplerinde Verilen Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi”, **T.İ.D.S.A.D.**, 5, 16, 2018, 410-411.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 2, Doğuş Matbaası, Ankara, 1970.

EKREM, Ercüment, **Dünden Hatıralar**, 1, Yedigün Neşriyat. İstanbul, 1943.

ERGİN, Osman, **Türkiye Maârif Tarihi**, 2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

Ebu’l Fazl Muhammed b. Ahmed Er-Rûmî, Sühba-i Sıbyan (**Çocukların Tesbihi**), çev. Osman Kara, 1, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2020.

EZ-ZEMAHŞERİ, Ebül Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, **Keşşaf Tefsiri**, çev. Muhammed Coşkun-Adil Bebek, Abdulaziz Hatip-Murat Sülün, 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 3, İstanbul, 2017.

FRANKL, Victor E., **Duyulmayan Anlam Çığığı**, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1994.

GÜLER, Kadir, “Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 49, 2016, 161.

GÜNEŞ, Özlem, “Erken Çocukluk Dönemine Dair Unutulmuş Bir Gelenek: Bed’-i Besmele-Âmin Alayı”, **Erken Çocukluk Dönemine Disiplinler Arası Bir Bakış**, Ed. Ömer Özyılmaz-Hatice Kadioğlu Ateş, L. A. P., 2016, 223-244.

GÜNYOL, Vedat, “Mektep”, **İslam Ansiklopedisi**, 7, 656.

Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri- Görüşme Teknikleri, MEB, Ankara, 2012.

HIZLI, Mefail, “Osmanlılar’da İlköğretimin Tarihi”, **TALİD**, 6, 12, 2008, 85.

HIZLI, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mektpleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, 5, 209.

HIZLI, Mefail, **Mahmkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim**, 2, Emin Yayınları, Bursa, 2012.

HÜSEYİN REMZİ, **Lügat-i Remzi**, Hüseyin Remzi Matbaası, İstanbul, 1305.

HÖKELEKLİ, Hayati, “Fıtrat”, **DİA**, 13, 47-48.

İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, 3, MEB Yayınları, İstanbul, 1996.

İÇMELİ, Celalettin, “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi”, **Konuralp Tıp Dergisi**, 5, 3, 2013, 65.

İNALCIK, Halil **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İNALCIK, Halil “Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası”, çev. Fahri Unan, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3 (0), 2015, 215-226.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Enderun”, **DİA**, 11, 185.

İRİÇ, Osman, “Sübha-i Sıbyan Kelimelerinin Kaynakları”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, 1.

KABAKLI, Latife Çimen, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1, 8, 2019, 90.

KABATAŞ, Mustafa, “Çocuk Gelişimi Açısından Müzik Eğitiminin Çocuğa Kazanımları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19, 2, 2017, 156.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Hadis”, **DİA**, 15, 27.

KARA, İsmail, Ali Birinci, **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak MaHalle-Sıbyan Mektepleri-Hatıralar, Tetkikler, Yorumlar**, 3, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

KILIÇ, Atabey, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyan -1- İnceleme”, **Turkish Studies-Türkoloji Dergisi**, 1, 2, 2006, 83.

KILIÇ, Atabey, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyan”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 20, 2006, 69.

KILIÇ, Atabey, “Türk Klâsik Şiirinde Manzum Sözlükler ve Bazılarındaki Bedene Ait Unsurlar”, **Türk Kültüründe Beden Sempozyumu**, İstanbul, 2009, 277-300.

KUR’AN-I KERİM MEALİ, **DİB**, Ankara, 2013.

KÖROĞLU, Serdar Aytekin, “Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği”, **GİDB Dergi**, 1, 2015, 61-69.

KURUDAYOĞLU, Mehmet, Önder Potur, “Temel Dil Becerilerinin Kazandırılması Açısından Tekerlemeler”, **5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, Denizli, 2012, 48.

MAHMUD CEVAD, **Maârif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Matbaayı Amire, İstanbul, 1338.

MEHMED NECİB, **Hediyetü’l-ihvân**, Hanifiyye Kitabevi, İstanbul, 2015.

MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

NUMANİ, Mevlâna Ş., **Son Peygamber Hz. Muhammed Siretü’n Nebi**, çev. Yusuf Karaca, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008.

OKUMUŞLAR, Muhiddin, “Kur’ân’a Göre Din Fıtrat Eğitim İlişkisi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 1999, 112.

OKUMUŞLAR, Muhiddin “Din Eğitimi’nin Bilimselleşmesi/Neliği”, **Din Eğitimi**, Ed. Recai Doğan-Remziye Ege, 5, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, 61.

ORUÇ, Cemil “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri” **Yeni Türkiye Dergisi (Türk Eğitimi Özel Sayısı)**, 1, 58, 2014, 622.

ORUÇ, Cemil, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimine Çoğulcu Bir Yaklaşım: Gift to the Child”, **DED**, 11, 26, 2013, 230.

ÖCAL, Mustafa, “Âmin Alayı”, **DİA**, 3, 63.

ÖZYALVAÇ, Ali Naci, “Bir Müfettiş Raporu’nda Erken 20. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri”, **Türkiyat Mecmuası**, 21, 1, 2011, 345-373.

RASİM, Ahmet, **Falaka**, 1, İskele yayıncılık, İstanbul, 2017.

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

SARI, Mevlüt, **el-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat**, İpek Yayın, İstanbul, 729.

STEİNER, Rudolf, **The Education Of The Child And Early Lectures On Education**, çev. George-Mary Adams, Anthroposophic Press, Printed in the United States of America, 1996.

SİNANOĞLU, Mustafa, “Sıbgatullah”, **DİA**, 37, 85.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317.

ŞENTÜRK, Hatice, “Osmanlı Klasik Dönemi ve Tanzimat Sonrası Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **V. Genç Tarihçiler Öğrenci Çalıştayı**, 2008, 2.

ŞEN, İhsan, Ahmet Çakır, “Bed-i Besmele Merasimleri ve Mektep İlahilerinin Din Eğitimine Katkıları”, **Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu**, Amasya, 2017, 486.

ŞİMŞEK, Hüseyin, “Osmanlı Dönemi İlkokullarında (Sıbyan Mekteplerinde) Disiplin Anlayışı ve Uygulamaları”, **Millî Eğitim Dergisi**, 162, 2004, 3.

TAHİRUL MEVLEVİ, “Mektebe Başlama”, **Mahfil**, 4, 42, 1923, 113-116.

TAVŞANCIL, Ezel, A. Esra Aslan, **Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri**, Epsilon Yayınevi, 2001.

TURANALP, Muhammed Fatih, “Şarkılarla Dinî ve Ahlaki Değer Aktarımı: Barış Manço Örneği”, **Bilimname**, 37, 2019, 685-724.

TÜMER, Günay, “Genel Olarak Din”, **DİA**, 9, 312.

UZUN, Taceddin, “Arapça-Türkçe Sözlüklerin Öncüsü Sayılan Sübha-i Sıbyan”, **Nüsha**, 2, 6, 2002, 96.

UZUN, Mustafa İsmet, “Mektep İlahisi ve Gülbangi”, **DİA**, 29, 70.

UZUN, Mustafa İsmet, “Yâr-ı Gar”, **DİA**, 43, 324.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

